

INTEGRIRANA STRATEGIJA RAZVOJA OPĆINE ČITLUK 2019-2027

-RADNI NACRT-

Općinski razvojni tim

Čitluk, 2018.

I. SADRŽAJ

I. SADRŽAJ.....	2
II. UVOD.....	4
III. METODOLOGIJA	5
IV. STRATEŠKA PLATFORMA	6
IV.1. Socio-ekonomska analiza	6
1. Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike	6
2. Demografske karakteristike i kretanja	7
2.1. Broj stanovnika i prirodni priraštaj.....	7
2.2. Struktura stanovništva	8
2.3. Prostorni raspored stanovništva	8
2.4. Migracije stanovništva.....	9
3. Pregled stanja i kretanja lokalnog gospodarstva.....	10
3.1. Broj i struktura poduzeća i obrta.....	10
3.2. Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječna plaća.....	12
3.3. Vanjskotrgovinska razmjena.....	13
3.4. Poslovna infrastruktura	14
3.5. Veće investicije u gospodarstvu	15
3.6. Turistička infrastruktura i potencijali	15
3.7. Poljoprivredni potencijali i proizvodi.....	18
4. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada.....	21
4.1. Zaposlenost	21
4.2. Nezaposlenost	22
4.3. Umirovljenici.....	22
5. Pregled stanja i kretanja u području društvenog razvitka.....	23
5.1. Obrazovanje.....	23
5.2. Kultura i šport	28
5.3. Zdravstvena i socijalna zaštita	30
5.4. Imovinska i osobna sigurnost građana	33
5.5. Civilna zaštita i rizici od nepogoda	35
5.6. Civilno društvo.....	36
6. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga	37
6.1. Stanje prometne infrastrukture	37
6.2. Stanje tehničke infrastrukture.....	37
6.3. Stanje komunalne infrastrukture i usluga	39
6.4. Stanje administrativnih usluga gradske uprave	41
7. Stanje okoliša i prirodni resursi	42
7.1. Stanje zraka	42
7.2. Stanje u pogledu vodnih resursa	42
7.3. Stanje zemljišta.....	43
7.4. Biljni i životinjski svijet.....	44
7.5. Upravljanje otpadom.....	44
7.6. Energetska učinkovitost	48
7.7. Stanje prirodnog i kulturno povijesnog nasljeđa.....	48
8. Stanje prostorno-planske dokumentacije	50
9. Analiza proračuna.....	50
IV.2. STRATEŠKO FOKUSIRANJE	53
IV.3. VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI	56
V. SEKTORSKI RAZVOJNI PLANOVI	59
V.1. Usklađenost, komplementarnost i međusobni uticaj sektorskih planova.....	60
V.2. Plan lokalnog ekonomskog razvoja	60

V.2.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima	62
V.2.2. <i>Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina</i>	62
V.2.3. <i>Inicijative međuopćinske suradnje</i>	63
V.2.4. <i>Programi, projekti i mjere</i>	63
V.3. Plan društvenog razvoja	64
V.3.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima	64
V.3.2. <i>Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina</i>	65
V.3.3. Inicijative međuopćinske suradnje.....	65
V.3.4. Programi, projekti i mjere	66
V.4. Plan zaštite okoliša i infrastruktura	67
V.4.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima	67
V.4.2. <i>Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina</i>	68
V.4.3. <i>Inicijative međuopćinske suradnje</i>	68
V.4.4. Programi, projekti i mjere	69
V. Operativni plan.....	71
V.1. Plan provedbe i indikativni financijski okvir za 2019-2021	71
VI.2. Pregled organizacijskih i ljudskih kapaciteta za implementaciju, praćenje i vrednovanje Strategije	83
VII. Privitci.....	85

II. UVOD

Strategija integriranog razvoja 2019–2027. godine (Strategija) je ključni strateško-planski dokument općine Čitluk, koji će poticati budući rast i razvoj zajednice. Strategija razvoja obuhvaća društvenu i gospodarsku sferu, ali i aspekte zaštite i poboljšanja okoliša i prostorno uređenje. Strategija je izrađena kao okvir za definiranje zajedničkih ciljeva, poticanje lokalnih snaga, ali i kao odgovor na izazove budućeg razvoja i sveukupnog života u općini Čitluk. Kao takva, Strategija integriranog razvoja je u skladu sa strategijama i politikama na višim razinama vlasti, ali i sa drugim sektorskim strategijama i zakonskim okvirima na državnoj, entitetskoj i županijskoj razini.

Strategija razvoja općine Čitluk 2019-2027. godine izrađena je od strane Općinskog razvojnog tima kojeg je imenovao načelnik, uz puno sudjelovanje javnog, privatnog i nevladinog sektora. Svrha dokumenta je da informira sveukupnu javnost i privatni sektor o razvojnom putu općine, te predstavlja osnovu za izradu detaljnih planova i programa u pojedinim sektorima, kreira osnovu za praćenje napretka i ohrabruje suradnju i dogovor u planiranju različitih razina vlasti i društveno-gospodarskih partnera.

Vizija razvoja i strateški ciljevi razvoja općine Čitluk definirani su na razdoblje od 10 godina. Prihvaćajući činjenicu da postavljanje ciljeva podrazumijeva ne samo odgovor na pitanje „što“, već i „kako“ te da je odgovor na ovo pitanje od ključnog značaja za kvalitetnu provedbu Strategije Razvojni tim je izradio sektorske planove i operativni dio Strategije. Sektorski planovi, sektorski ciljevi, programi, projekti i mjere, usmjereni su ka poboljšanju kvaliteta života u općini, i definirani su na razdoblje od 5 godina. Okvirni operativni plan je izrađen za tri godine i obuhvaća listu prioriternih programa i projekata/mjera koji će se realizirati u prve tri godine Strategije, sa detaljnim prikazom proračunskih i vanjskih izvora sredstava potrebnih za projektnu realizaciju, čime se stvara osnova za dostizanje sektorskih i strateških ciljeva.

Nadalje, prioritetni programi i projekti nisu samo osnova za korištenje lokalnih i drugih domaćih izvora sredstava, nego i dobra osnova za pristup vanjskim izvorima sredstava, poput Instrumenta za predpristupnu pomoć (IPA) programa Europske unije, ali i drugih programa potpore u Bosni i Hercegovini.

Kod izrade Strategije razvoja posebno se vodilo računa o ostvarivanju vodoravne intersektorske usklađenosti te uspravne usklađenosti Strategije sa strategijama i planovima na drugim razinama. Dodatan značaj je pridat poticanju partnerstava svih bitnih dionika na lokalnoj razini, uključivanju svih osjetljivih grupa, mogućim inicijativama međuopćinske saradnje, privlačenju investicija iz dijaspore te aspektu energetske efikasnosti.

Preduvjet za kvalitetnu i pravodobnu provedbu Strategije jeste prepoznavanje njenog značaja od strane sveukupne lokalne zajednice i viših razina vlasti, ali i uspostava Strategijom predviđenih mehanizama za njenu provedbu, izvještavanje, dopunjavanje i sveukupnu operacionalizaciju, a što je zadatak koji općini Čitluk, ali i svim drugim dionicima u lokalnoj zajednici, predstoji u narednom razdoblju.

III. METODOLOGIJA

U izradi Integrirane strategije razvoja općine Čitluk korištena je standardizirana Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO), prihvaćena i preporučena od strane entitetskih vlada te Saveza općina i gradova iz oba entiteta. Navedena metodologija je pripremljena u okviru Projekta integriranog lokalnog razvoja (ILDLP) koji je zajednički projekat Švicarske agencije za razvoj i suradnju (SDC) i Razvojnog programa Ujedinjenih naroda (UNDP). MiPRO metodologija je u potpunosti usklađena sa postojećim zakonskim okvirom, kojim je definirano planiranje razvoja na lokalnoj razini, gdje je općinska uprava nositelj procesa izrade i provedbe strategije, uz maksimalno uključivanje svih drugih dionika života u lokalnoj zajednici. Nadalje, MiPRO je u potpunosti usuglašen sa vodećim načelima i pristupima strateškom planiranju koje promovira Europska unija. Vodeća načela na kojima se temelji Strategija razvoja općine Čitluk su održivost i socijalna uključenost. Održivost kao princip integrira gospodarski i aspekt zaštite okoliša, dok načelo socijalne uključenosti podrazumijeva jednake mogućnosti za sve i pravičnost u smislu identificiranja potreba i interesa socijalno osjetljivih skupina stanovništva. Nadalje, Strategiju razvoja karakterizira integracija (što znači da su gospodarski, društveni i aspekt zaštite okoliša promatrani kao neodvojivi dijelovi jedne cjeline) i participacija (svi zainteresirani dionici su angažirani i doprinijeli su izradi Strategije).

Proces izrade Strategije operativno je vodio Razvojni tim općine Čitluk, a u samom procesu stvoreni su mehanizmi za građansko sudjelovanje, dominantno kroz rad Partnerske grupe – konzultativnog tijela koje čine predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora.

Polazna tačka za izradu Strategije razvoja općine Čitluk je bila analiza postojećih strateških dokumenata, kako na lokalnoj, županijskoj, tako i na razini FBiH, kao i stupanj njihove realizacije, zatim, analiza svih konkurentnih prednosti, nedostataka, kao i prijetnji i mogućnosti iz neposrednog okruženja. Pristupilo se i utvrđivanju kapaciteta i stupnja razvijenosti ljudskih resursa neophodnih za izradu i provedbu Strategije. Kompletna analiza stanja je inkorporirala nalaze relevantnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka iz primarnih i sekundarnih izvora.

Najvažniji segment Strategije predstavlja njen strateški dio, odnosno, strateška platforma, koja obuhvaća socio-ekonomsku analizu, strateške pravce razvoja, viziju razvoja i strateške ciljeve razvoja. Strateška platforma Strategije je dominantno djelo Razvojnog tima. Sektorske planove razvoja gospodarstva, društva i zaštite i okoliša izradile su za tu svrhu formirane sektorske radne grupe, a koje su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora. U završnom dijelu procesa, Razvojni tim je, na bazi načela integracije, objedinio i uskladio sektorske dokumente te izradio okvirne trogodišnje planove provedbe, uključujući i plan razvoja organizacijskih kapaciteta i ljudskih potencijala neophodnih za proces provedbe Strategije. Kako bi se omogućila djelotvorna provedba Strategije, podrazumijeva se potpuna usklađenost financijskog okvira Strategije sa proračunom Općine.

IV. STRATEŠKA PLATFORMA

IV.1. Socio-ekonomska analiza

1. Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike

Općina Čitluk se nalazi u jugozapadnom području Hercegovine. Područje današnje općine Čitluk, odnosno Brotnja, prvi se put u povijesti spominje 1306/07. godine u trgovačkim odnosima s Dubrovnikom. Taj do sada pronađeni najstariji nadnevak nađen je u dubrovačkom Povijesnom arhivu, što nas upućuje na to da je Brotnjo u to doba bilo povezano s tim primorskim gradom još u srednjem vijeku. Od kraja pedesetih godina prošlog stoljeća kao administrativno središte Brotnja razvija se gradić Čitluk.

Danas se općina Čitluk (Brotnjo) nalazi u sastavu Hercegovacko-neretvanske županije i obuhvaća prostor površine 181 km². Općina Čitluk graniči sa gradom Mostarom, općinama Čapljina, Ljubuški i Široki Brijeg. Sjeveroistočno od granica općine teren se spušta prema Mostarskom blatu i jugozapadno prema dolini Trebižat, a na njoj jugoistočnoj strani prema toku rijeke Neretve.

Sa širim područjem općina je vezana regionalnim cestama koje je povezuju sa najznačajnijim magistralnim pravcem M-17 (Sarajevo-Mostar-Ploče, dio europskog pravca E-73) i magistralnim pravcem M-6 Grude-Ljubuški-Čapljina-Stolac-Trebinje. Na područje općine nalazi se i dionica najznačajnije željezničke pruge u BiH sa željezničkom stanicom u Biletić Polju. Navedene prometnice i sama općina nalaze se u servisnom području Zračne luke Mostar, što upućuje na činjenicu da općina Čitluk ima zadovoljavajući geoprometni položaj.

U Općini Čitluk je 27 MZ koj se uz općinsko središte Čitluk prostiru na sljedeća naseljena mjesta: Bijakovići, Biletići, Biletići Polje, Blizanci, Blatnica, Dobro Selo, Čalići, Čerin, Dragićina, Gornji Veliki Ograđenik, Gornji Mali Ograđenik, Donji Veliki Ograđenik, Donji Mali Ograđenik, Gradnići, Hamzići, Krehin Gradac, Kručevići, Međugorje, Mostarsko Cerno, Paoča, Služanj, Tepčići i Vionica.

Zbog položaja između kontinentalnog zaleđa na zapadu i sjeverozapadu s jedne strane i doline Neretve na istoku i jugoistoku s druge strane, općina Čitluk ima izrazito dobar zemljopisni položaj. Najviša točka općine Čitluk nalazi se na planini Trtla 582 mnv, a najniža u mjestu Kručevići i iznosi 22 mnv.

Klima u općini Čitluk je sredozemna sa izrazito dugim toplim i sušnim ljetima i blagim zimama, barem za onaj prostor općine koji je uglavnom ili 99% nastanjen i gdje se odvija gospodarski i svaki drugi život. Vrlo malim dijelom teritorije općina Čitluk ulazi u planinsko područje i to na prostoru planine Trtla, te se može reci da općina Čitluk na tim prostorima ima i planinske klime. Na prostoru općine Čitluk ima oko 1700 sati sunčanog razdoblja u godini ili oko 170 dana u godini, (ovi podaci su nakon analize podataka iz okruženja procijenjeni). Prosječna godišnja količina padalina za prostor općine Čitluk može se uzeti da je to oko 1200 mm padalina.

Rubnim područjem protječe rijeka Neretva koja je bogata plemenitom ribom, a uz sam grad Čitluk potok Lukoč. Okolna brda, Crnica (na jugu, vrh Križevac 520m n/m) i Trtla i Ozrn (na sjeveru vrh 510 m n/m), obiluju tipičnim mediteranskim raslinjem, makijom, ljekovitim biljem i divljači.

Sektor u kojem je po prirodnom potencijalu Čitluk najsiromašnije jesu površinske vode. Jedini stalni vodeni tok je riječni tok rijeke Neretve koja u dužini od cca 9 km dodiruje rub općine Čitluk. Drugi vodeni tokovi su prvenstveno vezani za kišna razdoblja tj. jesensko i zimsko, kada brojni podzemni tokovi izlaze na površinu. Najznačajniji je potok Lukoč koji izvire sa ruba broćanskog polja na vrelu Elezovac u mjestu Hamzići i teče cijelim poljem i uz rub Čitluka protječe kroz Međugorje i utječe u rijeku Studenčicu u Studencima. Ne tako dug ali dosta značajan je vodotok potoka Dunajac koji izvire u mjestu Biletić Polje i ulijeva se u rijeku Neretvu. U neposrednoj blizini Dunajca i Neretve smješten je i vodozahvat za cijelu općinu Čitluk, na nadmorskoj visini od 24 mnv.

Također, u jesenskom i zimskom razdoblju na rubu Broćanskog polja, nakon višednevnih oborina aktivna postaju podzemna vrela i dolazi do plavljenja cijelog Čitlučkog polja. Ova voda ide dalje kroz potok Lukoč kroz branu sagrađenu pedesetih godina prošlog stoljeća, koja je bila zamišljena kao sustav akumulacije za natapanje međugorskog polja, a koja sada štiti uži centar Međugorja od poplava.

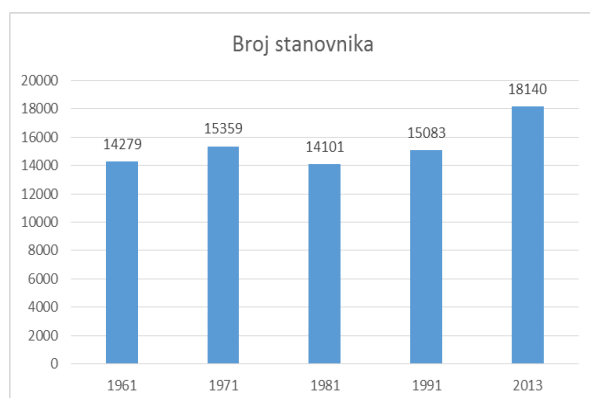
2. Demografske karakteristike i kretanja

2.1. Broj stanovnika i prirodni priraštaj

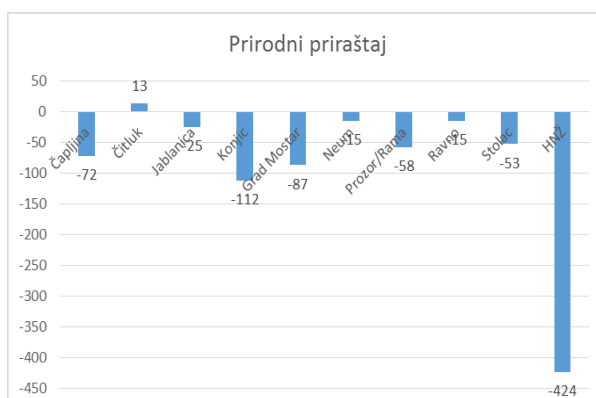
Općina Čitluk prema zadnjem popisu stanovništva iz 2013. godine ima 18.140 stanovnika. Čitluk je, uz općine Neum i Čaplinju, jedina općina u Hercegovačko-neretvanskoj županiji koja je zabilježila rast broja stanovnika u odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine. (Slika 1.) Naime, prema popisu stanovništva koji je proveden 1991. godine općina Čitluk je imala 15.083 stanovnika. U odnosu na to razdoblje došlo je do povećanja broja stanovništva za nešto više od 18% prema popisu stanovništva iz 2013. godine.

Kretanje broja stanovnika u općini Čitluk prema popisima stanovništva u zadnjih 50 godina, tj. od 1961. do popisa stanovništva iz 2013. godine ima pozitivan trend kretanja. Naime, ukupan broj stanovnika u zadnjih 50 godina povećao se za 21%. (Slika 1.) U 2016. godini je prema procjeni Federalnog zavoda za statistiku u Općini Čitluk prisutno 18.043 stanovnika, što je neznatno smanjenje u odnosu na popis stanovništva iz 2013. godine.

Kada uspoređujemo broj stanovnika prema popisima možemo vidjeti kako je najveći pad broja stanovnika zabilježen u popisu stanovništva iz 1981. godine. Međutim, od tada se bilježi kontinuiran rast broja stanovnika. Ovo je ponajviše rezultat povećanih gospodarskih aktivnosti u općini Čitluk, a prvenstveno zahvaljujući Međugorju kao najvećem turističkom središtu u Bosni i Hercegovini. Prema procjeni Federalnog zavoda za programiranje razvoja u 2016. godini je bilo 18043 stanovnika što je nešto manje od broja stanovnika prema Popisu stanovništva iz 2013. godine.

Slika 1: Kretanje broja stanovnika 1961-2013. (Izvor: Popisi stanovništva)

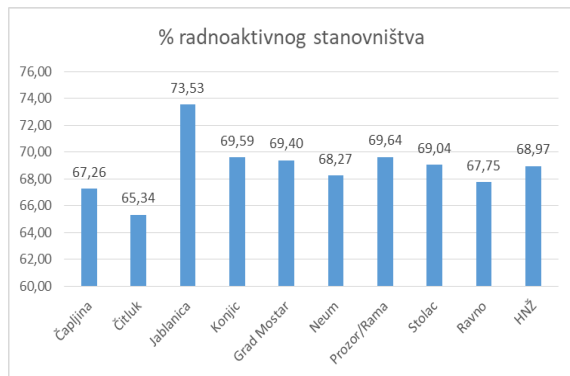
Slika 2: Prirodni priraštaj u 2016. godini (Izvor: FZPR)

Trend rasta broja stanovnika se, očekuje i u budućnosti. Naime, prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja u 2016. godini, u općini Čitluk je zabilježeno više rođenih nego umrlih osoba čime se u odnosu na prethodno četverogodišnje razdoblje bilježi pozitivan prirodni priraštaj. U odnosu na druge jedinice lokalne samouprave u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, kao i u odnosu na Hercegovačko-neretvansku županiju u cjelini u istom razdoblju, općina Čitluk jedina je zabilježila pozitivan prirodni priraštaj u 2016. godini. (Slika 2.)

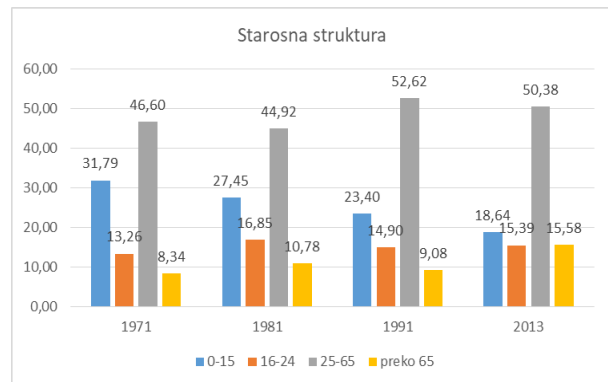
2.2. Struktura stanovništva

Prema podacima iz popisa stanovništva u 2013. godini 98% stanovništva je hrvatske nacionalnosti. Ostale nacionalne skupine čine nešto više od 1% stanovništva od čega su Bošnjaci 0,16%, Srbi 0,10%, a ostatak je nepoznat ili se ne izjašnjava.

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine prosječna starost stanovništva u općini Čitluk je 38,2 godine. U starosnoj strukturi stanovništva, radno-aktivno stanovništvo (između 15-64 godina starosti) čini 65,3%. U odnosu na druge općine u HNŽ, pa i u odnosu na samu Županiju, općina Čitluk ima najmanji postotni udio radno aktivnog stanovništva. (Slika 3.)

Slika 3: Radno aktivno stanovništvo (Izvor: popis stanovništva iz 2013.)

Slika 4. Starosna struktura stanovništva (Izvor: Popisi stanovništva)

Kada analiziramo starosnu strukturu stanovništva u zadnjih 50 godina, (Slika 4.) tj. od popisa stanovništva iz 1971. godine, pa do popisa stanovništva iz 2013. godine, razvidno je da se starosna struktura stanovništva kreće u negativnom smjeru. Naime, udio stanovništva do 15 godina starosti konstantno je u padu, dok se udio od 25 do 65 i preko 65 godina starosti povećava. Ovo nam pokazuje kako općina Čitluk pokazuje trend starenja, iako se ukupan broj stanovništva povećava. U 2017. godini je prema procjeni broja prisutnog stanovništva u Općini Čitluk bilo 2928 stanovnika do 15 godina starosti, što je 16% od ukupnog broja stanovnika.

Do povećanja broja stanovnika u navedenom vremenskom razdoblju je došlo iz više razloga, a to su:

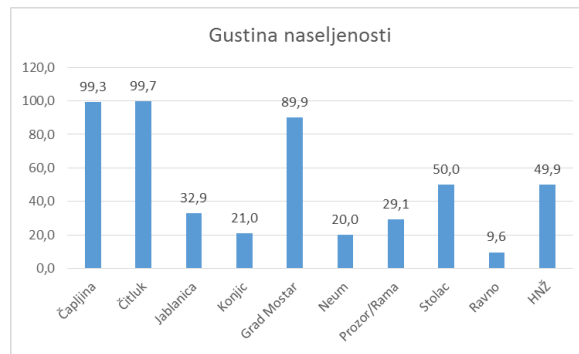
- Doseljavanje određenog broja obitelji iz drugih dijelova BiH i iz inozemstva u prvom redu na područje Međugorja i Bijakovića. Tijekom rata su neke obitelji bile prognane sa svojih ognjišta, a nakon rata je određeni broj obitelji doselio radi poslovnih aktivnosti u svezi sa turizmom.
- Drugi razlog povećanja broja stanovnika je povrat ljudi sa rada iz inozemstva u prvom redu nakon ostvarenja prava na mirovinu.

U oba slučaja se uglavnom radilo o pojedincima i obiteljima u srednjoj i starijoj životnoj dobi.

2.3. Prostorni raspored stanovništva

Općina Čitluk u svom sastavu ima 24 naseljena mjesta i najgušće je naseljena općina u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, kao i u cijeloj Hercegovini. Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja gustoća naseljenosti u općini Čitluk u 2016. godini je 99,7 stanovnika na kvadratni kilometar. Prema istom izvoru općina Čitluk ima duplo veću gustoću naseljenosti u odnosu na HNŽ.

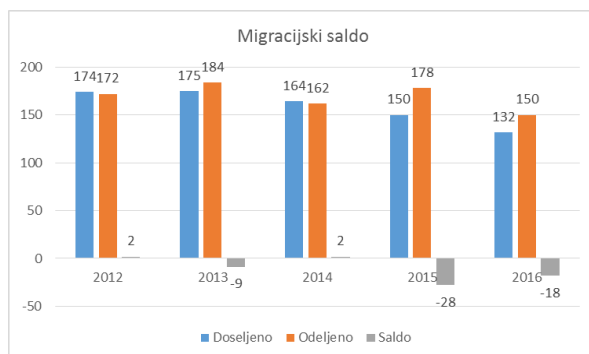
Slika 5. Gustina naseljenosti u HNŽ (Izvor: FZZPR)

Najnaseljenija mjesta u općini Čitluk su samo središte općine, odnosno urbana jezgra općine, Međugorje, Blatnica i Veliki Ograđenik. U navedenim mjestima živi cca 30% stanovnika općine Čitluk.

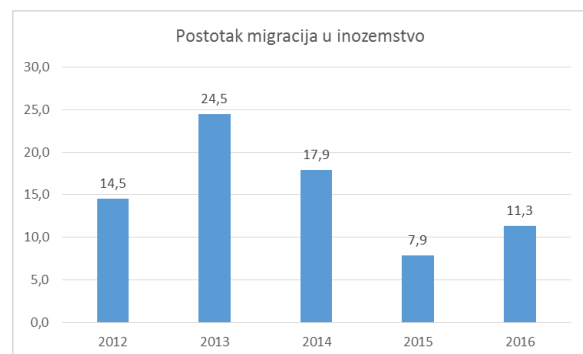
2.4. Migracije stanovništva

Velika većina migracijskih kretanja stanovništva iz i u općinu Čitluk su kretanja unutar BiH, odnosno unutar Federacije BiH. Kada analiziramo migracijski saldo vidjet ćemo da je migracijski saldo u zadnje dvije promatrane godine negativan, odnosno veći je broj odseljenih nego doseljenih. (Slika 6.)

Kad promatramo udio stanovništva koje odlazi u inozemstvo vidjet ćemo da je najveći udio bio 2013. godine te da je nakon toga opadao. (Slika 7.) Naime, u 2013. godini je Republika Hrvatska postala članica EU te se stoga osobe s dvojnim državljanstvom mogle slobodno nastanjivati u EU.

Slika 6: Migracijski saldo u općini Čitluk (Izvor:FZS)

Slika 7: Migracije u inozemstvo (Izvor: FZS)

Općina Čitluk, kao i cijeli prostor zapadne Hercegovine, je kroz protekla desetljeća, pa tako i u novije vrijeme, bio orijentiran prema inozemstvu te se tako i veliki broj Čitlučana nalazi u inozemstvu bilo trajno bilo privremeno. Međutim, u općini Čitluk ne postoje udruženja niti inicijative koja vode brigu o kontaktima sa dijasporom, stoga ne postoje konkretni i točni podaci o dijaspori, tj. o njenom točnom broju i strukturi. Ovo otvara prostor za pokretanje inicijativa za privlačenje dijaspore koju prije toga treba identificirati i strukturirati.

Zaključna razmatranja

Općina Čitluk pokazuje trend rasta broja stanovnika, ali u isto vrijeme i smanjenje udjela stanovništva do 15 godina starosti. Također, u posljednje vrijeme je primjetan i trend iseljavanja, što je svojstveno cijeloj regiji a ne samo Općini Čitluk. Međutim, ovi su negativni trendovi manji nego na razini Županije, a to je ponajviše zahvaljujući značajnoj gospodarskoj dinamici. Uzimajući u obzir ove zaključke, potrebno je razvijati mjere kojim će se omogućiti otvaranje novih radnih mjesta ali isto tako razvijati i bolji uvjeti rada i kvalitete života u Općini Čitluk.

3. Pregled stanja i kretanja lokalnog gospodarstva

Prema izračunu indeksa razvijenosti od strane Federalnog zavoda za programiranje razvoja općina Čitluk spada među 10 najrazvijenijih općina u Federaciji BiH, tj. nalazi se na drugom mjestu po rangu razvijenosti u Federaciji BiH, dok je na prvom mjestu po rangu razvijenosti u HNŽ. (Tablica 1.)

Table 1: Rang razvijenosti u FBiH u 2016. godini (Izvor: FZZPR)

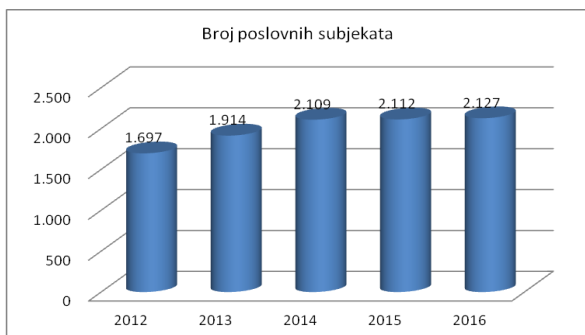
Općine	Stepen zaposlenosti u %	Stepen nezaposlenosti u %	Broj učenika /osn+ sred/ na 1000	Prihodi po glavi stanovnika	Indeks odsutnog stanovništva	Federacija BiH = 100					Indeks razvijenosti	Rang
						Stepen zaposlenosti	Stepen nezaposlenosti	Broj učenika na 1000 stanovnika	Prihodi po glavi stanovnika	Odsutno stanovništvo		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Centar	111,0	15,4	190	520	-31,4	377,2	165,7	154,4	332,7	43,0	214,6	1
Čitluk	51,8	30,6	142	225	19,6	176,2	131,7	115,5	144,2	298,0	173,1	2
Ravno	3,7	31,9	6	19	78,2	12,7	128,8	4,6	12,0	590,5	149,7	3
N. Sarajevo	50,3	26,9	126	408	-28,9	171,0	140,0	102,8	261,4	55,7	146,2	4
Široki Brijeg	35,8	38,6	137	223	6,6	121,5	113,8	111,5	142,7	232,9	144,5	5
Ilidža	35,1	39,8	117	190	13,5	119,4	111,1	95,3	121,4	267,2	142,9	6
Posušje	25,4	40,9	134	131	18,9	86,2	108,7	108,8	83,7	294,4	136,4	7
Žepče	23,3	49,9	131	81	30,7	79,1	88,7	106,9	52,1	353,6	136,1	8
Grude	29,7	36,2	128	161	4,1	100,9	119,2	103,9	103,1	220,7	129,6	9
Neum	34,9	27,3	91	147	4,2	118,6	139,1	74,0	94,1	221,0	129,4	10

Međutim, ovaj rang razvijenosti treba uzeti sa određenom dozom rezerve jer se u obračun indeksa razvijenosti ne uzimaju parametri koji bi uistinu okarakterizirali kvalitetu života. Naime, u izradi je novi način izrade indeksa razvijenosti u Federaciji BiH ali još uvijek nije usvojen.

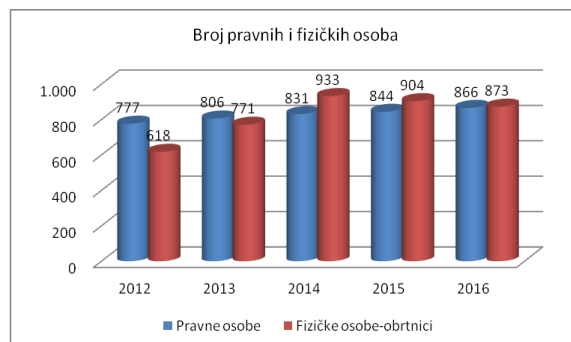
3.1. Broj i struktura poduzeća i obrta

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u općini Čitluk je u 2016. godini registrirano 2127 poslovnih subjekata. Prema istom izvoru, od 2012. godine broj poslovnih subjekata je u konstantnom porastu, s tim da je od 2014. ovaj rast primjetno laganiji. (Slika 8.)

U strukturi poslovnih subjekata nešto je više fizičkih osoba-obrtnika nego pravnih osoba, s tim da je od 2014. godine primjetan lagan rast broja pravnih osoba, dok je broj fizičkih osoba-obrtnika u laganom padu. (Slika 9.). Kod pravnih osoba je najviše zastupljena trgovina na veliko i malo dok je kod obrta najviše zastupljena djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, što je i očekivano zbog turističkog karaktera općine. Kod pravnih osoba u 2016. godini od 866 subjekata 245 ih je u sektoru trgovine. Od 873 obrta u 2016. godini 381 su iz djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane.

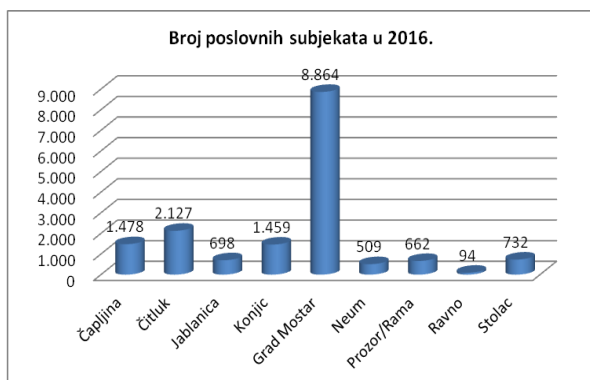

Slika 8: Broj poslovnih subjekata u općini Čitluk (Izvor: FZZPR)

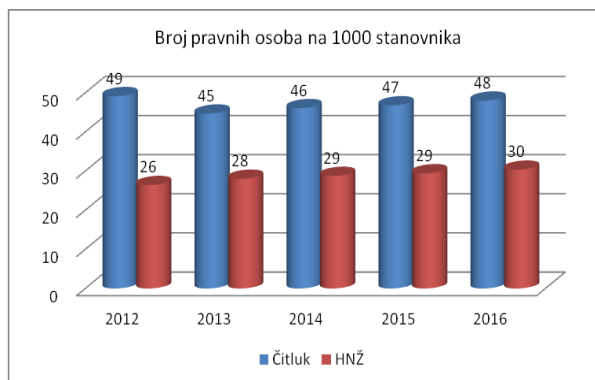

Slika 9: Broj pravnih i fizičkih osoba (Izvor: FZZPR)

Općina Čitluk je na drugom mjestu u HNŽ po ukupnom broju poslovnih subjekata u 2016. godini. Pored općine Čitluk veći broj registriranih poslovnih subjekata ima samo Grad Mostar. (Slika 10.) Također, broj poslovnih subjekata na 1000 stanovnika je veći u općini Čitluk nego na razini Županije za oko 37%. (Slika 11.)

Slika 10: Broj poslovnih subjekata u 2016. (Izvor: FZZPR)

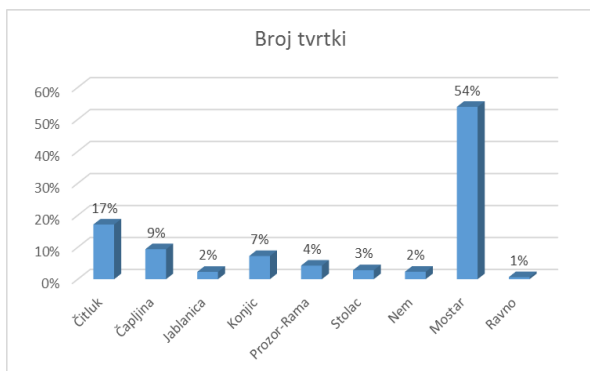

Slika 11: Broj pravnih osoba na 1000 stanovnika (Izvor: FZZPR)

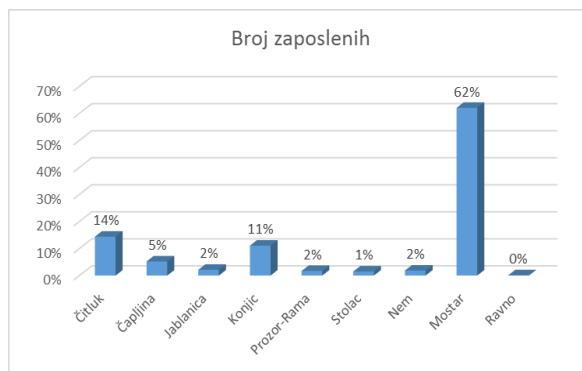
Kada analiziramo broj poduzeća koji su predali završne financijske račune u 2016. godini, a prema podacima iz analize o poslovanju po općinama koju su provele Poslovne novine, u općini Čitluk je u 2016. godini bilo 418 tvrtki koje su zapošljavale 4661 zaposlenog i koje su ostvarile 54.695.022 KM prihoda od izvoza te 1.157.073.309 KM prihoda od prodaje. Od ukupnog broja tvrtki (418) njih 319 ima status profitabilnih što je prilično dobar pokazatelj.

Najveći broj zaposlenih je u tvrtkama iz uslužnog sektora odnosno iz sektora trgovine

Kada ove podatke uporedimo sa ostalim općinama u HNŽ vidjet ćemo da općina Čitluk, pored grada Mostara, ima daleko najbolje pokazatelje. Kako je vidljivo iz Slike 12. općina Čitluk ima najveći udio broja tvrtki koje su predale završne račune u odnosu na ukupan broj tvrtki u HNŽ. Samo grad Mostar ima veći postotni udio broja tvrtki. Kada promatramo udio broja zaposlenih u ovim tvrtkama općina Čitluk u odnosu na ostale općine iz HNŽ, s izuzetkom grada Mostara, ima najveći broj registriranih tvrtki u postotcima u odnosu na ukupan broj registriranih tvrtki u HNŽ, a isto tako i najveći broj zaposlenih u tvrtkama na području općine Čitluk u odnosu na ukupan broj zaposlenih u HNŽ. (Slika 13.)

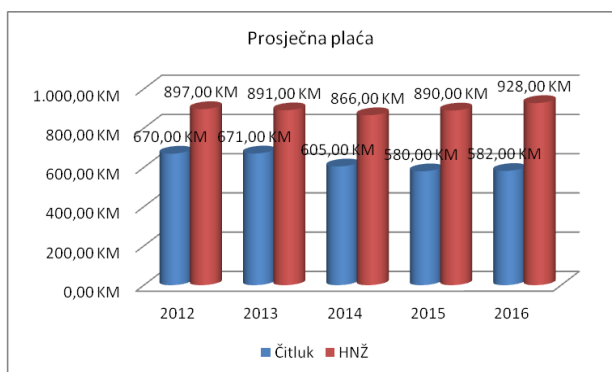
Slika 12: Postotak tvrtki po općinama iz HNŽ u odnosu na broj tvrtki u HNŽ (Izvor: Poslovne novine)

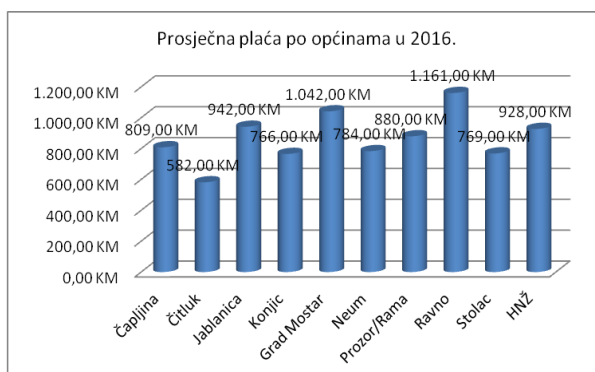
Slika 13: Postotak broja zaposlenih u tvrtkama po općinama u odnosu na broj zaposlenih u tvrtkama u HNŽ (Izvor: Poslovne novine)

3.2. Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječna plaća

Prosječna plaća u općini Čitluk 2016. godini iznosila je 582 KM, što je daleko ispod visine prosječne plaće u HNŽ. Naime, prosječna plaća HNŽ u 2016. godini bila je 928 KM, što je za oko 47% više nego u općini Čitluk. Također, visina prosječne plaće u proteklih pet godina je u općini Čitluk padala dok je na razini Županije rasla. (Slika 14.) Općina Čitluk ima najmanju visinu prosječne plaće u HNŽ u odnosu na ostale općine. (Slika 15.) Razlog ovako velike razlike u visine prosječne plaće leži u činjenici da je većina zaposlenih u općini Čitluk u privatnom sektoru, gdje su prosječne plaće puno niže u odnosu na plaće u javnom sektoru, a općina Čitluk, pored Grada Mostara, ima najveći broj registriranih poslovnih subjekata u HNŽ.

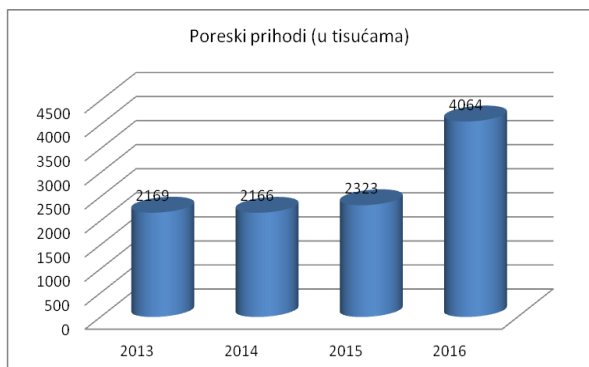
Slika 14: Visina prosječne plaće (Izvor: FZZPR)

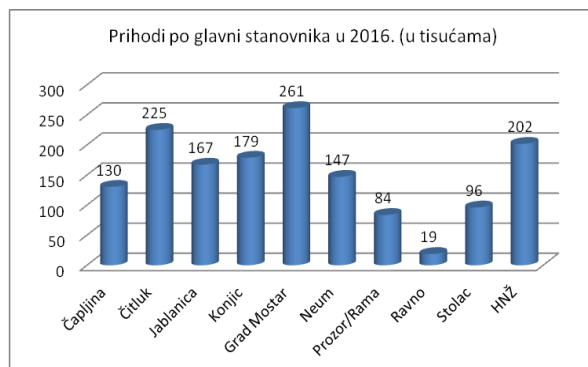
Slika 15: Prosječna plaća u 2016. (Izvor: FZZPR)

Kada analiziramo poreske prihode ostvarene u općini Čitluk u zadnjih pet godina vidjet ćemo da poreski prihodi rastu, s tim da su se oni u 2016. godini, u odnosu na 2015. godinu povećali za oko 43%. (Slika 16.) Ovo je ponajviše zbog toga što je došlo do promjene zakonske regulative vezano za preraspodjelu ovih sredstava.

U odnosu na ostale općine u HNŽ te u odnosu na HNŽ općina Čitluk, pored Grada Mostara, je imala najveći prihod po glavi stanovnika u 2016. godini. (Slika 17.)

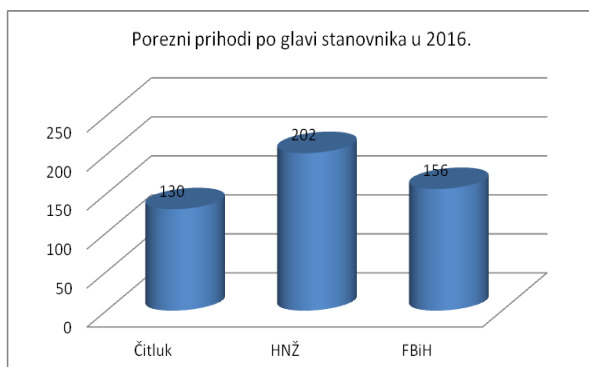
Slika 16: Visina poreskih prihoda (Izvor: FZZPR)

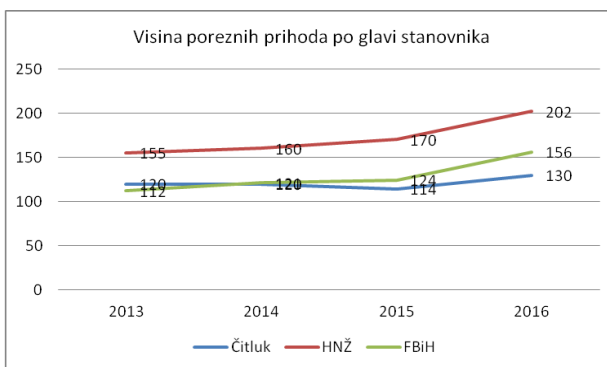
Slika 17: Prihod per capita u 2016. (Izvor: FZZPR)

U odnosu na HNŽ i Federaciju BiH poreski prihodi po glavi stanovnika u 2016. godini u općini Čitluk su nešto manji. Naime, u odnosu na HNŽ poreski prihodi po glavi stanovnika u općini Čitluk u 2016. godini su manji za 36%, dok su u odnosu na Federaciju BiH manji za 17%. (Slika 18.)

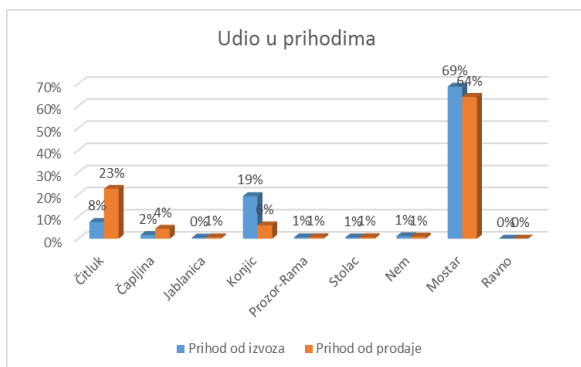
Kada promatramo trend poreskih prihoda po glavi stanovnika od 2013. do 2016. godine možemo vidjeti da porezni prihodi po glavi stanovnika imaju trend rasta i u HNŽ i FBiH, s tim da je u općini Čitluk u 2015. godini zabilježen pad ali je u 2016. godini zabilježen rast za nekih 8% u odnosu na 2013. godinu, te 12% u odnosu na 2015. godinu. (Slika 19.) Ovi se podaci temelje na broju stanovnika iz popisa provednog 2013. godine.

Slika 18. Porezni prihod per capita u 2016. (Izvor: FZZPR)

Slika 19. Kretanje poreznih prihoda (Izvor: FZZPR)

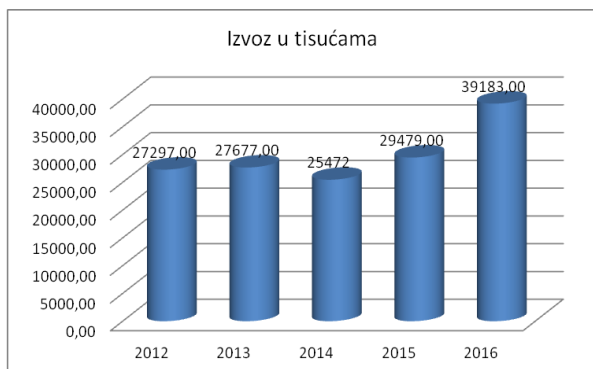
Slika 20: Postotni udio u prihodima u 2016. (Izvor: Poslovne novine)

Udio prihoda od izvoza temeljem rezultata poslovanja tvrtki iz Čitluka koje su predale završne račune za 2016. godinu je 8% u odnosu na rezultata poslovanja tvrtki iz HNŽ dok je postotni udio prihoda od prodaje 23%.

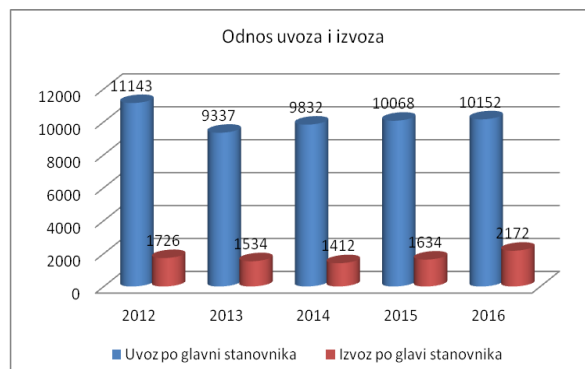
Ovo nam govori da je u strukturi gospodarstva najviše zastupljena trgovina te da je zbog toga manji ostvareni prihod od izvoza ali je stoga veći ostvareni prihod od prodaje. (Slika 20.)

3.3. Vanjskotrgovinska razmjena

U 2016. godini općina Čitluk je ostvarila oko 39 milijuna KM izvoza što je povećanje za oko 25% u odnosu na ostvareni izvoz u 2015. godini. Od 2014. godine se bilježi konstantan rast ostvarenog izvoza. (Slika 21.) U protekle tri godine bilježi se veći rast izvoza od uvoza u postotcima. (Slika 22.)

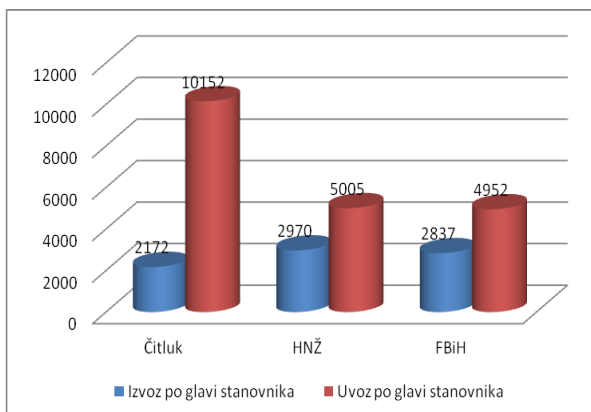

Slika 21. Izvoz u tisućama (Izvor: FZZPR)

Slika 22. Odnos uvoza i izvoza (Izvor: FZZPR)

Kada općinu Čitluk usporedimo sa HNŽ i FBiH možemo vidjeti da općina Čitluk u 2016. godini ima znatno veći uvoz po glavi stanovnika od HNŽ i FBiH, dok je izvoz po glavi stanovnika nešto manji nego u HNŽ i FBiH. U odnosu na HNŽ izvoz po glavi stanovnika je manji za 27% dok je u odnosu na FBiH manji za nekih 23%. (Slika 20.) Ovako veliki uvoz se može objasniti činjenicom da je u općini Čitluk sjedište velikih trgovačkih poduzeća koje svojim poslovanjem pokrivaju cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Slika 23: Odnos uvoza i izvoza u općini Čitluk, HNŽ i FBiH (Izvor: FZZPR)

U općini Čitluk ima 8 poduzeća koje zapošljavaju preko 100 zaposlenih i uglavnom dolaze iz uslužnog, odnosno trgovačkog sektora. Sva poduzeća osim jednoga koje je iz uslužnog sektora, spadaju u kategoriju malih ili srednjih poduzeća.

3.4. Poslovna infrastruktura

Općina Čitluk, kao jedinica lokalne uprave, poduzela je značajne korake u cilju poticanja razvoja poduzetništva tako što je ponudila općinsko zemljište poduzetnicima sposobnim za investiranje u nove objekte u novoformiranim gospodarskim zonama. Gospodarske zone formirane su uz glavne regionalne putove tako da je postignuta odlična prometna povezanost sa susjednim općinama i gradovima i osigurane su i dobre infrastrukturne pretpostavke (elektro-mreža, vodo-snabdijevanje, PTT usluge i dr.) za razvijanje ovakvih gospodarskih zona. U općini Čitluk su u funkciji četiri poslovne zone:

- **Gospodarska zona «Tromeđa-Međugorje».** Gospodarska zona Tromeđa – Međugorje smještena je na prostoru od ukupno 105 ha, uz regionalni put Čitluk-Ljubuški u KO. Međugorje. Trenutna iskorištenost - popunjenost zone je 50%. Trenutno u Zoni uspješno posluje pedesetak gospodarskih subjekata s poslovanjem u oblasti trgovine, turizma, prehrambenog sektora, tekstilne industrije, i drugih poznatih i prepoznatih subjekata na BiH i inozemnom tržištu. Broj uposlenih u gospodarskim društvima u ovoj poslovnoj zoni iznosi, prema procjenama, približno 500 uposlenih djelatnika. Od ulaganja je još uvijek potrebno dovršiti parcelaciju iz razloga što je sama zona proširena novim prostornim planom iz 2013. godine sa pratećom infrastrukturom, te dovršiti izgradnju servisnih prometnica u zoni i izgraditi informacione panoe.

- **Gospodarska zona «Blizanci-Biletići».** Gospodarska zona "Blizanci-Biletići" smještena je uz regionalni put Čitluk-Mostar, a proteže se na površini od 44,9 ha. Trenutna popunjenost zone je 40%. Djelatnosti kojima se tvrtke u poslovnoj zoni bave su od građevinskih radova, proizvodnje aluminijske bravarije, proizvodnje i punjenja alkoholnih i bezalkoholnih pića, trgovine, proizvodnje električne energije i sl. Renomirane firme sa sjedištem na području općine Čitluk «rezervirale» su građevno zemljište za proširenje svoje gospodarske djelatnosti izgradnjom novih proizvodnih i skladišnih kapaciteta. Od ulaganja je potrebno dovršiti parcelaciju zone sa pratećom infrastrukturom, izgraditi servisne prometnice u zoni i izraditi informacione panoe.
- **Gospodarska zona «Blizne gomile».** Treća gospodarska zona «Blizne gomile» smještena uz regionalni put Čitluk-Mostar na površini 22,3 ha postupno se razvija. Za izgradnju poslovnih objekata iskorišteno je oko 70% površine gospodarske zone. Kao i u ostale dvije gospodarske zone, djelatnosti koje se obavljaju u ovoj gospodarskoj zoni su trgovina, mesna industrija, proizvodna industrija (plastične ambalaže, aluminijskih otvora, drvenih proizvoda i sl.). Od ulaganja je još potrebno izgraditi servisne prometnice u zoni i izgraditi informacione panoe.
- **Gospodarska zona „Hamzići“.** Što se tiče gospodarske zone Hamzići, predviđena je prostornim planom općine Čitluk ali nije u funkciji. Njena površina je 20,6 ha. U budućnosti je potrebno izvršiti započetu parcelaciju zone, trasirati servisne prometnice u zoni i izraditi priključak za vodu i električnu energiju

3.5. Veće investicije u gospodarstvu

U posljednje vrijeme u općini Čitluk javlja se veliki interes za poljoprivrednom proizvodnjom koja se do sada nije obavljala na području općine. Naime, radi se o sadnji smilja i proizvodnji eteričnih ulja od smilja. Do 2017. godine potpisano je oko 30 ugovora o koncesiji poljoprivrednog zemljišta između Županijskog ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i korisnika zemljišta na području općine, a obuhvaćeno je oko 80 ha poljoprivrednog zemljišta. Ovu sadnju prati izgradnja proizvodnih pogona za preradu smilja u ulje i ostale proizvode od smilja. Do sada su u općini Čitluk registrirane i djeluju tri uljare.

Pored navedenih investicija bilježimo povećan broj investicija u elektro-energetski sektor. Ovdje se u prvom redu radi o izgradnji transformatorske stanice 110kV u industrijskoj zoni Tromeđa, o jednoj solarnoj elektrani, snage 1MW, o dvije solarne elektrane snage 150kW i o tri solarne elektrane 23kW.

Do sada je izgrađeno 7 elektro-energetskih objekata. Također, bilježe se investicije u izgradnju i renoviranje turističko-ugostiteljskih objekata.

3.6. Turistička infrastruktura i potencijali

Turistički proizvod određenog područja u velikoj mjeri određuje turistička potražnja, odnosno turistička potrošnja i aktivnosti. Ako posebne oblike turizma na području općine Čitluk promatramo s aspekta *sadržaja boravka* onda dolazimo do zaključka da se u općini Čitluk razvilo nekoliko oblika turizma od kojih treba izdvojiti:

- vjerski turizam,
- sportski turizam,
- vinski turizam i
- agroturizam.

Vjerski turizam je najizraženiji oblik turizma u općini Čitluk, koji se počinje javljati od 24. lipnja 1981. godine nakon Gospinih ukazanja. Postupni, ali, ipak, veliki razvoj turizma u Međugorju sa sobom je donio niz pozitivnih ekonomskih i socijalnih učinaka. Zbog Međugorja, općina Čitluk je postala poželjno mjesto za život i ulaganja tako da je po zadnjem popisu stanovništva jedna od rijetkih općina u BiH u kojoj se broj stanovnika prema popisu stanovništva iz 2013. godine povećao približno 10 % u

odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine. S obzirom da je turizam radno intenzivan sektor pa je zbog razvoja turizma porasla zaposlenost u ugostiteljskom i uslužnom području. Zbog toga je 2005. godine otvorena srednja turističko ugostiteljska škola u Čitluku sa smjerovima turističko ugostiteljski tehničar, kuhar i konobar.

Turizam je značajno utjecao i na investicije u objekte u Međugorju i ostalu infrastrukturu, pa je njegov utjecaj na ukupno gospodarstvo veći nego što se na prvi pogled može činiti.

Međugorski fenomen traje više od 35 godina. U tom razdoblju broj hodočasnika se iz godine u godinu povećavao pa je potražnja za smještajnim kapacitetima učinila to da općina Čitluk danas ima približno 20.000 kreveta spremnih za iznajmljivanje (oko 95 % na području Međugorja i Bijakovića). Općina Čitluk ima raznovrsnu ponudu smještajno ugostiteljskih objekata i broji negdje oko 400 turističkih objekata smještajno ugostiteljskog karaktera. (Tabela 2.)

Table 2: Struktura i broj smještaja (Izvor: Općina)

RB	Vrsta smještaja	Broj
	Osnovni ugostiteljski smještaj	50
1	Hoteli	47
2	Aparthoteli	1
3	Apartmansko naselje	2
	Dopunski smještajni objekti	274
1	Sobe za iznajmljivanje	271
2	Apartman	2
3	Kuća za odmor	1
	Ugostiteljski objekti za prehranu	112
1	Restorani i srodni objekti	50
2	Bar	62

Kada promatramo turizam u općini Čitluk iz perspektive prometne povezanosti može se reći da je općina Čitluk izvrsno povezana cestovnim prometom sa okruženjem - posebno otkad je autocesta došla na domak Međugorja. Zračna povezanost je još uvijek slaba iako mostarska zračna luka služi za charter letove, od kojih su većina vezana za putovanja (dolazke) u Međugorje. Međutim, u svibnju 2018. godine, očekuje se stalna zračna povezanost kroz niskotarifne letove s Njemačkom. Planirano je dva leta tjedno gdje će regija Hercegovina biti zračno povezana s Europom (Njemačkom) preko njemačke zrakoplovne kompanije Eurowings – što je svakako veliki dobitak za ekonomsku regiju Hercegovina pa i za Općinu Čitluk.

Kada analiziramo strukturu gostiju u općini Čitluk možemo vidjeti da su od ukupnog broja gostiju oko 70 % tzv. stacionarni gosti, odnosno gosti koji borave nekoliko dana u Međugorju, a to je u prosjeku trajanje od 3 dana. Oko 30 % su tzv. izletnici (jednodnevni gosti koji nisu ostvarili noćenje). Ovi podaci su dati na osnovu procjene. Naime, statističkih provjerljivih podataka nema, odnosno podaci koji su dostupni ni približno ne odgovaraju stvarnom stanju.

Table 3: Broj gostiju u općinu Čitluk (Izvor: Turistički ured Međugorje /TZ HNŽ)

Godina	Broj gostiju	Broj noćenja
2012.	900 000	1 800 000
2103.	950 000	1 950 000
2014.	1 000 000	2 050 000
2015.	950 000	1 950 000
2016.	900 000	1 800 000
2017.	850 000	1 650 000

Pored vjerskog turizma u turističku ponudu općine Čitluk mogu se ubrojiti i sljedeće vrste turizma:

Sportski turizam – Zbog cjelogodišnjih povoljnih klimatskih uvjeta na području općine Čitluk se razvio sportski turizam, odnosno dogodila su se ulaganja u sportsku infrastrukturu koja omogućuje kvalitetan boravak gostiju i aktivnosti na otvorenom. Najznačajnija ulaganja po povom pitanju su se dogodila u Međugorju. Sport centar „Circle International“ ima sve sadržaje potrebne za pripreme profesionalnih ekipa ali i rekreativaca. Ovaj centar prati i Hotel Brotnjo iz Čitluka koji u sklopu svoje ponude ima i ponude za pripreme profesionalnih nogometnih ekipa u zimskom periodu. Sezonalnost je vrlo izražena u turizmu pa je ovaj oblik turizma znatno doprinio produženju turističke sezone u nas i kao takav je vrlo važan. Međutim, ne postoje podaci koliki je udio prihoda od ove vrste turizma već se to može zaključiti po ulaganjima u ovakvu vrstu infrastrukture kao i boravku ove vrste gostiju.

Vinski turizam – provedbom projekta Vinska cesta Hercegovine 2007. godine Turistička zajednica HNŽ udarila je temelje ruralnom razvoju. Obzirom da je Čitluk kolijevka vinogradarstva i vinarstva u BiH, logično je da u ovom turističkom proizvodu broćanski vinari imaju vrlo važnu ulogu i najviše su zastupljeni. Od 33 vinarije koje trenutno sudjeluju u programu Vinske ceste Hercegovine, njih 14 su s područja općine Čitluk. Ove vinarije su najzaslužnije da su turisti počeli otkrivati broćanski rural te na taj način otvorile nove mogućnosti u prodaji vina, vinskih proizvoda ali i ostalih sadržaja namijenjenih turistima koji preferiraju selo i izvorne proizvode. Nakon deset godina ovoga proizvoda na turističkom tržištu može se reći da se dogodio značajan iskorak u posljednje dvije godine. Posjete turista tijekom sezone i ulaganja u vinarije, kušaonice i ostale sadržaje svjedoče o tom. Turistička zajednica održava i promovira ovaj proizvod, te se u budućnosti očekuje daljnji razvoj istog. Kroz vinski turizam se snažno utječe na razvoj svijesti o sebi, svome i svim vrijednostima koje nas okružuju. Međutim, ova je ponuda integrirana u postojeću turističku ponudu tako da se još uvijek ne može govoriti o izdvojenoj ponudi već samo kao nadopuna postojeće turističke ponude. Isto tako, Vinska cesta nije u potpunosti zaokružena tako da se ne može pratiti koliko turista posjećuje ovaj turistički proizvod niti koliko turista posjećuje vinarije. U ovom se kontekstu javlja potreba dodatnog razvoja vinskog turizma kako bi se moglo pratiti i upravljati ovim turističkim sadržajem.

Agroturizam – Turistička zajednica HNŽ je ove godine završila projekt ruralnog razvoja Hercegovine te je predstavila novi turistički proizvod Agroturizam Hercegovina. Ovaj proizvod obuhvaća HNŽ i u njemu se trenutno nalaze 14 kuća za odmor od čega 1 otpada na općinu Čitluk. Možda ovaj oblik turizma još uvijek nije toliko vrijedan spomena, međutim, zasigurno je temelj za buduća ulaganja u broćanski rural, odnosno u ponudu smještaja (kuća za odmor) sa svim sadržajima koji traže moderni turisti. Još uvijek je naš rural netaknut. Postoji puno starih napuštenih kuća koje će jednog dana biti priređene za prihvata turista koji žele mir i izvornost. Bazen su sastavni dio ove ponude, ali i okruženje koje nudi izvornu hranu i piće te život s prirodom. Aktivnosti kao što su šetnje u prirodi, bicikliranje, brdsko penjanje i slično su, također, aktivnosti koje su pridodate ponudi. Očekuje se da će se ovaj proizvod razvijati slično kao Vinska cesta Hercegovine.

Neki negativni učinci razvoja turizma u općini Čitluk ogledaju se kroz nedovoljno praćenje razvoja prometnom i komunalnom infrastrukturom unutar destinacije, vodovodnom, kanalizacijskom i električnom infrastrukturom. Ovi problemi dovode do različitih konflikata u prostoru i po pitanju ekologije, što u konačnici negativno utječe na zadovoljstvo gostiju ali i domaćeg stanovništva, i potencijalno ugrožava resursnu osnovicu. Također, turizam je na glasu kao područje djelovanja gdje se ostvaruje brza zarada što dovodi do napuštanja drugih gospodarskih područja i dovodi do potpune ovisnosti o turizmu. Nažalost, primjetni su i ovi trendovi. Na kraju se sa sigurnošću može reći da je Međugorje lokomotiva razvoja turizma u općini Čitluk i da je svakako potrebno usmjeravati aktivnosti na održavanje i unaprijeđivanje svih uvjeta boravka turista ovdje, ali isto tako i domaćih stanovnika, te raditi na održivosti razvoja.

Iako je turizam vodoravna djelatnost te ga se ne može mjeriti kroz jedan sektor već on sudjeluje u svim sektorima, za potrebe ove analize ilustrirat ćemo koliko turizam sudjeluje u ukupnim prihodima u općini Čitluk kroz djelatnost smještaja i sluzenja hrane. Ovo je posebno važno uzimajući u obzir činjenicu da veliki broj turista i hodočasnika na godišnjoj razini posjećuje Općinu. Ova se analiza temelji na završnim računima koje su poslovni subjekti iz Općine Čitluk predali za 2017. godinu. Kada

analiziramo poslovanje poduzeća prema standardnoj klasifikacije djelatnosti te uzmemo samo djelatnost pružanja smještaja i pripreme i služenja hrane u Općini Čitluk u 2017. godni, jer se ovaj djelatnost izravno može vezati za turizam, vidjet ćemo da ova djelatnost sudjeluje samo sa 1% u ukupnim prihodima ostvarenim poslovanjem svih poslovnih subjekata u Općini Čitluk koji su predali završne račune za 2017. godnu. Naime, od ukupno 429 poslovnih subjekata samo je 37 iz djelatnosti pružanja smještaja i pripreme i služenja hrane koji su ostvarili nešto više od 8 milijuna KM ukupnih prihoda. Od ukupnog broja zaposlenih koje zapošljavaju ovih 429 poslovnih subjekata (5098) u sektoru pružanja smještaja i pripreme i služenja hrane u 2017. godini je bilo 37 poslovnih subjekata u kojima je bilo zaposleno 226 zaposlenih. Međutim, većina gospodarskih subjekata u sektoru turizma su registrirani kao obrti odnosno samostalne djelatnosti i nemaju obvezu predavanja završnih računa tako da su ove brojke u konačnici veće. Točne brojke se ne mogu utvrditi jer je jedan dio poslovanja u turizmu još uvijek u sivoj zoni. Također, trgovina sudjeluje u ukupno ostvarenim prihodima sa 20% u što je također dijelom zahvaljujuć turizmu.

3.7. Poljoprivredni potencijali i proizvodi

Najveći prirodni resursi općine Čitluk su poljoprivredne površine koje pokrivaju 8654 ha (47.8 % površine općine), od toga na prvu kategoriju tj. visokovrijedno poljoprivredno zemljište otpada (P1) 3120 ha. Šumske površine pokrivaju ukupno 5280.8 ha ili 29.1% površine općine Čitluk, od toga zaštitne šume 1748 ha (9.6 %) a šume posebne namjene 3532.8 ha (19.5 %).

Veličina zemljišnih posjeda je usitnjena te je prosječne veličine između 1,5 – 2,0 ha, sa 10.15 parcela. Oko 30% parcela nema osiguran stalni pristup tj. koriste se tzv. sezonski putovi. Također, položaj najvećeg dijela zemljišta se nalazi na nagnutim terenima što otežava mogućnost intenzivnog korištenja strojeva i opreme. Naime, većina parcela nema dostupnost vodoopskrbe potrebne za navodnjavanje kao niti odvodnju otpadnih voda.

Table 4: Struktura PG-ova (Izvor: Općina)

God.	Broj OPG-ova	Indr. bilje	Aromat. i ljekovito bilje	povrće	Voće i grožđe	Sadni materijal	Neobrađeno zemljište
2012	130	0	5,9286	0	858,9845	0	45,8912
2013	143	0	7,3307	0	871,6556	0	53,0187
2014	151	0	7,3307	0	872,9693	0,0441	54,3564
2015	245	0,2782	45,4877	0,1268	899,7048	0,0441	68,7287
2016	299	0,2782	52,4877	0,1268	902,9734	0,0441	78,9934
2017	364	0,2782	62,1389	0,1268	923,5143	0,0441	82,1113

Struktura obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava ukazuje da su u 90% slučajeva radi o malim OPG-ovima koji su dostatni samo za osiguranje minimuma životnih potreba, odnosno proizvodnje za vlastite potrebe, a bez velike gospodarske aktivnosti, što rezultira napuštanjem proizvodnje i povećanjem starosne dobi poljoprivrednih domaćinstava.

Od zasađenih poljoprivrednih kultura najzastupljenije je vinogradarstvo te proizvodnja vina. Posljednjih godina se povećao udio ljekovitog i aromatičnog bilja, konkretnije smilja. Međutim, ova vrsta proizvodnje nailazi na teškoće u plasmanu na tržištu bilo da je riječ o sirovoj masi ili prerađenoj masi u esencijalno ulje. Uzrok ove pojave velike površine zasađene ovom kulturom u cijeloj Hercegovini čime je došlo do velike količine sirovine te poremećaja na tržištu, čime je potražnja smanjena.

Prema podacima iz obrtnog registra u Općini Čitluk je u 2018. godini ukupno 32 OPGa registrirana kao poslovni subjekt, dok je broj uposlenih na poljoprivrednim gospodarstvima 319. Broj članova OPG-ova je 502. Od ukupnog broja OPGova upisan ih u registar najveći broj je sa prostora Čitluk (23%) te potom iz Velikog Ograđenika (18%). U Međugorju je upisano 9%, u Vionici 6% OPGova i u Služnju i Blatnici po 5%. U svim ostalim naseljenim mjestima upisao je 35% OPGova.

Vinogradarstvo

Proces razvoja vinogradarstva i vinarstva u općini Čitluk ima dugu povijest. U Brotnju se od davnina živjelo od proizvodnje grožđa i vina. Žilavka i blatina, kao dvije visokokvalitetne, autohtone sorte vina nadaleko su poznate i priznate. Žilavka je bijelo vino karakterističnog mirisa, harmonično, pitko i žuto-zelene boje. Blatina je crveno ili crno vino raskošnog mirisa i ugodnog okusa. O kakvoj je tradiciji i kvaliteti riječ govori i povelja hrvatsko-bosanskog bana Tvrtka iz 1353. godine koji se tom prigodom pohvalno izrazio o vinu koje je pio u Brotnju.

Danas općina Čitluk ima cca 1000 ha poljoprivrednih površina zasađenih vinovom lozom. U općini Čitluk danas su registrirane 21 vinarije, koja svaka na svoj način uspješno distribuira vrhunsko vino i funkcionira na kvalitetnoj razini, što dokazuju brojna priznanja na smotrama gospodarstva i brojnim sajmovima diljem naše regije. U rujnu se u Čitluku održava kulturno- gospodarska manifestacija „Dani berbe grožđa“.

Najveći proizvođač vina u Brotnju je Vinarija d.d. Čitluk koja na oko 200 hektara vlastitih vinograda uzgaja brojne sorte grožđa od kojih se proizvodi visokokvalitetno vino. Pored najvećeg proizvođača vina, Vinarije d.d. Čitluk, u Brotnju su registrirane i slijedeće vinarije:

Table 5: Popis vinarija (Izvor: Općina)

	Ime i prezime/ Naziv	Kapacitet hl
1.	"AG Međugorje" doo	1.000
2.	"CIRCLE INTERNATIONAL"d.o.o.	150
3.	"HERCEGOVINA PRODUKT"d.o.o.Čitluk	5.000
4.	"MONAKO 2000"d.o.o.Čitluk	1.000
5.	"PODRUMI ANDRIJA" d.o.o. Paoča	5.000
6.	"VINARIJA ČITLUK" d.d. Čitluk	100.000
7.	Ivan (Šimuna) Odak	100
8.	Ivan (Tomislava)Odak Podrum "Toma"	150
9.	OBRT OBITELJSKI PODRUM"VUČIĆ" VI.MARIO VUČIĆ	200
10.	OBRT VINARIJA "PODRUMI MATA" VL.JOZO VUČIĆ	300
11.	PETRUS d.O.O.	300
12.	Podrum Tolj vl.Suzana Tolj	300
13.	Rubis d.o.o.	500
14.	Veselko (Mate) Bevanda	100
15.	Vino Brkić d.o.o.	200
16.	VIVANT D.O.O.	500
17.	Podrum Sivrić (Veselko Sivrić)	500
18.	Podrum Stojić (Žarko Stojić)	500
19.	Podrum Dujmović (Radmilo Dujmović)	300
20.	Vinogradarstvo I podrumarstvo Odak	300
21.	Vitis d.o.o.	500
	UKUPNO	116.900

Krunu kvalitete nosi autohtona hercegovačka sorta žilavka. Od ostalih bijelih sorti grožđa u proizvodnji se koristi bena krkošija. Proizvodnja crnih vina oslonjena je na vodeću sortu ovog područja – blatinu. Uz blatinu iz koje se dobiva 90% crnog vina, koristi se još trnjak i kambuša. Distribucija visokokvalitetnog vina jest široka. Najvećim dijelom ona obuhvaća zemlje bivše Jugoslavije kao i tržišta nekih europskih zemalja među kojima prednjači Njemačka. Vinogradarstvo ima veoma važnu ulogu u razvoju poljoprivrede jer je kroz OPG-ove najviše zasađeno vinograda, tako da velik broj OPG-ova sudjeluje u lancu vrijednosti proizvodnje vina. Isto tako, vinogradarstvo je važno i zbog turizma, jer je jedan od ključnih elemenata prepoznatljivosti Čitluka.

Stočarstvo

Do 1991. godine stočarska proizvodnja zastupljena je kroz govedarstvo, ovčarstvo, peradarstvo te svinjogojstvo. Isključivom robnom proizvodnjom za tržište bavili su se uzgajivači ovaca, dok se u ostalim djelatnostima samo dio proizvoda pojavljivao na tržištu. U posljednje tri promatrane godine godine vidljivo je da se smanjuje stočni fond. Međutim, u 2016. godini je u odnosu na 2015. godnu došlo do povećanja broja ovaca i svinja.

Table 6: Stočni fond (Izvor Općina)

Stočni fond po godinama	2015	2016	2017
Goveda	500	400	350
Ovce	10.500	6.000	9.000
Svinje	1.600	1.300	1.500
Konji	10	30	15
Perad	40.000	30.000	20.000
Koze	1.000	1.100	1.000
Kunići	700	700	500
Košnice pčela	5.000	4.700	4.500

Iako se broj muženih krava smanjuje količina namuženog mlijeka se u odnosu na 2015. godinu povećala. Ista je pojava i kod broja muženih ovaca. Kod svih kategorija je došlo do povećanja u 2016. godini te smanjenja u 2017. godini, s tim da je u 2017. godini još uvijek veće količine nego u 2015. godini.

Table 7: Stočarska proizvodnja (Izvr: Općina)

Stočna proizvodnja po godinama	2015	2016	2017
Broj muženih krava	350	300	250
Ukupno namuženo kravljeg mlijeka - litara	525.000	900.000	750.000
Broj muženih ovaca	6.800	4.300	4.000
Ukupno namuženo ovčjeg mlijeka - litara	136.000	172.000	150.000
Broj muženih koza	1.200	1.000	800
Ukupno namuženo kozjeg mlijeka - litara	192.000	400.000	300.000
Broj ostriženih ovaca	8.600	5.000	4.500
Ukupno ostrižene vune – neoprane, kg	12.000	15.000	13.000
Broj kokoši nesilica	35.000	25.000	15.000
Ukupno kokošjih jaja, komada	6.800.000	6.300.000	4.000.000
Ukupno proizvedeno meda, kg	30.000	33.000	30.000

Šumarstvo

Državne šume u općini Čitluk pokrivaju 44,3%, a privatne 55,7 % površine, s tim da su državne šume u većini u kontinuiranim kompleksima, a privatne šume su usitnjene.

Eksploatacija šuma na području općine Čitluk vrši se uglavnom sječom drveta za ogrijev, jer drvo nije pogodno za industrijsku obradu. Za eksploataciju šuma nadležna je Služba gospodarstva Općine.

Problemi u ovoj oblasti većinom su vezani za pitanje razgraničenja privatnih šuma, za nepostojanje oznake na terenu, što omogućava šumske krađe i nemogućnost primjene propisa o šumama.

Zaključna razmatranja

Gospodarstvo općine Čitluk je izuzetno razvijeno i dinamično. Najvažnija gospodarska grana je turizam, zahvaljujući Međugorju koji je najposjećenije turističko mjesto u BiH. Kao takvo je i najveća turistička atrakcija na području općine Čitluk koja privlači svake godine stotine tisuća turista (hodočasnika). Svojim pozitivnim učincima na sredinu u kojoj se razvio (općina Čitluk), turizam je

osvijestio puno toga kad je riječ o turističko-ugostiteljskom području djelovanja, pa je turizam puno ozbiljnije shvaćen nego u drugim područjima u BiH. Stoga se očekuje da će se i ostali turistički potencijali općine Čitluk unaprijediti, a oni o kojima nije bilo do sada riječi - pravilno vrednovati i staviti u ekonomsku funkciju upravo kroz turizam. Zbog Međugorja i još nekih posebnih oblika turizma koji su se u međuvremenu razvili, može se reći da je općina Čitluk vrlo atraktivna turistička destinacija. Također, turistički imidž općine povukao je za sobom niz pozitivnih trendova u drugim sferama života i koji su rezultirali povećanjem gospodarske dinamike. Brojke iz prethodne analize, koje govore o udjelu djelatnosti pružanja smještaja i pripreme i služenja hrane govore o tomu kako je još uvijek veliki udio sive zone kada govorimo o turizmu, te bi stoga bilo potrebno razvijati mjere koje će povećati ovaj udio u ukupnoj gospodarskoj djelatnosti.

U strukturi gospodarstva najzastupljenija je trgovina i ugostiteljstvo, te potom prerađivačka djelatnost. Upravo ovdje treba tražiti način kako dalje unaprijediti gospodarstvo te kako potaknuti i druge segment gospodarstv.. Potrebno je razvijati mjere kojim će se razvijati konkurentni lanci vrijednosti u turizmu, poljoprivredi i prerađivačkoj industriji i koji mogu doprinijeti većoj zaposlenosti kao o boljoj kvaliteti života stanovništva općine Čitluk.

Općina Čitluk ima prilično razvijene i prepoznate poslovne zone koje su dobrim dijelom popunjene i još se uvijek popunjavaju. Također, još uvijek postoji prostor za njihov razvoj kroz stavljanje u funkciju još uvijek dostupnih površina kao i zona koje nisu u potpunosti iskorištene.

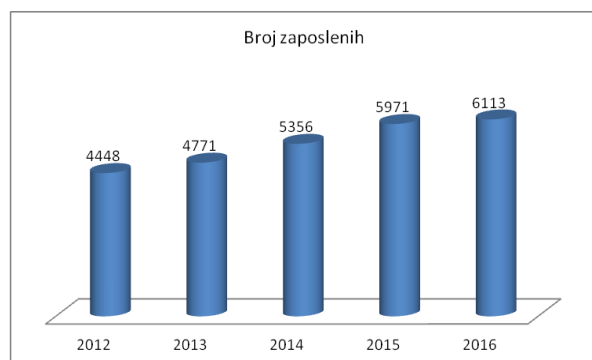
U poljoprivrednoj proizvodnji se moraju tražiti načini kako poljoprivrednu proizvodnju integrirati u turističku ponudu općine i šire regije te na taj način omogućiti veći broj ljudi uključenih u turističke lance vrijednosti.

4. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada

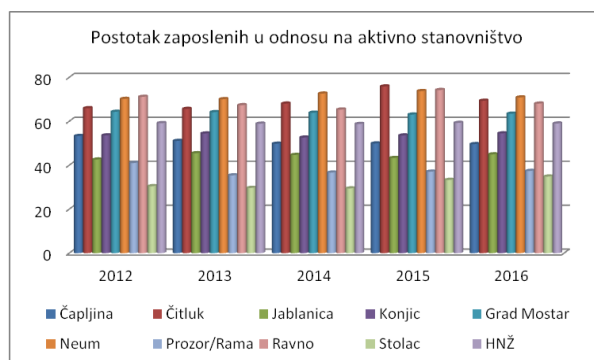
4.1. Zaposlenost

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u općini Čitluk je u 2016. godini bilo 11790 radno sposobnog stanovništva (65%) od čega je 8813 aktivnog stanovništva (49%). Zaposlenih je prema istom izvoru u 2016. bilo 6113, te je od 2012. do 2016. godine zabilježen rast broja zaposlenih za 27%. (Slika 24.)

U usporedbi s drugim općinama u HNŽ kao i u odnosu na županiju, općina Čitluk, pored općine Neum, ima najveći postotak zaposlenih u odnosu na aktivno stanovništvo. (Slika 25.)

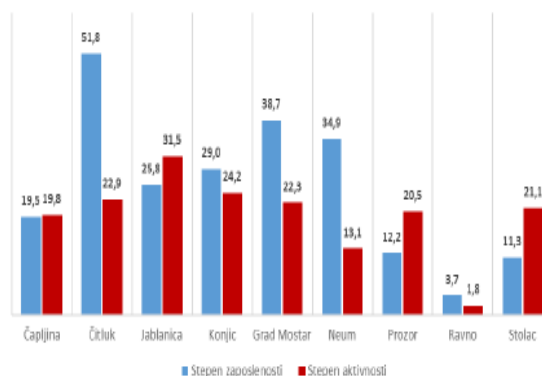
Slika 24. Broj zaposlenih (Izvor: FZZPR)

Slika 25. Broj zaposlenih u odnosu na aktivno stanovništvo (Izvor: FZZPR)

Iz Slike 26. vidljivo je kako općina Čitluk ima najveći stupanj zaposlenosti u HNŽ te je treća po visini stupnja aktivnosti radne snage. Ispred općine Čitluk u HNŽ su samo općine Jablanica i Konjic.

Prema podacima Službe za zapošljavanje HNŽ u općini Čitluk je koncem 2016. godine najveći broj zaposlenih bio u privatnom sektoru, te je samo 7,8% zaposlenih u državnim poduzećima ili ustanovama. Također, u općini Čitluk je, pored Mostara, zaposlen i najveći broj stranih državljana što je razumljivo s obzirom na turistički karakter općine.

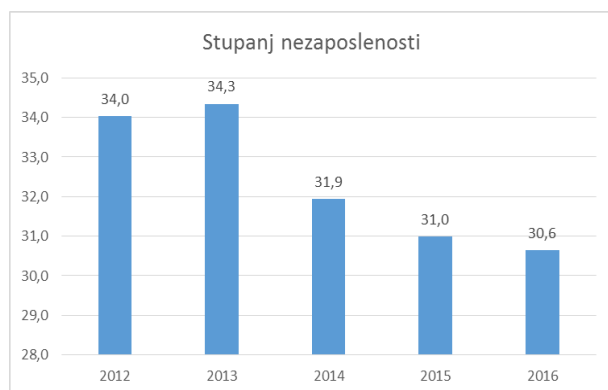

Slika 26: Odnos zaposlenosti i aktivnosti (Izvor: FZS)

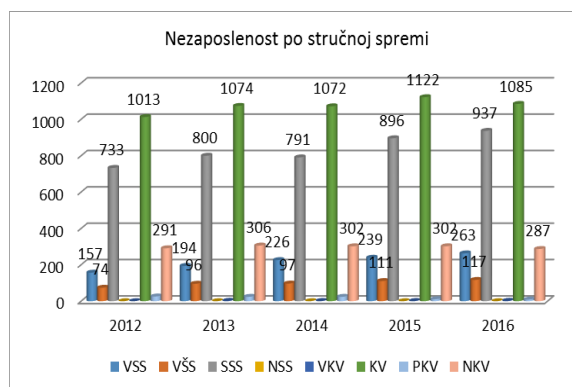
Kada analiziramo podatke o poslovnim subjektima koji su predali završne financijske račune za 2017. godinu možemo vidjeti kako ovih poduzeća ima 429 i oni ukupno zapošljavaju 5098 zaposlenih. Odo ovog broja najveći broj zaposlenih je u djelatnosti „trgovina na veliko i malo“ i to 28%, te potom u djelatnosti „umjetnost, zabava i rekreacija“ gdje samo tri poduzeća zapošljavaju 21% zaposlenih od ukupnog broja zaposlenih u poduzećima koja su predala završne račune. U prerađivačkoj industriji je zaposleno oko 18% zaposlenih. Prema istim podacima u segmentu djelatnosti „smještaj i priprema i sluzenje hrave“ zaposleno je oko 4% zaposlenih.

4.2. Nezaposlenost

Stupanj nezaposlenosti u općini Čitluk, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku kontinuirano se smanjuje. U promatranih pet zadnjih godina broj nezaposlenih se smanjio za 3% od 2012. godine. Međutim, u stvarnosti realan broj nezaposlenih raste. Naime, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku od 2012. do 2016. godine broj nezaposlenih se povećao za 406. Razlog leži u činjenici da se povećava broj radno aktivnog stanovništva, odnosno raste broj nezaposlenih a raste i broj zaposlenih.

Slika 27. Stupanj nezaposlenosti (Izvor: Služba za zapošljavanje HNŽ)

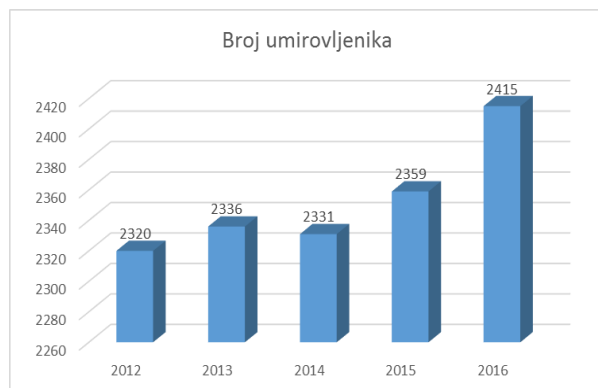
Slika 28. Struktura nezaposlenih (Izvor: FZS)

Ukupan broj nezaposlenih u 2017. godini bio je 2708, od čega je 55% žene odnosno 1501 žena koja se vodi na evidenciji nezaposlenih. U strukturi nezaposlenih najviše je nezaposlenih sa KV (1094), SSS (972) i NKV kvalifikacijama (261). Najmanje nezaposlenih je sa visokom i višom stručnom spremom. Analiza strukture nezaposlenih po strukama nije urađena kao niti analiza potreba lokalnih poslodavaca tako da ovo ostaje da se uradi u budućnosti.

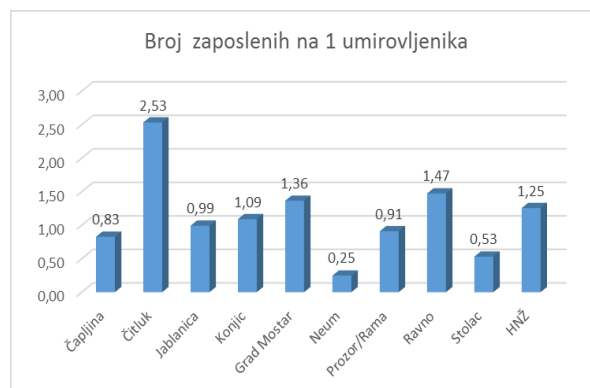
4.3. Umirovljenici

Broj umirovljenika u općini Čitluk ima trend rasta. Najveći rast broja umirovljenika u proteklih pet godina zabilježen je u 2016. godini. Međutim, ta pojava je uzrokovana prvenstveno zbog povoljnih

uvjeta umirovljenja koje je jedan dio stanovništva iskoristio. Povećan je broj umirovljenika u 2016. jer su se tada mogli ostvariti starosne mirovine po povoljnijim zakonskim uvjetima. Žene su mogle ostvariti starosnu mirovnu sa navršenih minimalno 55 godina i 6 mjeseci života i 30 godina radnog staža a muškarci ista prava sa navršenih 60 godina i 6 mjeseci života i 35 godina staža osiguranja.

Slika 29. Broj umirovljenika (Izvor: FZZPR)

Slika 30. Broj zaposlenih na 1 umirovljenika (Izvor: FZZPR)

Kada promatramo odnos umirovljenika i zaposlenih onda možemo vidjeti da je u općini Čitluk ovaj odnos najbolji u županiji. U općini Čitluk imamo 2,53 zaposlena na 1 umirovljenika dok je to na razini županije 1,25.

Visina prosječne mirovine u 2016. je iznosila 377 KM, što je niže od visine prosječne mirovine na razini županije 402KM.

Zaključna razmatranja

Općina Čitluk je gospodarski jedna od najdinamičnijih općina. Zbog gospodarske dinamike raste broj zaposlenih, međutim, u isto vrijeme raste i broj nezaposlenih. Najviše zaposlenih je u privatnom sektoru i to u trgovini. Također, struktura nezaposlenih je nepovoljna jer je najviše nezaposlenih s nižim kvalifikacijama. Također, postoji mogućnost da se dodatno aktiviraju poslovne zone te da se privuku novi ulagači prvenstveno u segmentu prerađivačke industrije što bi dodatno i dugovoroniije omogućilo otvaranje novih radnih mjesta. Stoga je potrebno razvijati mjere na prekvalifikaciji postojećih nezaposlenih, kao i mjere kojima će se stimulirati samozapošljavanje.

5. Pregled stanja i kretanja u području društvenog razvitka

5.1. Obrazovanje

Predškolsko obrazovanje

U općini Čitluk djeluju dva dječja vrtića: Dječji vrtić Čitluk i dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“. Dječji vrtić Čitluk se dijelom financira iz proračuna a dijelom od participacije roditelja. Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ je privatni koji se financira dijelom od participacije roditelja a dijelom od donacija. Djeluje u sklopu prostora majčinog sela u Bijakovićima-Međugorju. Dječji vrtić Čitluk je osnovan od strane općine Čitluk 1991. godine, dok je dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ osnovan od strane fonda „Prijatelji talenata“ 1996. godine.

U dječji vrtić Čitluk u 2017/18 godini upisno je 116 djece. U proteklom razdoblju nije bilo značajne promjene u broju upisane. Broj stalno uposlenih u dječjem vrtiću je devet, a broj uposlenih na određeno vrijeme je četiri. Broj uposlenih sa ugovorom o djelu je jedan. Međutim, broj djelatnika nije dovoljan kao niti je dovoljan izvor sredstava, a participacije koju snose roditelji ne može pokriti sve troškove vrtićke djece. U donjoj je tabli prikazan broj upisane djece u vrtić od 2013/2014 godine.

Table 8: Broj upisane djece u dječji vrtić Čitluk (Izvor: Općina)

Radna godina	Ukupan broj djece
2013-2014	115
2014-2015	113
2015-2016	118
2016-2017	119
2017-2018	116

U dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ u 2016. godini upisano je 139 djece što je smanjenje u odnosu na 2012/13, ali povećanje u odnosu na 2014/15. Najveće smanjenje broja upisane djece bilo je u 2014/15 godini. Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ ima 21 zaposlenog djelatnika.

Table 9: Broj upisane djece u dječji vrtić Sveta Mala Terezija (Izvor: Vrtić)

PEDAGOŠKA GODINA	BROJ DJECE	BROJ DJELATNIKA
2017./18.	139	21
2016./17.	144	21
2015./16.	123	21
2014./15.	111	21
2013./14.	114	21
2012./13.	140	21

Ukupno je u općini Čitluk u 2017/18 godini upisano 255 djece u dječje vrtiće, što je za osmero djece manje nego u 2016/17 godini. Međutim, kapacitet su nedovoljni da prime svu djecu. Npr. u 2018. godini broj upisane djece u Dječji vrtić Čitluk je 155 iako je kapacitet vrtića 120-130 a na čekanju za upis je 15 djece, iako se pretpostavlja da ih ima više jer se roditelji ne javljaju računajući da su kapaciteti popunjeni.

Osnovnoškolsko obrazovanje

U općini Čitluk postoje 3 osnovne škole sa područnim školama:

1. Osnovna škola Fra Didak Buntić sa šest područnih škola: Centralna škola, PŠ Vionica, PŠ Gradnici, PŠ Krehin Gradac, PŠ Služanj, PŠ Dobro Selo i PŠ Biletić Polje.
2. Osnovna škola Čerin sa 2 područne škole: Područna škola DV Ograđenik i PŠ Blatnica.
3. Osnovna škola Bijakovići koja nema područnih škola.

Ukupan broj upisanih učenika u općini Čitluk u proteklih pet godina ima trend pada. Tako je ukupan broj upisanih učenika u osnovnu školu u 2016/17 manji u odnosu na 2012/13 za 307 djece. (Slika 32.) Isto se tako smanjuje i broj nastavnika u osnovnom obrazovanju, gdje je u 2016/17 broj nastavnika manji za 44 u odnosu na 2012/13 školsku godinu. (Slika 33.)

Slika 31. Broj učenika osnovnog obrazovanja (Izvor: FZZPR)

Slika 32. Broj nastavnika u osnovnom obrazovanju (Izvor: FZZPR)

Najveći broj učenika u školskoj 2017/18 godini bio je u osnovnoj školi Fra Didak Buntić (941), dok je najmanji broj učenika u osnovnoj školi Čerin (353). U obje škole se bilježi trend pada broja učenika i u centralnim i područnim školama. Jedino se bilježi rast broja učenika u područnoj školi Služanj i to dva upisana učenika više u 2017/18 u odnosu na 2016/17. U OŠ Bijakovići upisao je u 2017/18 410 učenika i zabilježen je rast broja upisanih učenika za pet u odnosu na 2016/17

Table 10: Pregled broja upisanih učenika u osnovne škole

Školska godina	Ukupan broj djece		
	OŠ Fra. Didaka Buntića	OŠ Bijakovići	OŠ Čerin
2013/2014	1088	455	431
2014/2015	1036	433	407
2015/2016	1014	410	389
2016/2017	967	395	364
2017/2018	941	410	353

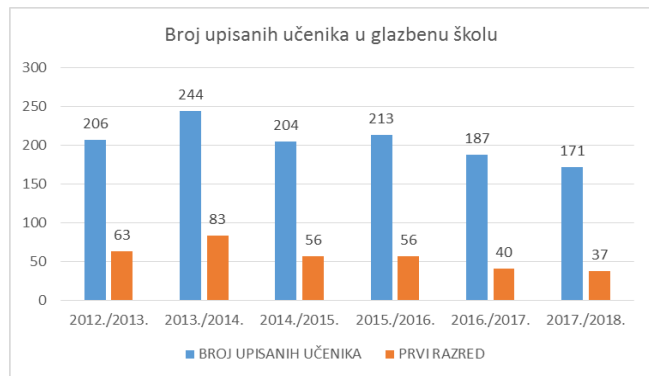
Broj upisanih učenika u prve razrede osnovnih škola u školsku godinu 2016/17, iznosio je 164 upisana učenika. Od toga je u OŠ Čitluk (sa područnim školama) u prve razrede upisano ukupno 91 učenik, dok je u OŠ Bijakovići upisano 46, a u OŠ Čerin 27 učenika.

Glede opremljenosti škola stanje je takvo da je gotovo u svim školama potrebno izvršiti uređenje i opremanje školskih objekata. U svim je školama potrebno opremanje škola didaktičkom opremom, kao i infrastrukturno uređenje kako samih objekata tako i prostora za športske aktivnosti.

Osnovna glazbena škola

U općini Čitluk od 2009. godine djeluje je i osnovna glazbena škola Brotnjo u Čitluku kao samostalna škola. Škola je smještena u staroj zgradi bivše Niže realne gimnazije koja datira iz 1930. godine. Svoju djelatnost obavlja u sjedištu u Čitluku te u područnim odjelima u sklopu osnovnih škola Čerin i Bijakovići. Učenici pohađaju nastavu solfeggia, te instrumente glasovira, gitare, violine, flaute, harmonike, trube, klarineta i saksofona.

U školskoj 2017/2018 godini u osnovnu glazbenu školu je upisano 171 učenik, dok je u prvi razrede upisno 37 učenika. U zadnjih pet promatranih godina primjetan je pad broja upisanih učenika. To je smanjenje počelo od školske 2013/2014. godine. (Slika 34). Naime, smanjenje broja upisanih učenika ponajviše možemo pripisati činjenici da roditelji odustaju od upisa djece zbog ekonomske situacije. Također, jedan dio jeste i zbog nerazumijevanja same škole.

Slika 33. Broj upisanih učenika u glazbenu školu (Izvor: općina)

Naime, jedna broj roditelja shvaća glazbenu školu kao jednu vrstu tečaja što dovodi do nerazumijevanja školskih obveza i odnosa prema nastavi, a koji prati i financijska izdvajanja za potrebne instrumente. Stoga je uveden i primarni razred koji ima za cilj da učenici kroz igru uče osnove prije odabira temeljnog instrumenta i upoznaju se sa svim instrumentima koje škola ima. Nastava se odvija jednom tjedno u trajanju od 30 minuta, i to kroz oba polugodišta. U školskoj 2017./2018. ukupno 46 učenika pohađa pripremni razred, a ta brojka može i rasti jer nastavnice naknadno uključuju djecu u program.

Školski objekt je u vrlo lošem stanju. Naime, vanjska fasada otpada, krovište prokišnjava i drvena građa propada, otvori su dotrajali i neki nisu u funkciji. Dio zgrade se ne koristi zbog bojazni od urušavanja i nemogućnosti obnove unutarnje fasade. Elektro i vodovodne instalacije su najveći problem. U zgradi se koriste 2 wc-a, no zbog dotrajalih vodovodnih cijevi zidovi vlaže i pucaju. Škola se zimi grije na lož ulje u sklopu Osnovne škole fra. Didaka Buntića, a budući da je ta škola obnovljena i ima termo fasadu ne može se uskladiti jačina grijanja, te je uglavnom hladno. Zbog toga se koriste grijalice koje zbog loših instalacija često dovode do zapaljenja i uništenja istih, te prekida električne energije.

Ukupno se unutar zgrade koristi 9 prostorija. Od toga je 7 kabineta za instrumentalnu nastavu te ured ravnatelja i tajništva škole. Unutarnja stolarija u kabinetima je dotrajala i, također, treba promjenu. Zidovi su u nekim kabinetima vlažni i popucali, a najveći problem je u kabinetu flaute gdje je napuknuo strop i postoji bojaznost od urušavanja. Namještaj, tj. školske klupe i stolice su naslijeđene iz doba dječjeg vrtića koji je nekada bio u ovoj zgradi.

Budući da nastavnici i učenici imaju obavezu mjesečno organizirati javne sate, a i da učenici glazbene škole često nastupaju na raznim koncertima i priredbama, nametnula se ideja obnove jedne veće prostorije u sklopu zgrade za održavanje koncerata. Također, javlja se potreba obnove i uređenja školske knjižnice, tj. nototeke kako bi učenicima i nastavnicima olakšali dostupnost nota svih autora.

Srednjoškolsko obrazovanje

Srednjoškolsko obrazovanje u općini Čitluk odvija se u prostorijama nove zgrade Srednje škole dr. fra Slavka Barbarića. Škola raspolaže s 20 učionica, osam kabineta, prostranom zbornicom i predvorjem za školske priredbe, prilazima i dizalom za osobe s invaliditetom te svim ostalim što bi jedna škola europskih standarda trebala imati. Škola, također, ima dva opremljena kabineta informatike po najsuvremenijim standardima. Svaki kabinet raspolaže sa 28+1 umreženih računala. Pored računala u kabinetu se nalazi i projektor i tzv. pametna ploča.

Uvođenjem zanimanja kuhar i konobar u školi je otvoren i specijalizirani kabinet za kuhare od 150 m² čije opremanje je u tijeku. U školi postoji još neiskorišteni prostor potkrovlja koji bi u budućnosti mogao poslužiti za neki specijalizirani kabinet.

Tijekom školske godine 2012./2013. otvoreno je malonogometno igralište Srednje škole dr. fra Slavka Barbarića. Nedostatak s kojim se škola uvijek iznova bori jest nedostatak športske dvorane jer učenici

koriste prostore Gradske športske dvorane za izvođenje nastave tjelesne i zdravstvene kulture tijekom hladnijih mjeseci a za vrijeme toplijih mjeseci na raspolaganju je vanjsko igralište.

Između dva dijela škole postoji i botanički vrt. Uređivanje školskog botaničkog vrta je započelo u školskoj 2014./2015.godini. Idejno rješenje za projekt je urađeno na Akademiji likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu, a na uređenju su sudjelovali članovi zajednice Cenacolo koji su postavili kamene staze. U vrtu su zasađene hercegovačke aromatične biljke i ukrasno drveće.

U srednjoj školi dr. fra Slavka Barbarića školske 2016./2017. godine učenici se obrazuju u sljedećim zanimanjima:

- Opća gimnazija
- Ekonomija i trgovina A – ekonomski tehničar
- Ekonomija i trgovina B – prodavač
- Ugostiteljstvo i turizma – hotelijersko turistički tehničar
- Ugostiteljstvo i turizma C – kuhar, konobar
- Strojarsvo C – automehaničar, bravar

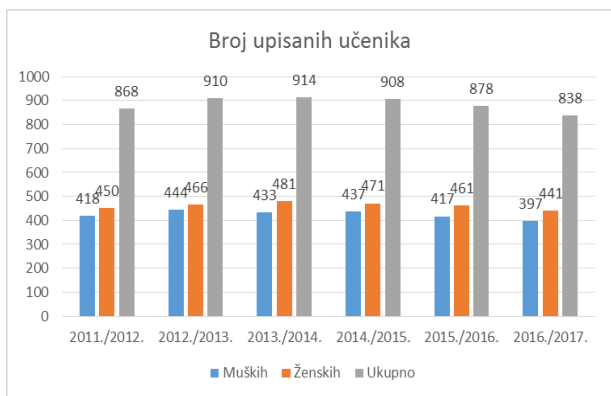
Srednja škola je školske 2010./2011. godine prvi put upisala učenike u prirodoslovnu gimnaziju te je izvela dvije generacije ove gimnazije. Iza toga nije bilo interesa pri upisu za ovim područjem rada. Školske 2012./2013.godine uvodi se još jedno zanimanje u okviru područja rada strojarstvo C – vodoinstalater te su, također, izvedene dvije generacije učenika ovog zanimanja. Školske godine 2015./2016. uvodi se novi obrazovni profil u okviru Ugostiteljstva i turizma C a to je kuhar i konobar. Ovo zanimanje je opstalo i danas u školi.

Srednja škola dr. fra Slavka Barbarića je u stalnom kontinuiranom traženju novih zanimanja iz programa obrazovanja koji će biti usklađeni s novim zahtjevima tržišta rada. Na razini Općine postoji Savjetodavno vijeće koje prati potrebe tržišta rada i gospodarstva te ih nastoji uskladiti s obrazovanjem. Međutim, još je uvijek izražen nesklad između ponude i potražnje na tržištu rada.

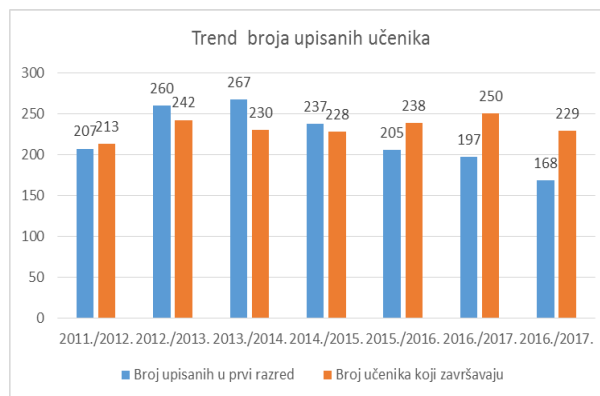
Srednja škola radi u dvije smjene. Prvu smjenu pohađaju učenici prvih i četvrtih razreda i završni razredi trogodišnjih zanimanja a u drugu smjenu učenici drugih i trećih razreda. U školskoj 2017/18 godini upisno je 745 učenika raspoređenih u 35 odjela.

U školi je zaposleno 48 nastavnika koji su na neodređeno vrijeme, 23 nastavnika na određeno vrijeme i vanjske suradnike (deficitarna zanimanja).

Kada analiziramo broj upisanih učenika u zadnjih pet godina primjetan je lagani pad broja upisanih učenika. (Slika 35). Jasniji prikaz ovog trenda vidi se na Slici 36.

Slika 34. Broj upisanih učenika u srednju školu (Izvor: Škola)

Slika 35. Trend broja upisanih učenika (Izvor: FZZPR)

Prema grafičkom prikazu razvidno je kako je od školske 2011./2012.g. rastao broj upisanih učenika u prvi razred a zatim od školske 2014./2015. godine lagano opada broj učenika.

S obzirom da na razini Županije još uvijek nije donijeta odluka za financiranje asistenata u nastavi, tako i ovaj vid usluge nije osiguran za djecu s posebnim potrebama. U srednjoj školi je 6 djece koje imaju potrebu asistenta u nastavi od toga asistenta ima samo 1 djetu kojeg plaćaju roditelji. Nažalost još uvijek ne postoji mogućnost osiguranja asistenta za djecu koja bi mogla po prilagođenom programu pohađati redovitu školu sa svojim vršnjacima. Za sada Udruga Susret svakodnevno vrši prijevoz za 27 djece s posebnim potrebama u rehabilitacijske centre (Sv. Obitelj, Los Rosales), Osnovnu školu za djecu s posebnim potrebama u Mostaru, Srednju školu (specijalnu: kuharstvo, slastičarstvo) i radionicu u udruzi koja radi od 8h do 16h. Ukupan broj članova (OSI) u Udruzi je 36 (s tim da pojedini članovi zbog svog zdravstvenog stanja nisu u mogućnosti boraviti u našoj radionici i neadekvatnog prostora) te je zbog toga u sklopu strategije naveden kao projekt izgradnja rehabilitacijskog centra.

Visokoškolsko obrazovanje

U općini Čitluk postoji jedna visokoškolska ustanova koja je privatnog karaktera (Sveučilište Hercegovina). Pored ove ustanove studenti su uglavnom usmjereni na Sveučilište u Mostaru. Broj upisanih studenata na Sveučilištu Hercegovina po godinama (na sva tri ciklusa studija) prikazan je u ispod.:

- 2012/2013   210
- 2013/2014   250
- 2014/2015   340
- 2015/2016   260
- 2016/2017   190

Zaključna razmatranja

U općini Čitluk organizira se osnovno i srednje obrazovanje, kao i visoko obrazovanje (privatno). Primjetan je pad broja upisanih učenika, kako u osnovnu školu tako i u srednju školu. Ovo je posebno izraženo u posljednje dvije godine. Jedino je primejtan rast broja učenika u školskoj 2017/18 u OŠ Bijakovići. Prema ovim trendovima očekuje se daljnji pad upisanih učenika koji je prvenstveno iseljavanjem iz općin i upisom učenika u škole izvan općine. U tom pogledu se moraju poduzimati mjere kojima će se smanjiti negativan trend. Također, potrebno je raditi na jačanju kapaciteta i opremanju kabineta suvremenim didaktičkim materijalima, kako bi se nastava odvijala sukladno suvremenim zahtjevima. Potrebno je dalje raditi na usklađivanju potreba tržišta rada i obrazovnog sustava.

5.2. Kultura i šport

Kultura

Jedina kulturna ustanova u općini Čitluk je Kulturno informativni centar Čitluk. Kulturno-informativni centar Čitluk je slijednik Narodnog univerziteta Čitluk koji je osnovan 1962. godine. Kulturno-informativni centar (KIC) trenutačno upošljava 5 djelatnika. Kulturno-informativni centra Čitluk organizira brojne kulture manifestacije koje se događaju u općini Čitluk (Dani berbe grožđa, predstave, izložbe, radionice i sl.) U prostorijama KIC-a je i prostor kino dvorane koja nije u upotrebi zbog loših uvjeta.

Pri KIC-u Čitluk, također, djeluje i Narodna knjižnica s ukupnim fondom od 8435 knjiga. Knjižnica s ovolikim brojem knjiga smještena je u svega 16 m² površine i jedna je od najmanjih knjižnica u BiH. U 2016. godini knjižni fond obogaćen je za ukupno 139 knjige, od toga je 15 knjiga kupljeno iz vlastitog fonda, a 124 knjiga različitih autora Narodnoj knjižnici Čitluk darovala je Fondacija za izdavaštvo iz Sarajeva.

Prostoriju knjižnice prije 2 godine je u potpunosti obnovljena i napravljena je klasifikacija knjiga. Za potpuno uređenje nedostaje informatička oprema s programom za knjižnice kako bi se moglo unijeti svi naslovi i klasifikacija po autorima.

Budući da su članovi knjižnice uglavnom učenici osnovnih i srednje škole, najtraženije su školske lektire. Premda knjižnica ima gotovo sve naslove koji su potrebni za osnovno i srednje obrazovanje, zabrinjava činjenica da je u protekloj 2016. godini bilo učlanjeno samo 13 članova. U usporedbi s ranijim godinama kada je bio manji broj knjiga i manje naslova, broj korisnika u jednoj godini bio je nekoliko stotina.

U općini Čitluk trenutačno djeluju 4 Kulturno-umjetnička društva, 4 klape te nekoliko regionalno prepoznatljivih kulturno umjetničkih manifestacija.

- **Kulturno umjetnička društva:** HKUD "Brotnjo" - Čitluk; HKUD "Didak" župe Gradnići; HKUD "sv.Marko"- Vionica; HKUD "Donji Ograđenici - D.V.Ograđenik
- **Klape:** muška klapa HERCEG – Čitluk; ženska klapa "MIR" – Međugorje; ženska klapa "BURA" - župa Gradina; ženska klapa "SMILJE" -Čitluk,
- **Tradicionalne Kulturne i kulturno - umjetničke manifestacije** na području općine Čitluk: Dani berbe grožđa, (tradicija stara 61. godinu); Dani matice u Brotnju (Uskrs s maticom, Od berbe do kušanja mladog vina); Evergrin fest (od 1 - 31. kolovoza - program se odvija svaki dan); Mladi fest – Međugorje; Didakovi dani - Gradnići (Početkom 10 mjeseca),

Od kulturnih institucija svakako treba izdvojiti Maticu hrvatsku ogranak Čitluk koja je jedna od najaktivnijih ogranaka Matice.

Šport

Šport igra veoma važnu ulogu u općini Čitluk. Šport je djelatnost od javnog interesa, a što je utvrđeno Ustavom BiH, FBIH, HNŽ, Statutom Općine Čitluk i drugim aktima, kao obveza da se potiče i skrbi o športu. Stoga, Općina Čitluk sredstvima iz godišnjeg proračuna sufinancira športsku djelatnost kroz Program Javnih potreba u športu općine Čitluk.

Temeljem Zakona o športu Športski savez Brotnja Čitluk je krovna športska organizacija od posebnog značaja i interesa sa ovlastima da se bavi pitanjima poticanja i razvoja športa na području općine i šire koja predlaže Program Javnih potreba u sportu, a koji uključuje: djelovanje, odnosno funkcioniranje saveza; aktivnosti športskih klubova; organiziranja športskih priredbi-manifestacija od posebnog značenja; stručno osposobljavanje i usavršavanje športskih kadrova; športsko-rekreativne aktivnosti žitelja općine; školski šport.

Općina Čitluk vrši redovita izdvajanja za šport koja se kreću do 4% proračuna, a što je optimalno imajući u vidu broj klubova i sportaša.

Najviše sredstva se izdvaja za potrebe športskih klubova oko 80% koja se koriste za potrebe redovitog sustava natjecanja: izmirenje kotizacije za natjecanje, troškova prijevoza na gostovanja i troškova

domaćih utakmica (službene osobe-pristojbe). Pored toga klubovi koji koriste športske objekte u vlasništvu općine ne plaćaju zakupninu za treninge i utakmice što, također, predstavlja značajnu potporu.

U posljednjih nekoliko godina u općini Čitluk se povećao broj športskih klubova pa ih u 2017. godini ima 18 u 11 grana športa u koje je aktivno uključeno oko 900 djece i 130 seniora. Trenutačno su klubovi uključeni u sva natjecanja pod okriljem strukovnih saveza na razini BiH i FBiH, a od njihove organiziranosti i rada ovisi u kojem se rangu natječu i koje rezultate postižu.

Svi klubovi imaju osnovnu zakonom propisanu potporu od strane općine te uz to i zadovoljavajuću sportsku infrastrukturu (stadion, dvorane). Klubovi i športaši u većini slučajeva opravdavaju ovu potporu postižući zapažene rezultate poglavito u mlađim uzrasnim kategorijama tako da iz općine Čitluk dolaze državni prvaci u karateu, atletici koji su ujedno i članovi selekcija BiH i Hrvatske. Također ima i nekoliko mladih športaša i športašica iz košarke, nogometa, rukometa, tenisa, kuglanja koji već puno obećavaju i članovi su selekcija BiH i Hrvatske.

U posljednje vrijeme primarna je i športska rekreacija djece i mladih koja se trenutno ogleda kroz organiziranje malonogometnih natjecanja momčadi mjesnih zajednica u koja su uključena oko 300 mladih igrača te desetine entuzijasta (trenera, vodstva). Pokretanjem tog natjecanja došlo je do ekspanzije izgradnje ili uređenja malonogometnih terena sa pratećim objektima (tribine, rasvjeta) čime se direktno utiče na poticanje i razvoj športa i omogućava djeci i mladima da svakodnevno koriste te terene i racionalno i kontrolirano provode slobodno vrijeme. Trenutačno postoje 22 terena te nekoliko u izgradnji. Općina je prepoznala ovaj vid športske rekreacije te uz trud i entuzijazam ljudi iz mjesnih zajednica daje potporu ovom projektu koji se u svakom slučaju mora dorađivati i unapređivati da ne izgubi svoje temeljno značenje. Treba napomenuti da se ovaj vid natjecanja organizira i u susjednim općinama te se igra i završni turnir pobjednika u organizaciji utemeljene udruge „Liga Hercegovine“.

Što se tiče stanja športske infrastrukture ista zadovoljava potrebe klubova, rekreacije i školskog športa i dostupna je bez naknade. Imamo suvremeni nogometni stadion sa tartan atletskom stazom, Gradsku športsku dvoranu te dvorane i igrališta pri OŠ u Čitluku i Čerinu (osim OŠ u Bijakovićima koja nema dvoranu) te veliki broj malonogometnih terena u MZ. Treba spomenuti i ulaganja privatnog kapitala u športsku infrastrukturu tako da smo ponosni na SC Sport Centar Međugorje, kuglanu u Međugorju te „balon“ terene. Za potrebe održavanja i uređenja postojeće športske infrastrukture koju obavlja „Brotin“ izdvajaju se značajna proračunska sredstva cca 100.000KM. Zbog gore izloženog i postojećih hotelskih kapaciteta te klimatskih pogodnosti naša općina je postala prepoznatljiva destinacija za sportski turizam koji se ogleda u dolasku velikog broja sportskih ekipa na zimske i ljetne pripreme, što posebno utiče na razvoj i popularizaciju sporta u našoj općini.

Zaključna razmatranja

Kako je i razvidno iz prethodne analize stanja općina Čitluk je vrlo dinamična po pitanju kulture i športa te bilježi odlične rezultate i van općine, pa čak i na međunarodnoj razini. Ovo se najviše ogleda u individualnim sportovima. Što se tiče infrastrukture u športu je ona na zadovoljavajućoj razini dok je infrastruktura u sektoru kulture nezadovoljavajuća i zahtjeva dodatna ulaganja kako bi se i kulturni sektor mogao brže i značajnije razvijati. Ovo je posebno važno iz aspekta turističkog karaktera općine gdje se i kultura i sport mogu integrirati.

5.3. Zdravstvena i socijalna zaštita

Zdravstvenu zaštitu na području općine Čitluk pruža Dom zdravlja Čitluk. Osnivač Doma zdravlja Čitluk je Općina Čitluk (Općinsko vijeće Čitluk), po Odluci od 28. siječnja 2000. godine. Prije spomenutog razdoblja je djelovao u sklopu regionalnog medicinskog centra „Dr. Safet Mujić“ Mostar od 1980. godine na današnjem prostoru.

Dom zdravlja Čitluk je javna zdravstvena ustanova koja pruža usluge primarne zdravstvene zaštite kao i određene oblike specijalističko-konzultativne zdravstvene zaštite stanovnicima općine Čitluk. Ustanova se financira sredstvima koja osigurava Zavod zdravstvenog osiguranja Hercegovačko-neretvanske županije, sredstvima Općine Čitluk kao osnivača Doma zdravlja Čitluk te vlastitim sredstvima ostvarenim prodajom usluga koje nisu obuhvaćene osnovnim paketom zdravstvenog osiguranja. Ukupan broj osiguranika DZ Čitluk je oko 15.000.

Dom zdravlja Čitluk zapošljava 65 zaposlenih a struktura zaposlenih je sljedeća: 13 doktora medicine (5 specijalista, 2 doktorice na specijalizaciji, 6 doktora opće medicine), 2 stomatologa, 1 diplomirani farmaceut, 2 zdravstvena djelatnika s VSS, 28 medicinskih tehničara, 1 viši radiološki tehničar, 1 zdravstveni suradnik, 9 djelatnika uprave i administracije, 9 tehničke djelatnika službe (6 vozača i 3 spremačice). Također, DZ Čitluk ima i 5 vanjskih suradnika, koji obavljaju specijalističko-konzultativne djelatnosti.

Trenutno u DZ Čitluk djeluje 5 službi, kako slijedi:

- Služba primarne zdravstvene zaštite kojom su obuhvaćene opća/obiteljska medicina, pedijatrija, ginekologija, hitna medicinska pomoć, pneumofiziologija, polivalentna patronaža, higijensko patronažna i zubarska djelatnost;
- Specijalističko konzultativna zaštita;
- Služba radiološke djelatnosti;
- Služba laboratorijske djelatnosti;
- Služba zubozdravstvene zaštite;
- Služba za zajedničke poslove.

U posljednjih 8 mjeseci uz postojeće su uspostavljene dodatne specijalističko-konzultativne ambulante te trenutno u okviru pružanja specijalističko-konzultativnih djelatnosti djeluju: interna medicina, kirurgija, psihijatrija, ortopedija i neurologija.

Problemi Doma zdravlja Čitluk trenutno su nedostatak medicinskog kadra te nedovoljan iznos finansijskih sredstava koji je neophodan za funkcioniranje ustanove. Nedostajući kadar su doktori specijalisti u određenim područjima te nedovoljan broj medicinskih tehničara. U Općini Čitluk je u odnosu na sve JLS u HNŽ najveći broj stanovnika na 1 liječnika (1640). Pored nedostatka medicinskog kadra problemi se manifestiraju i u medicinsko-tehničkom inventaru koji je zastario i neadekvatan za obavljanje pregleda na propisan način. Zbog nedostatka finansijskih sredstava DZ Čitluk nije u mogućnosti nabaviti nužnu opremu na nekim odjelima zbog čega je potrebna dodatna finansijska pomoć kako bi svoje obveze i potrebe ispunjavao dosljedno. Nedostajuća oprema u DZ Čitluk su novi rendgen digitalizirani uređaji, oprema za oftalmološku ambulantu, dodatni EKG aparati, novi aparati za potrebe laboratorija, s obzirom na starost sadašnjih.

Dom zdravlja Čitluk u proteklom je razdoblju usmjerio svoje aktivnosti prema poboljšanju kvalitete zdravstvenih usluga svim svojim korisnicima, kako na području primarne tako i na području specijalističko-konzultativne zdravstvene zaštite. U tom su pogledu proširene i poboljšane usluge medicinsko-biokemijskog laboratorija. Naime, Dom zdravlja Čitluk je vlastitim sredstvima osigurao uslugu vađenja i slanja krvi i drugih uzoraka za pretrage i analizu koje se rade u Sveučilišnoj kliničkoj bolnici Mostar, a ista se pruža dvaput tjedno, odnosno ponedjeljkom i četvrtkom. Bitno je naglasiti da pacijenti rezultate analiza preuzimaju u laboratoriju Doma zdravlja Čitluk čime su pacijenti u svakom slučaju oslobođeni dodatnih troškova i uloženog vremena.

Povećanje broja mladih liječnika opće medicine (povećanje sa 4 na 6) omogućilo je uvođenje pripravnosti liječnika, kako bi pacijenti u svakom trenutku bili u potpunosti zaštićeni. Na odjelu Hitne medicinske pomoći povećan je i broj medicinskih tehničara u smjenama reorganizacijom već postojećeg medicinskog osoblja. Cilj DZ Čitluk je, prije svega, razvoj obiteljske medicine zbog čega se

izdvajaju vlastita financijska sredstva za dodatnu edukaciju i usavršavanja iz obiteljske medicine, tzv. PAT program. Nadalje, u planu je i financiranje specijalizacija iz obiteljske medicine kako bi se djelatnost obiteljske medicine podigla na veću razinu.

U okviru socijalne zaštite iz Tablice 13. je vidljivo da nema velikih oscilacija u kretanjima po pojedinim kategorijama. Iako se kroz proteklih pet godina smanjuje broj novčanih pomoći, evidentno je da se javljaju potrebe za mjerama vezanim za poboljšanje socijalnog stanja. Nedostaci se mogu kategorizirati u dvije skupine:

- **Primarni nedostaci:** Nedovoljan broj stručnog kadra u Centru za socijalni rad. Trenutno je zaposleno 7 ljudi od kojih je 6 stručnih, a potrebno su još barem 2 stručne osobe. U Općini Čitluk nema savjetovništvo za obitelj s djecom, kao ni Centar za mentalno zdravlje pri Domu zdravlja, zatim nedovoljan je broj mjera socijalne politike na lokalnoj razini, nedovoljna je educiranost i informiranost profesionalaca, roditelja, osoba koje pripadaju socijalno isključenim grupama, lokalne zajednice po pitanju novih metoda rada, inovativnih i alternativnih metoda;
- **Sekundarni nedostaci:** Nedovoljna financijska i materijalna sredstva za adekvatno ostvarivanje prava iz socijalne zaštite i provođenje programa; Nepostojanje programa prevencije socio-patoloških pojava, kao i prevencije u oblasti ranog razvoja i rasta djece; Neadekvatna politika na različitim razinama vlasti – različita primjena zakonskih rješenja; Nedovoljno besplatnih sadržaja i usluga za djecu sa poteškoćama u razvoju; Neadekvatne sankcije u slučaju zanemarivanje djece, nasilja u obitelji i općenito izvršenje zakonskih normi vezano za nasilja, što je zadaća županijskih vlasti.

U Čitluku djeluje i Udruga Susret koja je jedina nevladina organizacija u općini Čitluk koja brine o OSI (od 2009.godine). U svom radu je osigurala svakodnevni prijevoz djece (3 puta dnevno) u specijalnu školu u Mostaru, rehabilitacijske centre i radionice (3 djece vrtickog uzrasta u specijalne vrtiće u Mostaru, 6 djece u specijalnu školu u Mostaru u dvije smjene, 3 djece u Rehabilitacioni centar Sv. obitelj uzrasta do 18 godina starosti i 5 OSI u Loss Rosales). U radionicu u Čitluku boravi 25 djece koja se izmjenjuju u dvije smjene, a radionica radi cijelu godinu od 08-16 sati. U udruzi je zaposlen vozač, socijalni radnik i pedagog, te šestero OSI na izradi suvenira, ukrasnih predmeta. Neadekvatan i nedovoljan prostor je uzrok zbog kojeg dio djece ide (21) svakodnevno u rehabilitacijske centre u Mostar. Izgradnjom novog centra stvorile bi se mogućnosti za bolje i uspješnije realiziranje aktivnosti, uključivanje većeg broja osoba s invaliditetom (50), njihovo zapošljavanje u radionicu, uključivanje studenata na obavljanje svoje prakse, opremanje kabineta za pružanje stručnih pomoći (logoped, defektolog, fizioterapeut).

Table 11: Pregled socijalnih pokazatelja (Izvor: Centar za socijalni rad)

	2012	2013	2014	2015	2016
Jednokratne i novčane pomoći	72	80	78	88	77
Stalne novčane pomoći	95	88	90	75	73
Pogrebni troškovi	10	10	13	9	1
Neratni invalidi	57	18	32	56	70
Civilne žrtve rata	8	2	1	10	9
Kategorizacija i rekategorizacija	6	2	4	4	4
Brakorazvodne parnice	9	6	5	4	5
Dodjela humanitarne pomoći obiteljima	47	65	52	91	75
Dodjela školskih torba obitelji u stanju socijalne potrebe, kao i djeci sa posebnim potrebama.	90 torba i školskog pribora	90 torba i školskog pribora	90 torba i školskog pribora	90 torba i školskog pribora	94 torbe i školskog pribora

Smještaj u ustanove socijalne zaštite	13	14	14	12	12
Skrbništvo nad malodobnim osobama	4	7	4	4	3

U općini Čitluk također postoje i dva doma za zbrinjavanje starijih i iznemolghih osoba i za djecu bez roditeljskog staranja.

- **Dom za stare iznemogle osobe "Ivan Pavao II"**. Dom je osnovan 2013. godine i u njemu je stalno prisutno 56 starih osoba sa različitim bolestima i potrebama. Na kraju 2017. godine u domu boravi 57 članova od čega je 19 sa područja općine Čitluk. Broj stalno zaposlenih u Domu koji se brinu za stare i nemoćne je 10 osoba. Dom se uglavnom financira kroz donacije, a Općina ne izdvaja sredstva za dom.
- **Dom za djecu bez roditeljskog staranja "Ivan Pavao II"**. U domu je stalno angažirano 5 časnih sestara koje vode brigu oko djece. Pored toga u Domu je zaposleno još 11 osoba. Stalno je prisutno 50 djece po proteklim godinama. Na kraju 2017. godine u domu je prisutno 24 djece sa područja HNŽ. Česta je pojava da roditelji napuste djecu te da djeca preko socijalne službe budu smještena u ovaj dom koji u potpunosti ovisi od donacija. Djeca su smješta u 2 centra, muška djeca u objektu koji se nalazi u Čitluku, a ženska djeca u objektu na Vionici.
- **Majčino selo**. Majčino selo je projekt Hercegovačke franjevačke provincije, a ustanova je registrirana na sudu u Mostaru te je pod nadzorom dvaju ministarstava. Majčino selo kao javna ustanova nastoji odgovoriti na nove potrebe uglavnom dvostrukom uslugom:
  - odgojem i obrazovanjem te skrbi za djecu ranog i predškolskog uzrasta - vrtić Sv. Mala Terezija,
  - skrbi o djeci bez roditeljske pomoći nudeći programe njege, odgoja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, prehrane i socijalne skrbi u skladu sa socijalnim, kulturnim, vjerskim i drugim potrebama obitelji - Majčino selo u užem smislu.

U okviru Majčina sela djeluje još jedna humanitarna Udruga: Mir - Međugorje koja pomaže bolesnicima – bolesničkim krevetima, kolicima, ortopedskim pomagalima; potrebitima i siromašnima – novčano, odjećom, hranom, izgradnjom i namještanjem domova.

Dječje Selo trenutno broji 27-ro djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Najmlađi član je novorođenče od 15 dana, a najstarija je srednjoškolka od 18 godina. Uz djecu koja žive u Ustanovi trenutno se nalazi još 9 studenata o kojima se Ustanova skrbi. Po Statutu Ustanove djeca mogu živjeti u Ustanovi do punoljetnosti ili završetka školovanja. No, Selo se i nakon izlaska iz Ustanove na različite načine brine o svojim šticienicima. Za protekli 5 godina (2013-2017) prosjek osoba/šticienika Majčinog sela je cca 30 osoba.

5.4. Imovinska i osobna sigurnost građana

Ocjena stanja sigurnosti na određenom području se temelji na analizi glavnih oblasti djelovanja redarstvenih službi ili službi javne sigurnosti, a to su stanje kriminaliteta, javnog reda i mira te sigurnosti prometa. Službena statistika PS Čitluk za predmetno razdoblje od 2012. do 2016. godine, za navedene oblasti je prikazana u Tablici 12. Iako su navedeni podaci samo okvirni, odnosno nisu detaljno prikazani, iz istih se mogu izvući određeni zaključci koji su usklađeni sa stvarnim i trenutnim stanjem.

Table 12: Pregled stanja u segmentu sigurnosti (Izvor: PS Čitluk)

Vremenski period/ godina		2012	2013	2014	2015	2016
Kaznena djela		105	98	86	62	61
Prekršaji	Javni red i mir	50	78	54	61	52

	Promet	2029	1594	1325	951	752
Ukupan broj policajaca		47	47	43	42	33

U oblasti kriminaliteta se bilježi pad evidentiranih kaznenih djela, posebno u 2015. godini, što je pozitivno, posebno iz razloga što ova oblast značajno utječe na sigurnosno stanje i ima najjači utjecaj na javno mnijenje. Razlozi za navedeni pad mogu biti višestruki i zahtijevali bi detaljniju analizu. Za potrebe ovog dokumenta ovdje ćemo samo spomenuti da je pad određenih kaznenih djela rezultat pojačanih aktivnosti policijskih službenika usmjerenih ka prevenciji, posebno kod određenih kaznenih djela koja se otkrivaju inicijativom policajaca.

U oblasti javnog reda i mira se bilježi stabilna dinamika (s izuzetkom 2013. godine) što je dobar pokazatelj. Ova oblast je, također, bitna za ukupnu ocjenu sigurnosti, tim više što općina Čitluk ima ogroman potencijal u turističkom sektoru (Međugorje i Bijakovići), a sigurno i stabilno okruženje je jedan od osnovnih preduvjeta za razvoj turizma. Ova oblast je izravno povezana s raspoloživim brojem policijskih službenika na određenom području, odnosno raznovrsnošću i kvalitetom materijalno-tehničkih sredstava kojima raspolažu.

U oblasti sigurnosti prometa možemo jasno zaključiti da se bilježi značajan pad evidentiranih prekršaja u ukupnom broju. Direktni razlog ove pojave je evidentno i stalno smanjivanje broja policijskih službenika kojima raspolaže ova policijska stanica, odnosno onih koji rade na terenu na poslovima sigurnosti prometa. Najveći broj prekršaja se odnosi na „blaže“ povrede zakona (npr. pogrešno zaustavljanje i parkiranje) iako su „teži“ prekršaji prioritet pri otkrivanju i sankcioniranju zbog direktnog utjecaja na sigurnosno stanje. Vrijedno je spomenuti, a što nije razvidno iz tabele, da ova policijska stanica, na svom području nadležnosti, obavlja očevide prometnih nezgoda/nesreća (osim onih koje za posljedicu imaju smrtni ishod). Prosjek prometnih nezgoda za jedan mjesec iznosi cca 15-ak, odnosno godišnje između 160-180.

Također, jedan od najvećih sigurnosnih izazova jeste i potraga za izgubljenim osobama. Pošto je Međugorje hodočasničko i turističko mjesto sve češće dolazi do pojava da se pojedini hodočasnici izgube što često završava sa smrtnim posljedicama. Ovaj vid zaštite podrazumijeva dobru umreženost i opremljenost civilne zaštite sa gorskim službama spašavanja.

U općini Čitluk djeluje Hercegovačka gorska služba spašavanja stanica Čitluk-Međugorje. HGSS stanica Čitluk je volonterska organizacija za pomoć i spašavanje unesrećenih osoba i imovine u nepristupačnim terenima. HGSS Čitluk-Međugorje godišnje ima oko 180 akcija spašavanja. Stanica trenutno broji oko 30-tak članova starosne strukture:

- 20-25 godina   8 članova
- 25-30 godina   15 članova
- 30-40 godina   7 članova

Stanica HGSS Čitluk najviše intervencija je imala napodručju općine Čitluk a također pomažu u akcijama u svim stanicama koje su u savezu GSS u BiH te dosta akcija u Republici Hrvatskoj. Od samog osnivanja stanica HGSS Čitluk je imala 446 akcija i to:

- 2013. ukupno 48 ,
- 2014. ukupno 74,
- 2015. ukupno 105,
- 2016. ukupno 130,
- 2017. ukupno 145
- do kraja prve polovice 2018. godine bilo je 89 akcija.

Većina akcija bile su portage za nestalim osobama, spašavanje ozlijeđenih osoba i njihov transport te slično. Za ovakav vid spašavanja, ovoj službi je potrebna posebna atestirana tehnička oprema, kao i osobna oprema (gojzerice, kombinezon, ruksak, jakna, kaciga, rukavice itd.) koja je jako skupa, a za sad se jednim dijelom nabavlja iz donacija, a jednim dijelom iz osobnih sredstava članova. Jedan komplet spasilačke tehničke opreme, kako bi gorski spašavatelj bio opremljen i spreman odgovoriti u svim uvjetima spašavanja, košta 3.000,00 KM (tri tisuće KM). HGSS stanica Čitluk-Međugorje trenutno posjeduje 3 kompleta atestirane opreme, što je ispod svih normi, kako bi se zahtjevne akcije odrađivale uspješno. Također, Općina Čitluk je donirala HGSS stanici Čitluk dva vozila radi bržeg i učinkovitijeg pružanja usluga potrage i spašavanja.

5.5. Civilna zaštita i rizici od nepogoda

Najveću prijetnju sigurnosti ljudi i imovine u općini Čitluk zabilježeni su od požara. U proteklih pet godina najviše je požara bilo u šumama i na šumskim zemljištima te potom na poljoprivrednim zemljištima.

Table 13: Broj požara (Izvor: Vatrogasno društvo)

	GODINA	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Šume i šumsko zemljište	89	55	35	151	176	217
2.	Poljoprivredno zemljište	71	36	25	75	79	98
3.	Objekti	6	6	11	15	16	9
4.	Ostalo	7	12	20	22	26	28
	Ukupno	173	109	91	263	297	352

U cilju smanjivanja prijetnji od požara razvija se hidrantska mreža po naseljima kako bi bili efikasniji u gašenju eventualnih požara. Do sada je izgrađeno 7 hidranata, a potrebno je izgraditi još 6 hidranata. Što se tiče urbanih zona stanje je nezadovoljavajuće. Naime potrebno je uz gradske ceste u Čitluku i Međugorju ugraditi 50 hidranata za gašenje vatre u slučaju gradskih objekata. Trenutačno ima oko 100 hidranata u javnim i privatnim objektima. Također, u sklopu preventivne zaštite ljudi i materijalnih dobara probijaju se protupožarni putovi. Do sada je izgrađeno oko 30 kilometara protupožarnih putova a potrebno je izgraditi još oko 50 kilometara.

Civilna zaštita se obavlja kroz Općinsku Službu civilne zaštite koja je samostalna od 2008. godine. Poslovi i zadaci iz nadležnosti službe obavljaju se bez unutarnjih ustrojbenih jedinica. Razlog ovomu je financijske prirode gdje zakonski propisi nalažu da se Služba formira od tri odsjeka. Propisi nalažu formiranje Službi za spašavanje kao i Postrojbi civilne zaštite. Također u sklopu Službe je i Vatrogasna postrojba čija djelatnost obuhvaća aktivnosti na gašenju požara i spašavanju ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom i eksplozijom, pružanju tehničke pomoći u nezgodama i opasnostima izazvanim prirodnim i drugim nepogodama, sudjelovanje u provođenju preventivnih mjera i zaštite od požara i eksplozija te obavljanje drugih poslova vezanih za zaštitu i gašenje požara i spašavanje ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom.

Služba broji 10 djelatnika, od toga broja 8 djelatnika radi u Vatrogasnoj postrojbi (zapovjednik, serviser i 6 vatrogasaca) a najmanje bi trebalo raditi 12 vatrogasaca. Također se svake godine upošljava 15 sezonskih vatrogasaca. Prosječna starost vatrogasaca je oko 50 godina. Vatrogasna postrojba od značajnijih osnovnih sredstava na raspolaganju ima: višenamjensko vozilo Wolkswagen, kombinirano tehničko vozilo Mercedes, dva navalna vozila Mercedes, Tam cisterna, Rozenbauer puma te ostalu manje vrijednu opremu. Vozila su prosječne starosti 40 godina.

Najveći problem u radu predstavlja neadekvatan i nedostatan prostor u kojem je služba smještena, posebno iz perspektive budućeg razvoja. U tom je kontekstu već razvijen idejni projekt Vatrogasnog doma i prostorija civilne zaštite te je potrebna njegova realizacija.

5.6. Civilno društvo

Na području općine Čitluk, pogotovo u naseljima Međugorje i Bijakovići pojavile su se mnoge domaće i inozemne humanitarne organizacije koje su registrirane kod nadležnih županijskih, federalnih i državnih tijela i koje su svojim radom doprinose poboljšavanju socijalnih prilika pučanstva kako u Općini Čitluk, tako i široj zajednici. Pregled udruga za koje Općina ima evidenciju je dan ispod:

A) Športsko-rekreacijske udruge:

- 18 športskih klubova članica Športskog saveza Brotnjo općine Čitluk
- 2 lovačka društva
- 1 društvo ribolovaca

B) Udruge proizišle nakon Domovinskog rata:

- 6 udruga
- 1 udruga političkih zatvorenika

C) Udruge iz oblasti kulture:

- 3 kulturno umjetnička društva
- 3 ostale udruge (priređivanje festivala, mažoretkinje i literarna udruga)

D) Humanitarne udruge:

- 2 domaće
- nepoznati broj čiji su osnivači inozemne osobe- Međugorje i Bijakovići

E) Udruge iz oblasti poljoprivrede:

- 3 udruge

F) Udruge za zaštitu spomenika kulture (arheoloških lokaliteta):

- 3 udruge

G) Udruge za pomoć i spašavanje:

- 2 udruge

Pored navedenog, u posljednje vrijeme, intenzivnije se radi na utemeljenju Vijeća mladih, kao krovne općinske organizacije mladih koja okuplja isključivo mlade i iskazuje njihove potrebe i ciljeve.

Sve ove nevladine organizacije, čije se područje rada preklapa, a i članstvo je zajedničko za više njih, koriste mala javna financijska sredstva (Tabela 16.). Ako izuzmemo športske udruge koje koriste javna sredstva na transparentan način i uz prezentiranje svojih programa rada, mnoge od nevladinih organizacija se financiraju donacijama uz manje zahtjeve za proračunskim sredstvima, tek za koji iskazani program tijekom godine.

Table 14: Pregled izdvajanja za NVO (Izvor: Općina)

2012.	163.159,02 KM
2013.	111.259,48 KM
2014.	175.073,28 KM
2015.	113.242,42 KM
2016.	142.336,62 KM

Od 2017. godine Općina je uvela novinu u financiranju udruga građana iz svog Proračuna na način da javnim pozivom poziva NVO da predlože projekte i programe uz navođenje cijene koštanja istih i zahtjevom za dodjelu dijela sredstava iz Proračuna. Predložene projekte i programe vrednuje posebno utemeljeno tijelo (povjerenstvo) koje predlaže ovlaštenom nadležnom (općinskom načelniku) izdvajanje utvrđenog novčanog iznosa iz Proračuna. Na ovaj je način u 2017. godini za financiranje nevladinih organizacija odobreno 90.000 KM koji su raspodjeljeni na 17 projekata.

Ovaj način financiranja lokalna vlast smatra da je prihvatljiv jer time postiže transparentnost u aktivnostima udruga civilnog društva i trošenja javnog novca predviđenog za jako važne društve

aktivnosti koje se provode u Općini. Ovakav pristup doprinosi jačanju partnerstva između lokalnih vlasti i civilnog društva, jačanju kapaciteta nevladinih organizacija za pružanje usluga i izradu projekata koji bi se financirali donatorskim sredstvima, a u isto vrijeme se može usmjeriti i ka ispunjavanju ciljeva definiranih strategijom.

Zaključna razmatranja

Iz prethodne analize vidljivo je kako postoji potreba za jačanjem kapaciteta i opremanjem kako u sektoru sigurnosti tako i u segmentu zaštite i spašavanja. S obzirom da je općina Čitluk turističko mjesto i kroz nju prolazi ili u njoj boravi veliki broj ljudi tako je i sigurnost, te zaštita i spašavanje od izuzetno velikog značaja. Stoga je potrebno raditi daljenjem osposobljavanju i opremanju vatrogasne postrojbe te službi i organizacija za zaštitu i spašavanje.

Također, u općini Čitluk djeluje brojne domaće i međunarodne nevladine organizacije. Kako bi se dodatno ojačalo i uvezalo civilno društvo potrebno je razvijati mjere kojima će se uspostaviti kvalitetno partnerstvo s civilnim društvom, te kako bi se olakšao njihov rad i kroz partnerstvo doprinijelo bržem razvitku općine i podizanju kvalitete života.

6. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga

6.1. Stanje prometne infrastrukture

Općina Čitluk je sa širim područjem vezana magistralnim pravcem R-424 Mostar-Čitluk-Ljubuški-Ploče, R-425 Biletić Polje-Čitluk-Tromeđa Ljubuški-Široki Brijeg i sa R-425a Tromeđa-Zvirovići-Čapljina-Granica RH. Ovi prometni pravci povezuju općinu s najznačajnijim magistralnim pravcem M-17 (Sarajevo-Mostar-Ploče, dio europskog pravca E-73) i magistralnim pravcem M-6 Grude-Ljubuški-Čapljina-Stolac-Trebinje. Na područje općine nalazi se i dionica najznačajnije željezničke pruge u BiH sa željezničkom stanicom u Biletić Polju. Navedene prometnice i sama općina nalaze se u servisnom području Zračne luke Mostar, a sve ovo upućuje na činjenicu da općina Čitluk ima zadovoljavajući geoprometni položaj.

Na prostoru općine ukupna mreža putova pod asfaltom duga je 139,4 km, od toga regionalnih 37 km i lokalnih 102,4 km. Mreža makadamskih putova koji su ušli u sustav održavanja duga je 42,5 km. Općina Čitluk u prosjeku godišnje za održavanje cesta izdvaja oko 300.000 KM. u 2016. godini izdvojeno je 350.000 dok je u 2017. godini izdvojeno 280.000 KM). Jedan od prioriteta prometne povezanosti jeste i izgradnja gradske zaobilaznice, gdje postoje dva načina rješavanja. Lokalno s istočne strane prema postojećim razmišljanjima općine ili kao sastavni dio buduće ceste Mostar (Varda) – Blatnica – Greda – Služanj – Tromeđa – Cvor Crnopod – Čvor AC Zvirovići. Istočna obilaznica bila bi duljine 11400m, a zapadna obilaznica kao dio buduće brže ceste duljine 9300m.

Ukupna dužina mreže gradskih ulica iznosi 18,8 km (Izvor: Strategija razvoja javnih cesta u Općini Čitluk 2007-2020). U međuvremenu su se u Čitluku dogodile određene izmjene (produživanje i skraćivanje trase) te je potrebno u potpunosti prilagoditi evidenciju gradskih ulica (I zona). Također, dogodile su se i određene izmjene po pitanju određivanja ulica i naziva ulica u Međugorju, te se javlja potreba da se u Međugorju ispočetka napravi popis ulica sa svim atributima svake ulice.

6.2. Stanje tehničke infrastrukture

Elektroenergetska infrastruktura

Opskrba općine Čitluk ostvaruje se iz napojne transformatorske stanice TS 110/20/10 kV. Transformatorska stanica sadrži dva transformatora nazivne snage transformacije 20/20/14 MVA. U normalnom pogonskom stanju se iz TS napaja 13 (trinaest) 10 (20) kV izvoda. Na 7 izvoda (Služanj, Blatnica, Gradinići, Žitomisljići, Vodozahvat, Bungalovi i Vionica) dominiraju nadzemne dionice s udjelom većim od 70%. Na preostalih 6 izvoda (Vinarija, Grad, Dom zdravlja, Tromeđa, Međugorje i Bijakovići) dominiraju kabeleske dionice.

U 2017. godini na prostoru Industrijske zone Cerno uspješno je u pogon puštena TS „Čitluk 2“ 110/x kV, a u 2018. godini iz ove TS planirana je izgradnja 5 novih dalekovoda. Od ovih 5 dalekovoda 3 dalekovoda su planirana za napajanje TS na području Međugorja i Bijakovića dok su 2 planirana za napajanje Industrijske zone Cerno. Izgradnjom ovih dalekovoda sve TS na području Međugorja i Bijakovića imati će mogućnost dvostranog napajanja čime će se poboljšati opskrba električnom energijom. Također, u seoskim područjima ima dosta niskonaponske mreže koju je potrebno obnoviti kako bi se stanje u opskrbi električnom energijom poboljšalo.

Table 15: Podaci i potrošačima (Izvor: JP EHZHB)

Naponski nivo	Kategorija potrošnje	Broj potrošača
10 kV	Ostala	14
0,4 kV	Kućanstvo	6285
	Ostala	1167
	Javna rasvjeta	72
UKUPNO		7538

Iz Tablice 18. je vidljivo da se količina isporučene električne energije kroz proteklih pet godina smanjuje, tj. opada.

Table 16: Podaci o isporučenoj električnoj energiji (Izvor: JP EPHZHB)

Godina	Isporučena energija (kWh)
2012	108.708.741
2013	102.836.662
2014	97.090.943
2015	102.825.634
2016	98.876.212
2017 (I-X)	81.382.789

Kako je vidljivo iz prethodne tabele zadnjih godina u prmatranom razdoblju dolazi do smanjenja isporučene električne energije, a razlog je aktivnost EP HZ H-B oko smanjenja gubitaka na elektro vodovima i na mjernim uređajima.

Telekomunikacije

Telekomunikacijska infrastruktura, tj. usluge (telefonije, internet, uljučujući i televizijski servis) se osiguravaju uglavnom kroz dva najveća pružatelja usluga: HT Eronet i Telemach. HT Eronet je jedan od telekomunikacijskih operatera koji pruža usluge fiksne telefonije i mobilne telefonije te televizijskog prijenosa kroz digitalni sustav Home.

Drugi najveći pružatelj usluga telefonije, interneta i televizijskih usuga je kablovski operater Telemach. Telemach u općini Čitluk ima položene podzemne instalacije za kablovsku, telefonsku i internet mrežu ukupno dužine 33.475 metara za slijedeće relacije na prostoru općine Čitluk:

- Sretnice - Miletina (Ljubuški) 13.300 metara
- Gospodarska zona Tromeda 435 metara
- Međugorje-Bijakovići 14.260 metara
- Čitluk 3.440 metara
- Tromeda - gospodarska zona 2.040 metara

Općina Čitluk je u potpunosti pokrivena telefonijom i internetom, te svi stanovnici imaju pristup ovim uslugama. Međutim, uzimajući u obzir turistički karakter općine nedostaju lokacije sa otvorenim pristupom internetu, odnosno hot-spot lokacije, koje bi turistima i posjetiteljima olakšale pristup online sadržajima.

6.3. Stanje komunalne infrastrukture i usluga

Vodoopskrba

Prostor Općine Čitluk smješten je na visoravni Brotnja. Kada je u pitanju raspored naseljenih mjesta prema nadmorskim visinama proteže se od M.Z. Krućevići koja se nalazi na 25 m nad morem, pa do naseljenog mjesta Garišta koje se nalazi na 400 m nad morem. Sama ova činjenica ukazuje na složenost vodoopskrbe Općine Čitluk, s tim da se s vodovoda Općine Čitluk opskrbljuju dijelovi općina: Ljubuški, Čapljina i Mostar.

Sama crpna stanica smještena je u priobalju rijeke Neretve i vodu crpi iz 4 kaptirana bunara u koje su smještene potopljene crpke ukupnog kapaciteta 300 l/s . Usisne košare potopljenih crpki spuštene su na razinu 5 m iznad mora. Preko visokotlačnih pumpi voda preuzeta iz ovih bunara uz pomoć 2 tlačna cjevovoda Ø 300 mm se izbacuje u centralnu vodospremu Općine Čitluk koju zovemo Jelina Glavica.

Ukupna visina podizanja u ova 2 stupnja (da bi voda došla u Jelinu glavicu) iznosi 325 m. U ovu visinu podizanja uračunati su gubici koji nastaju kao posljedica trenja vode od zidove cijevi.

Vodosprema Jelina Glavica kapaciteta 2000 m³ u ljetnim mjesecima ne zadovoljava minimalne sigurnosne uvjete vodoopskrbe jer je premala za prostor koji se opskrbljuje vodom iz nje. Iz ove vodospreme Jelina Glavica opskrbljuju se naselja koja su vodovod imala izgrađena do 1990. godine kao i crpne stanice koje vodom opskrbljuju naselja čiji su vodovodi izgrađeni u sklopu čuvane akcije: «*Voda za život Brotnja*».

Kako bi naseljena mjesta koja su vodu dobila u sklopu ove akcije imala normalan tlak voda se mora podizati od 1-5 puta. Visina podizanja vode za ova naselja se kreće u rasponu od 420-550 m. Sve ovo obavlja se u dva pravca pumpanja uz ukupno izgrađenih 7 crpnih stanica i 4 vodospreme. Iz ovog je vidljivo kako se radi o složenom sustavu, te se može reći da je jedan od najsloženijih u BiH. Visina podizanja vode iz naprijed navedenih činjenica govore o tome da je to najveća razina podizanja vode u cijeloj BiH, pa i šire.

Trenutno se sa vodovoda Općine Čitluk vodom opskrbljuje oko 20.000 stanovnika, preko 6.500 mjernih mjesta. Dužina cjevovodne mreže vodovoda općine Čitluk je cca 200 km, od toga cca 90 km se odnosi na primarnu vodovodnu mrežu. Sva naseljena mjesta u Općini Čitluk su pokrivena vodovodnom mrežom, tj. sva domaćinstava u općini Čitluk su pokrivena vodovodnom mrežom, s tim da postoje pojedina domaćinstva koja nisu priključena na mrežu. Za održavanje vodovodne mreže zaduženo je javno poduzeće J.P. Broćanac d.o.o. Čitluk. Za rekonstrukciju i održavanje vodovodne mreže u posljednjih 5 godina je uloženo 2.500.000 KM , odnosno godišnje 500.000 KM. Najslabija točka vodoopskrbe Općine Čitluk su tlačni cjevovodi od crpne stanice Biletić Polje do Jeline Glavice i sama vodosprema Jelina Glavica zbog svog kapaciteta. Tlačni cjevovod je izgrađen prije 42 godine od azbest cementnih cijevi DN 300 mm, i to kao dva neovisna cjevovoda položena jedan uz drugoga.

Najveći problem u vodoopskrbi javlja se za vrijeme ljetnih mjeseci kada je povećana potrošnja vode zbog većeg broja korisnika odnosno turista, posjetitelja i hodočasnika koji u ljetnim mjesecima popunjavaju smještajne kapacitete prije svega u naseljenim mjestima Međugorje i Bijakovićima, te dolazi do pojava nestanka vode. Dio povećanja potrošnje vode se također odnosi na navodnjavanje poljoprivrednih površina. Prije svega tu je zalijevanje vinograda sistemom kap po kap. Povećana potrošnja tijekom sezonskih razdoblja dovodi do smanjenja pritiska vode što ima za posljedicu nestanak vode što smanjuje kvalitetu ove usluge.

Kanalizacija

Nakon izgradnje vodoopskrbnog sustava na cjelokupnom području Općine Čitluk krajem 1998. godine, sljedeći strateški projekt predstavljao je izgradnja kanalizacijskog sustava. Tako je, 2008. godine pušten u rad uređaj za pročišćavanje otpadnih voda. Iste godine je do uređaja za pročišćavanje otpadnih voda izgrađen kolektor u dužini od 2.500 metara, čime je završena prva faza

gradnje kanalizacijskog sustava općine Čitluk. Izgradnjom uređaja za pročišćavanje otpadnih voda riješeni su višegodišnji problemi zagađivanja okoliša, jer se čitlučka kanalizacija godinama izlivala u potok Lukoć iz kojeg se stalno širio neugodan miris što je predstavljalo opasnost za zdravlje stanovnika koji su živjeli u naseljima u blizini potoka Lukoća. U ostalim naseljenim mjestima u općini Čitluk, sva kućanstva te ustanove i industrija svoje otpadne vode i fekalije rješavaju putem septičkih jama, koje uglavnom ne zadovoljavaju propisane standarde.

Nakon izgradnje uređaja za pročišćavanje otpadnih voda faza I, 2008. godine krenulo se u izgradnju primarnog kanalizacijskog cjevovoda u dužini od 720 metara u Ulici kralja Tvrtka u zapadnom dijelu grada pa do glavnog kolektora u Bulića potoku. Dovršetkom ovog primarnog kanalizacijskog cjevovoda, cijelom zapadnom dijelu naselja Čitluk, počevši od gradskog groblja Podadvor, Broćanske, Rudarske i Ulice kralja Tvrtka s više od 200 obiteljskih kuća i tisuću stanovnika omogućena je izgradnja lokalne kanalizacijske mreže i priključenja na kanalizacijski sustav.

Izgrađen je primarni kanalizacijski cjevovod u dužini od 620 metara u Ulici Stjepana Radića koji je od velikog značaja jer je njegovom izgradnjom trajno riješen dugogodišnji problem odvoda kanalizacijskih i otpadnih voda za dijelove Krehin Gradac, zatim od bivše Frotee, Natronke, Doma zdravlja, Srednje škole i Dječjeg vrtića te postojećih objekata u istočnom dijelu Čitluka.

Rješavanje pitanja odvoda kanalizacijskih i otpadnih voda u naseljenim mjestima Bijakovići i Međugorje otpočeo je realizacijom projekta pročišćavanja otpadnih voda Faza II. Ovaj projekt je započeo tijekom 2011. godine izgradnjom druge faze pročišćavača otpadnih voda u Potpolju. To je druga faza koja je predviđena za Međugorje i Bijakoviće i napravljena je u sklopu postojećeg uređaja za pročišćavanje otpadnih voda. Urađen je glavni kolektor u dužini od 1.500 m, crpna stanica Međugorje i tlačni cjevovod od crpne stanice u Međugorju do uređaja za pročišćavanje otpadnih voda u Potpolju u dužini od 3.500 m. U tijeku je gradnja sekundarne kanalizacijske mreže u Međugorju i Bijakovićima.

S obzirom da svaka kuća u svakom naseljenom mjestu u Brotnju ima mogućnost priključenja na gradski vodovod, dugoročno je planirano da sva naseljena mjesta u općini Čitluk budu spojena na kanalizacijski sustav. Radi se o dugoročnom projektu koji ovisi od financijski mogućnosti i nemoguće je predvidjeti kada će sva naseljena mjesta u općini Čitluk biti spojena na kanalizacijski sustav. Do kraja 2017. godine na kanalizacijsku mrežu općine Čitluk priključena su 740 kućanstva (3.000 stanovnika) što je nekih 16% od ukupnog broja domaćinstava u Općini Čitluk. Broj gospodarskih subjekata priključenih na kanalizacijsku mrežu je 150 što je oko 7% od ukupnog broja poslovnih subjekata u Općini Čitluk koji se vode prema evidenciji Federalnog zavoda za statistiku (2127). Ukupna količina otpadnih voda koja dođe na uređaj za pročišćavanje je cca 1100m³/dan.

Izgradnjom druge faze na uređaju za pročišćavanje otpadnih voda (za 14.000 ES), pročišćavač otpadnih voda u Potpolju će u budućnosti biti centralni pročišćavač kanalizacijskog sustava cijelog Brotnja.

Javna rasvjeta

Općina Čitluk je jednim dijelom pokrivena sustavima javne rasvjete. Naselja: Čitluk, Međugorje, Bijakovići, Tromeđa i Biletić Polje su dobrim dijelom pokrivena javnom rasvjetom, dok su druga naselja samo djelimično pokrivena sustavom javne rasvjete. Iz donje je Tablice vidljivo da se ukupna snaga u promatrane 3 godine nije mijenjala dok je ukupni godišnji trošak rastao. Javnom rasvjetom je pokriveno oko 60% stanovništva općine. Međutim, javlja se potreba zamjene postojećih rasvjetnih tijela novim rješenjima kojima će se omogućiti bolja energetska učinkovitost. Do sada izgrađena javna rasvjeta nije kvalitetno katastarski snimljena, što znači da ne postoje točni podaci o broju rasvjetnih tijela, vrsti svjetiljki i snazi svjetiljki, što podrazumijeva da se trebaju izraditi detaljne katastarske snimke postojećih sustava javne rasvjete i kompletno snimanje

postojećeg stanja. Procjena je da trenutno u sustavu ima oko 1200 komada rasvjetnih tijela i većina svjetiljki u sustavu javne rasvjete općine nije energetska učinkovita, tj. svjetiljke su velike snage sa

malim faktorom iskorištenja, te bi ih trebalo sukcesivni mijenjati u narednom vremenskom periodu, LED svjetiljkama.

Table 17: Pregled potrošnje električne energije za javnu rasvjetu

Godina	Ukupna snaga	God. potrošnja el.en.	Godišnji trošak za el.en.	Ukupan trošak zamjene	Ukupni god. trošak
2014	144928	634785	206917	25000	231917
2015	156520	662524	209912	65000	274912
2016	168360	698340	226432	32000	258432

Gradsko zelenilo

Općina Čitluk odnosno njen „gradski“ dio nije bogat zelenilom, tj. zelenim i uređenim površinama. U urbanom dijelu općine Čitluk uz samo Gradsko groblje nalazi se jedina veća zelena površina, park Podadvor. Uređenje i održavanje parka Podadvor obavlja Javno poduzeće „Broćanac“ d.o.o. Čitluk a stara se i o manjim zelenim površinama u gradskom središtu. Međutim, u perspektivi je potrebno raditi na povećanju uređenih javnih površina na drugim lokacijama u gradu i u širem prostoru općine.

6.4. Stanje administrativnih usluga gradske uprave

Općinska tijela vlasti su Općinsko vijeće kao predstavničko tijelo građana i Općinski načelnik kao nositelj izvršne vlasti. Općinsko vijeće ima u svom sastavu 25 vijećnika koji su na višestranačkim, izravnim i tajnim izborima izabrali građani s cijelog područja općine. Općinsko vijeće je kroz svoj rad i rad svojih stalnih i povremenih tijela, nadležno za donošenje propisa i akata na temelju ovlasti i obveza utvrđenih Ustavom, zakonima i Statutom općine. Općinski načelnik je nositelj izvršne vlasti i uz pomoć službi za upravu obavlja poslove lokalne samouprave i upravne poslove iz samoupravnog djelokruga općine.

Općinske službe za upravu utemeljene su prema Pravilniku o unutarnjem ustrojstvu Jedinственog općinskog tijela uprave i stručnih službi općine Čitluk i prema pojedinim upravnim oblastima:

- Služba za gospodarstvo,
- Služba za financije,
- Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša,
- Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove,
- Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje i
- Služba za civilnu zaštitu.

Za obavljanje stručnih i drugih poslova za potrebe Općinskog vijeća, Općinskog načelnika i službi za upravu utemeljene su stručne službe:

- Ured načelnika općine Čitluk i
- Zajedničke službe općine Čitluk.

U sklopu Službe za gospodarstvo od 2017. godine utemeljuje se Odsjek za strateško planiranje i lokalni ekonomski razvoj kao ustrojbeni jedinica za poslove pripreme i provedbe razvojnih planova i projekata i koordiniranje ostalih općinskih službi za upravu u svezi izvršavanja prioritarnih poslova vezanih za lokalni razvoj. Međutim, ovaj Odsjek još uvijek nije popunjen.

U skladu s Pravilnikom o unutarnjem ustrojstvu Jedinственog općinskog tijela uprave i stručnih službi općine Čitluk sistematizirano je 89 radnih mjesta od čega je sada popunjeno 74, s tim da se ovaj broj nije mijenjao u posljednjih 4 godine. (Tabela 18.)

Table 18: Pregled uposlenih u općinskoj administraciji (Izvor: Općina)

Kvalifikacija uposlenika	2014.	2015.	2016.	2017.
Uprava	- 8 Rukovodećih	- 8 Rukovodećih	- 8 Rukovodećih	- 8 rukovodećih

	državnih službenika, - 27 Državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)	državnih službenika, - 27 Državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)	državnih službenika, - 28 Državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)	državnih službenika, - 28 Državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)
Tehničko osoblje	5	5	5	5
Administracija	32	32	31	31
Drugo/ostalo	1 savjetnik	1 savjetnik	1 savjetnik	1 savjetnik
Ukupno	74	74	74	74

Implementacijom projekta upravne odgovornosti - GAP stvoreni su osnovni preduvjeti za poboljšanje kvalitete pružanja usluga. Kroz ovaj projekt općinska uprava je informatički i tehnički opremljena i modernizirana (računala, koji su međusobno umreženi, povezani na zajednički serveri imaju on-line konekciju), u radu s predmetima se koriste softwer i aplikacija Doku-Nova za zaprimanje i praćenje predmeta te Data-Nova koju koristi matični ured. Kroz projekt GAP otvoren je i Centar za pružanje usluga građanima (šalter sala) i Centar za dozvole u kojemu se obavlja prijem i obrada zahtjeva fizičkih i pravnih osoba.

Zaključak

Općina Čitluk je prilično dobro infrastrukturno pokrivena, posebno kada govorimo o vodovodnoj infrastrukturi. Međutim, zbog velikog priljeva korisnika tijekom ljetnih mjeseci ova infrastruktura nije dovoljna za ovako velika opterećenja te se javlja potreba za poboljšanjem. Kanalizacijska infrastruktura nije dovršena, a putna infrastruktura zahtjeva kontinuirano održavanje. Posebno se naglašava problem velike prometne opterećenosti gradskog dijela jer magistralna cesta prolazi kroz središte grada. Stoga se javlja velika potreba izgradnje zaobilaznica oko gradske jezgre, kako bi se rasteretila urbana jezgra, olakšao život stanovnicima te omogućila brža fluktuacija prometa izmještanjem izvan središta grada. Također, smanjilo bi se zagađenje koje nastaje velikim protokom automobila te bi se omogućilo uređenje samog središta na odgovarajući način, kao i učinkovitije pružanje komunalnih i javnih usluga.

Po pitanju javne uprave javlja se potreba jačanja organizacijskih i ljudskih kapaciteta za razvojne aktivnosti i upravljanje razvojem. Ovo zahtjeva kontinuirano ulaganje u edukaciju, usavršavanje, i umrežavanje, te stvaranje partnerstava sa susjednim općinama, kao i s drugim jedinicama lokalne samouprave u BiH i izvan BiH.

7. Stanje okoliša i prirodni resursi

7.1. Stanje zraka

Na području Općine Čitluk nema mjernih stanica za praćenje onečišćenja zraka. Međutim, temeljem pokazatelja na mjernim postajama izvan područja Općine Čitluk, koji ukazuju da su emisije zagađujućih tvari niske i ispod graničnih i preporučenih vrijednosti te temeljem činjenice da na prostoru općine nema evidentiranih značajnijih zagađivača zraka, možemo zaključiti da je zrak u općini Čitluk relativno čist.

7.2. Stanje u pogledu vodnih resursa

Cjelokupno područje općine Čitluk pripada slivnom području rijeke Neretve i u njoj izravno ili posredno završavaju sve površinske i podzemne vode sa prostora općine Čitluk. Neretva protiče istočnim dijelom Općine, teče dalje prema jugu kroz BiH i ulijeva se u Jadransko more južno od Metkovića (Republika Hrvatska). Rijeka Neretva sa svojim pritokama ima veliku društveno-ekonomsku, i ekološku vrijednost za obe države, kako za BiH tako i za Hrvatsku. Ove administrativne

granice u riječnom bazenu i obalnom području upućuju na zajedničko plansko gospodarenje ovim vodnim resursima na bilateralnim osnovama i u skladu sa postojećim konvencijama.

Osim što rijeka Neretva ima veliki hidroenergetski potencijal i važnost kao izvor vode za vodoopskrpu i navodnjavanje, ima i izuzetnu ekološku vrijednost. Naime, nizinski dio rijeke nije isušen i ostavljen je kao močvara u prirodnom obliku. Nizinski dio ušća Neretve, tj. Delta Neretve skupa sa močvarnim rezervatima Kuti u Hrvatskoj i Hutovo Blato u BiH čini jedan od najvažnijih močvarnih područja na Mediteranu koje je veoma bogato biljnim i životinjskim vrstama i koje je, između ostalog, uvršteno i na popis Ramsarske konvencije kao svjetski važno stanište ptica i značajna destinacija u zimskom periodu na njihovom preletu iz Srednje i Sjeverne Europe u Afriku, ali je, također, i stanište velikog broja riba i raznovrsne vegetacije s brojnim endemskim primjercima. Rijeka Neretva protiče istočnom granicom Općine u dužini od cca 8 KM.

Drugi značajan površinski stalni vodeni resurs je potok Dunajac koji izvire u naseljenom mjestu Biletić Polje u neposrednoj blizini rijeke Neretve te se nakon kraćeg toka uliva u nju. U blizini ušća Dinajca u Neretvu nalazi se i vodozahvat za Općinu.

Najduži vodeni resurs povremenog toka na području Općine je potok Lukoč koji nastaje u kišnom razdoblju, čiji jedan krak izvire na zapadu Općine i teče cijelim Brotnjo poljem te se kod Čitluka sastaje sa drugim krakom istimenog potoka koji teče sa sjevera Općine i protiče kroz Čitluk, teče kroz Potpolje, Bijakoviće i Međugorje te nastavlja svoj tok kroz općinu Ljubuški gdje se u mjestu Studenci ulijeva u rijeku Studenčicu i putem rijeke Trebižat u Neretvu.

Područje visoravni Brotnjo bogato je podzemnim vodama, a u zadnje vrijeme uređen je određen broj bušotina privatnim ulaganjima od strane gospodarskih subjekata koje imaju izdašan kapacitet vode (bušotine u Gospodarskoj zoni Tromeđa-Međugorje dvije bušotine Herceg etno selo i Barpeh, u krugu SC Circle Međugorje, Majčino selo Bijakovići, Blatnica).

7.3. Stanje zemljišta

Na području općine Čitluk pod šumama je površina od 3532,8 ha (šume posebne namjene) i 1748,0 ha (zaštitne šume) razvrstanih u dvije skupine: I. i II. kategorije. Najveću kategoriju imaju zaštitne šume Š1 (koje su ovde navedene kao prva kategorija sa površinom 3532,8 ha) i šume posebne namjene Š2 (koje su šume druge kategorije sa površinom od 1748,0 ha).

Poljoprivredne površine pokrivaju 8654 ha (47.8 % površine općine), od toga na prvu kategoriju tj. visokovrijedno poljoprivredno zemljište otpada 3120 ha. Prema prostornom planu Općine Čitluk područja na kojima su zemljišta I. kategorije (visokovrijedno poljoprivredno zemljište) smiju se koristiti samo za primarnu poljoprivrednu proizvodnju. I. klasa zemljišta samo se iznimno može koristiti za gospodarske i infrastrukturne objekte koji služe za obavljanje poljoprivredne djelatnosti, kada u blizini nema zemljišta nižih bonitetnih kategorija. Područja sa zemljištima II. kategorije (vrijedno poljoprivredno zemljište) moraju biti namijenjeni poljoprivrednoj proizvodnji s najmanje 50 % površine. Pri tome je potrebno zaštititi najvrijednija zemljišta, kao i ona na kojima se agrotehničkim mjerama može poboljšati bonitet.

Prostornim planom su sve veće površine poljoprivrednih površina (P1, P2 i P3) zaštićene izdvajanjem iz građevinskog područja. Izdvajanjem iz građevinskog područja ispunjen je primarni zadatak gubitka poljoprivrednog tla na račun građevinskih područja. Na ostalim područjima tla izvan građevinskog područja nema ograničenja u smislu prenamjene ali se ono može koristiti samo sukladno odredbama za provedbu ovog Plana.

Razine onečišćenje tla na području općine Čitluk nisu ispitivane. Djelovanje na rješavanju problema onečišćenja tla zakiseljavanjem i teškim metalima je potrebno provoditi na širem prostoru izvan područja Općine Čitluk. Poseban problem onečišćenja tla je onečišćenje eksploatacijom mineralnih sirovina i građevinskim zahvatima. Pijesak na prostoru Čitluk se do sada eksploatirao neorganizirano i

stihijski. Nema evidencije o broju ovakvih lokacija, te je stoga potrebno provesti istraživanja posljedica nastalih nekontroliranom eksploatacijom pijeska i je prostor nužno sanirati.

Radi formiranja površina intenzivne poljoprivredne proizvodnje, s korištenjem odvodnje i navodnjavanja, planira se izrada analize - elaborata o mogućnostima i potrebnim zahvatima u svrhu osiguranja vode za navodnjavanje, zaštite tih površina od vanjskih voda.

Zemljišta II. kategorije obuhvaćaju zemljišta V. i VI. bonitetne klase. Planovima koji će se izrađivati u budućnosti treba zaštititi najvrijednije, najdublje površine, povoljne prirodne dreniranosti i najmanje stjenovitosti, kao i antropogena zemljišta ove kategorije unutar granica građevinskog područja. Zaštitu ovom tlu valja osigurati planiranjem stambenih zona manje gustoće naseljenosti u kojima će poljoprivredno zemljište biti odgovarajuće uklopljeno, zaštićeno i privedeno svojoj svrsi u okviru manjih gospodarstava i okućnica.

7.4. Biljni i životinjski svijet

Čitluk je jedan od krajeva u Bosni i Hercegovini za koji se može reći da ima submediteransku klimu s blagim kišnim zimama i toplim suhim ljetima, omogućavajući život biljkama kao što su: vinova loza, smokva, maslina, badem, marelica, orah, breskva, trešnja, višnja, hrast (dub i cer) grab, drača, smrika, jasen, zelenika, te razno ljekovito i aromatično bilje.

Broj sunčanih dana je znatno veći od kišnih i količina svjetla izražena u satima iznosi oko 2340 sati na godinu. Prosječna količina padalina iznosi oko 1500 mm.

Najrašireniji tipovi tla na području općine Čitluk su mineralno-karbonatno tlo tj. obojeni tipovi – crvenica i smeđa tla. Najmlađa fluvijalno-aluvijalna tla nalazimo u dolini Neretve, a ima i erodiranih tala. Ova tla su najpovoljnija za uzgoj vinove loze, a posebno čuvenih sorti blatine i žilavke.

Klima, tlo i nadmorska visina odredili su floru i faunu na broćanskoj zaravni. Navedeni prostor leži u submediteranskoj niskoj Hercegovini, a dolinom Neretve je otvoren utjecaj Jadranskog mora, što su upravo čimbenici koji su odredili i vegetaciju općine.

Visoke ljetne temperature uvjetuju razvoj mediteranskih vrsta, hladnije zime ograničavaju život zimzelenih mediteranskih vrsta, a umjesto njih razvila se submediteranska vegetacija.

Biljni i životinjski svijet mediteranske regije prilagođen je kamenitom tlu i mediteranskom podneblju s ljetnim žegama i vlažnim jesenima, blagim zimama i jakim vjetrovima. Biljke i životinje čine neraskidivu zajednicu-biocenozu.

Ovo područje stanište je: zeca, lisice, jazavca, lasice, vuka, mnogobrojnih ptičijih vrsta, te ljutih i otrovnih zmija (šarke-crnostriga, poskoka) i drugih neotrovnih zmija, vodozemaca guštera.

7.5. Upravljanje otpadom

Na području općine Čitluk se vrši organizirano prikupljanje komunalnog otpada i redovan odvoz na lokalnu deponiju. Procjenjuje se da je organiziranim prikupljanjem otpada pokriveno oko 90% općine. Ovaj postotak prikupljanja otpada u kontejnere osiguran je na način da su u mjesnim zajednicama postavljeni kontejnera na tri lokacije, te je na taj način dana mogućnost svim stanovnicima te mjesne zajednice da mogu odlagati otpad u postavljene kontejnere. Oko 10% domaćinstava nije pokriveno organiziranim prikupljanjem otpada zbog toga što je velika udaljenost kontejnera od domaćinstava gdje žive starije i bolesne osobe.

Otpad se u općini Čitluk odlaže na deponiju „Stražnica“, koja ima lokalni karakter. Deponija se nalazi na 420 m.nv. i obuhvaća područje MZ Gradnici, Dobro Selo i Čitluk Selo. Udaljena je 8 km od gradskog središta, a od prvih stambenih objekata cca 800 m. Ulaz na deponiju je osiguran rampom i 24 satnim dežurstvom i ograđena je s glavnog ulaza. Na deponiji postoji hidrant kojim se vrši pranje kontejnera, te za gašenje požara u slučaju da se deponija zapali. Na deponiji vrši se redovita deratizacija i

dezinfekcija, posebno u razdoblju od svibnja do listopada te se vrši svakodnevno zatrpavanje otpada zemljom. Za uređenje i održavanje deponije godišnje se ulaže oko 90.000 KM.

Na području općine Čitluk postavljeno je 361 kontejner za prikupljanje otpada na cca 250 lokacija. Od toga 233 kontejnera zapremine 1,1m³ su postavljena samo u urbanom, a 128 kontejnera zapremine 5m³ - otvorena bez poklopca, su postavljena i u urbanom i u ruralnom dijelu općine Čitluk. Lokacije na kojima su postavljeni kontejneri nisu adekvatno uređene. Jedan dio lokacija na području mjesnih zajednica Bijakovići i Međugorje su uređene i određene su od strane mjesnih zajednica. U većini mjesnih zajednica kontejneri su postavljeni na početku, sredini i na kraju naseljenog dijela mjesne zajednice, tako da se takva pokrivenost uslugama smatra 100%, premda su kontejneri međusobno udaljeni više od jednog kilometra. Kontejnerima za prikupljanje otpada nisu pokrivene sljedeće Mjesne zajednice:

- MZ Krućevići koja ima 52 domaćinstva i udaljena je 20-ak kilometara od lokalne deponije. Dogovorom između općine Čitluk i općine Čapljina, prikupljanje otpada iz MZ Krućevići preuzela je općina Čapljina;
- MZ Mostarsko Crno gdje se nije mogao postići dogovor oko lokacije kontejnera, tako da mještani sami zbrinjavaju otpad odlažući ga u kontejnere koji su postavljeni uz prometnice.

Većina lokacija tj. 250 lokacija na kojima su postavljeni kontejneri su neuređena i neograđena što je veliki problem kad puše vjetar koji raznosi otpad. Zbog pretrpanosti kontejnera i njegovog nepražnjenja dolazi do stvaranja mini odlagališta pored kontejnera, a često i namjernog paljenja otpada u kontejneru. Paljenjem sadržaja u kontejneru smanjuje se vijek trajanja kontejnera. Kontejneri progore, stvori se otvor i kroz taj otvor prilikom transporta dolazi do ispadanja otpada što stvara sliku nesanitarnih uvjeta.

Odvoz miješanog otpada u urbanom dijelu općine (Bijakovići, Međugorje i Čitluk Grad) vrši se svaki dan, dok se odvoz otpada u ostalim dijelovima općine Čitluk vrši 1-2 puta tjedno, tj. prema potrebi (kad se kontejneri napune).

Table 19: Pregled prikupljanja otpada (Izvor: JKP)

Mjesna zajednica	Način prikupljanja	Broj kontejnera	Odvoz	Pokrivenost uslugama
Bijakovići	U kontejnere (velike+male)	7+100	Svaki dan	100%
Biletići	U kontejnere (velike)	2	2x tjedno	90%
Blizanci	U kontejnere (velike)	8	2x tjedno	90%
Čalići	U kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Čerin	U kontejnere (velike)	2	2x tjedno	90%
Čitluk Grad	U kontejnere (velike+male)	15+60	Svaki dan	100%
Čitluk Selo	U kontejnere (velike)	2	2x tjedno	90%
Donja Blatnica	U kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Donji Hamzići	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Donji Mali Ograđenik	U kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Donji Veliki Ograđenik	U kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Dobro Selo	U kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Dragićina	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Gornja Blatnica	U kontejnere (velike)	7	2x tjedno	90%
Gornji Ograđenici	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Gornji Hamzići	U kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Gradnići	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Krehin Gradac	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%

Kruševići				
Međugorje	U kontejnere (velike+male)	22+73	Svaki dan	100%
Mostarsko Cerno	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Paoča	U kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Potpolje	U kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Služanj	U kontejnere (velike)	9	2x tjedno	90%
Tepčići	U kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Vionica	U kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%

Poslove upravljanja otpadom u općini Čitluk obavlja JP „Broćanac“ Čitluk čiji je Općina 100% vlasnik. Trenutno, navedeno poduzeće obavlja poslove upravljanja otpadom i susreće se sljedećim poteškoćama:

- Nemogućnost uspostave pravedne naplate od proizvođača otpada (koliko proizvedeš toliko platiš – otpad se ne vaga). Trenutačno je naplata vezana uz račun za potrošnju vode (naplata uključena u potrošnju vode) i naplata je cca 85 %
- Nedovoljna pokrivenost nekih dijelova općine odvozom otpada, a što se prije svega odnosi na džepove ruralnih područja. Trenutačno je 90 % pokrivenost prikupljanja otpada.
- Slaba tehnička opremljenost i nemogućnost dovoljnog ulaganja u nabavu nove opreme i vozila. Za sada postoje samo 3 vozila za automatsko pražnjenje kontejnera za otpad i 1 podizač.

Pošto javno poduzeće Broćanac nema automatsku smećaru za pražnjenje kontejnera od 5m³, sklopljen je ugovor s poduzećem Alba BiH d.o.o. o pražnjenju kontejnera i odvozu otpada po pozivu. Što znači, u „sezoni“ (od svibnja do listopada) zbog povećanja broja proizvođača otpada u općini Čitluk, vozila javnog poduzeća nisu u mogućnosti da isprazne na vrijeme sve kontejnere. Tada se uputi poziv poduzeću „Alba“ da pomogne u pražnjenju kontejnera i odvozu otpada na lokalnu deponiju.

U organizacijskoj shemi Općine nema posebne službe za komunalne poslove, kao ni radnog mjesta koje se specifično bavi ovom problematikom, premda je ova oblast u direktnoj nadležnosti jedinice lokalne samouprave.

Odvojeno prikupljanje otpada i prikupljanje opasnog i specijalnog otpada

U općini Čitluk, organizirano prikupljanje otpada za reciklažu vrši se samo za papir i PET ambalažu bez bilo kakve naknade. Prikupljanje se vrši u kontejnere koje su postavila privatna poduzeća „DUGA“ d.o.o. i „ALBA“ d.o.o. s kojima je općina Čitluk potpisala ugovor. Prikupljanje i odvoz otpada za reciklažu privatna poduzeća vrše o svom trošku. Na tri lokacije urbanog dijela općine postavljeni su zeleni otoci sa kontejnerima za papir i pet ambalažu. Za sada nema podatak o količinama prikupljenog otpada na ovalav način.

U općini Čitluk nema organiziranog prikupljanja opasnog, krutog niti specijalnog otpada. Po ovom pitanju stanje u općini Čitluk je sljedeće:

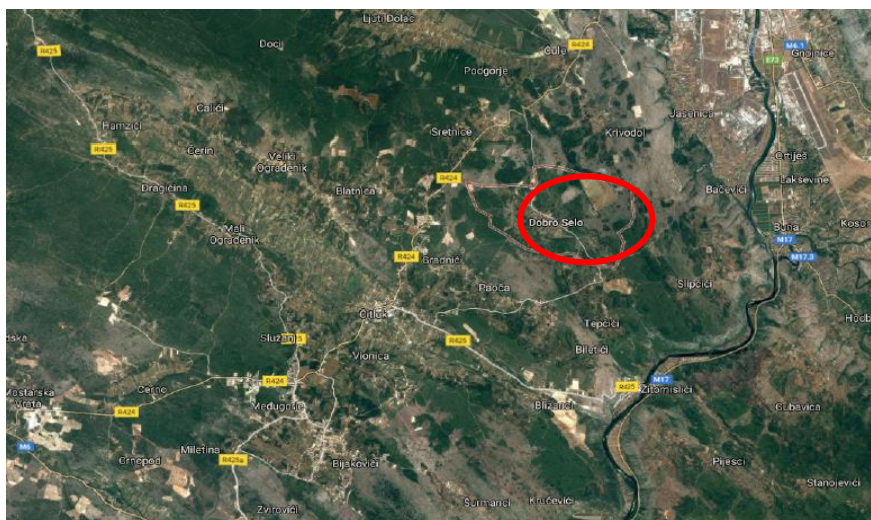
- Sav otpad koji je nastao u domaćinstvu (komunalni i opasni) zajedno se odlaže u kontejnere i odvozi na lokalnu deponiju.
- Auto servisi privatno (bez ugovora) prikupljaju stare gume od vozila i prodaju ih otkupljivačima starih guma, a staro ulje prodaju benzinskim crpkama, koje filtriraju to ulje i koriste kao lož ulje.
- Otpad od životinjskih leševa i animalni otpad (klaonički) uglavnom se zakopava u zemlju, mada zna često završiti i u kontejnerima koji su postavljeni za prikupljanje komunalnog

otpada. U općini Čitluk ne postoji nikakva registrirana lokacija gdje bi se zbrinule uginule životinje, a kada se desi takav slučaj, brigu o zbrinjavanju vodi vlasnik uginule životinje.

- Medicinski otpad koji se proizvede u Domu zdravlja završi u kontejnerima za komunalni otpad i na lokalnoj deponiji. Također, farmaceutski otpad proizveden u ljekarnama (uglavnom, stari lijekovi) najvjerojatnije završava u kontejnerima za komunalni otpad. Jedan dio starih lijekova po svim ljekarnama na području općine Čitluk je uskladišten u vlastitim prostorima čekajući da se pojavi netko tko će biti zainteresiran da se taj otpad adekvatno i zbrine.
- Proizvodnja građevinskog otpada na području općine Čitluk je velika zbog izgradnje građevinskih objekata u svim dijelovima općine a posebno na području mjesnih zajednica Bijakovići i Međugorje. Građevinski otpad uglavnom se deponira pored lokalnih prometnica ili se nasipaju stari iskopi ruda (rudnici). Slupana i stara vozila vlasnici prodaju auto otpadu.
- Elektronski i električni otpad također završava na lokalnoj deponiji.
- Kabasti se otpad najčešće deponira pored kontejnera te ga djelatnici Javnog poduzeća moraju ubacivati u kontejnere za komunalni otpad i odvoziti na deponiju.
- Mulj iz septičkih jama i uređaja za pročišćavanje odvozi se također na deponiju.

Poseban problem u općini Čitluk predstavlja deponija crvenog mulja u mjesnoj zajednici Dobro selo. Prije gotovo trideset godina, odlukom saveznih vlasti bivše SFRJ, otpočelo se sa odlaganjem i ispiranjem crvene prašine iz Aluminijskog kombinata, a s time se prestalo 1992. godine. Deponija se nalazi u betonskom koritu u depresiji na nadmorskoj visini od 318 i od 320 mnv, na površini od 70 hektara.

Deponija je u lošem stanju te predstavlja potencijalnu opasnost. Betonski bazeni su potpuno ispucali, zaštitna ograda više ne postoji, okolni kanali su zatrpani i uništeni, sustav za natapanje potpuno devastiran, a cjelokupan prostor je bez nadzora.

Slika 36: Lokacija deponije crvenog mulja

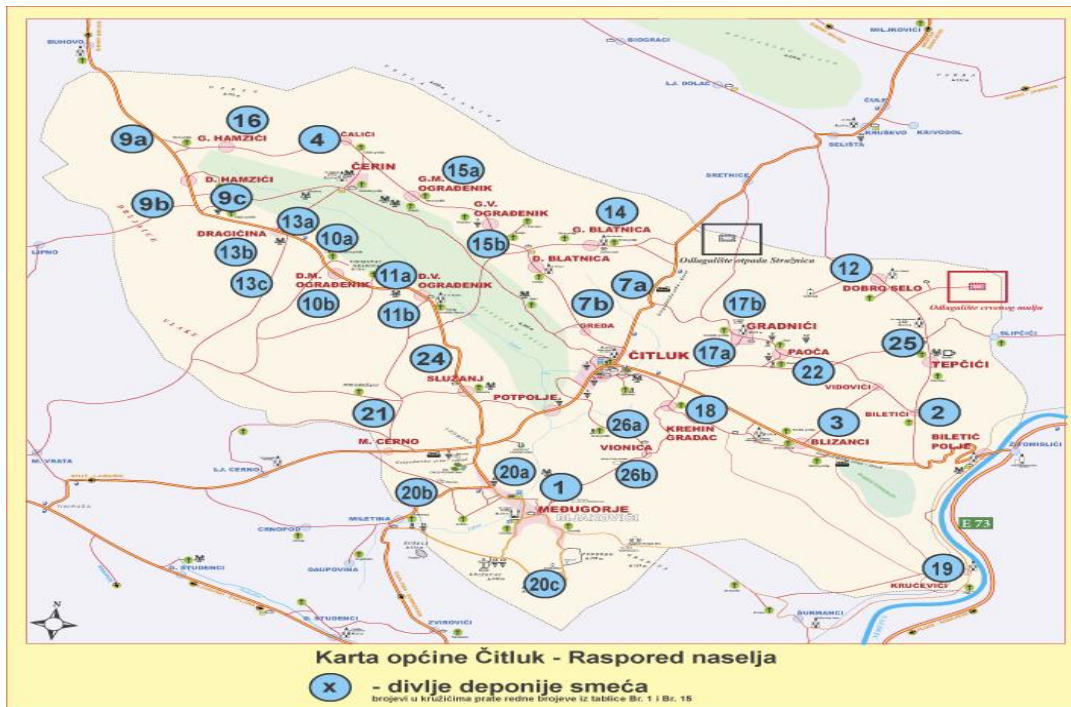
Bez obzira što se već preko dvadeset godina na ovaj prostor ne deponira novi crveni mulj, ova deponija predstavlja ekološki problem za cijeli eko-sustav i stalnu prijetnju za stanovništvo, životinje i biljke, prvenstveno za Dobro Selo, zatim Brotnjo i cijelu regiju.

Za rješavanje svih problema vezanih za ovu deponiju neophodna je suradnja Aluminijska d.d. Mostar, entitetskih, županijskih i lokalnih vlasti, koji će ozbiljno pristupiti poslu i iznaći načine na koji će se adekvatno održavati deponija do potpune sanacije i njenog zatvaranja.

Nelegalna odlagališta

Na području općine Čitluk do 2006. godine postojao je veći broj i manji i većih divljih odlagališta otpada. Neka od tih divljih odlagališta su sanirana. Međutim, postoje odlagališta (duboke jame) koja

je teško sanirati. Ta divlja odlagališta se uglavnom ne koriste zbog postojanja mogućnosti odlaganja otpada u kontejnere. Trenutno je na području općine Čitluk evidentirano 34 divlja odlagališta, a nalaze se na prostoru mjesnih zajednica kako je prikazano na Slici 37.

Slika 37: Mapa divljih deponija (Izvor: Općina)

7.6. Energetska učinkovitost

U Općini Čitluk se nalaze sljedeći javni objekti koji su predmet energetske učinkovitosti. Javni objekti općine Čitluk su: zgrada općine; KIC-Kulturno-informativni centar; Dom Zdravlja; Osnovna škola fra Didaka Buntića Čitluk sa svojim područnim školama u: Služnju, Vionici, Krehin Gracu, Biletić Polju, Dobrom Selu i Gradničima; Osnovna škola Bijaković; osnovna škola Čerin sa područnim školama u: D.V.Ograđeniku i D.Blatnici; Osnovna glazbena škola Brotnjo, zgrada JP“Broćanac“; Dječji vrtić Čitluk.

Jedan dio škola je utopljen, kao i dječji vrtić Čitluk, a u objektima koji nisu utopljeni, gubi se značajan dio energije zbog loše fasade objekta i otvora-stolarije na objektu. U tijeku su projekti na utopljavanju područne škole Služanj. Potrebno je u narednom periodu pristupiti izradi projekata i za druge objekte koji nisu utopljeni, da bi se moglo pristupiti iznalaženju sredstava za njihovu realizaciju. U naredne tri godine bi trebalo završiti sa utopljavanjem svih javnih objekata općine Čitluk, što bi rezultiralo manjim energetske gubitcima, tj. manjim računima za energente, te bi se ta finansijska sredstva mogla iskoristiti za druge namjene.

7.7. Stanje prirodnog i kulturno povijesnog nasljeđa

Prostornim planom određena su zaštićena područja i lokaliteti od osobite vrijednosti. Zatečena kvaliteta prostora i prirodne vrijednosti, ali i već prisutna ugroženost kvalitete okoliša uvjetuju žurnu sanaciju i zaštitu najatraktivnijih područja:

- Potok Lukoć u Čerinu,
- vinograd Blizanci,
- vidikovac Brotnjo i Dubrave – spuštanje na Žitomislić,
- Trtla i Sretnice,
- Kukovac i Križevac u Međugorju,
- Aleja graba i hrasta u Međugorju,
- Akvatorij rijeke Neretve.

Na prostoru općine Čitluk nalazi se 2 zaštićena nacionalna spomenika, 4 spomenika su na Privremenoj listi i 2 su na Listi peticije.

Zaštićeni nacionalni spomenici:

- Groblje Mainovac i područje Bedra kao pretpostavljeno arheološko nalazište, povijesno područje
- Hajduk kula na Kručevića Brdu, povijesna građevina

Na Privremenoj listi nacionalnih spomenika su:

- P1 Brdo Križevac – Međugorje
- P2 Crkva sv. Blaža – Gradnići ,
- P3 Crkva sv. Jakova – Međugorje,
- P4 Crkva Sv. Stjepana – Čerin.

Na Listi peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima su:

- L1 Groblje „Gomila“ u Donjem Velikom Ograđeniku,
- L2 Stambeni objekt „Stari tavan“ u Donjem Velikom Ograđeniku.

Na spomenike iz prethodnog Članka primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04).

Zavod za zaštitu spomenika kulturno-povijesne baštine HNŽ registrirao je niz dobara koju su razvrstani po povijesnim periodima i klasificirani, a njihovi uvjeti zaštite propisani su Zakonom o zaštiti kulturno-povijesne baštine HNŽ-a (Narodne novine HNŽ-a br. 02/06).

Izradom Prostornog plana ustanovljena su dobra od općinskog značaja su:

- O1 Bostandžića kula - Bijakovići, stambena povijesna građevina
- O2 Kula Eface – Blizanci, stambena povijesna građevina
- O3 Dizdareva kula – Metiljevina, Čitluk, stambena povijesna građevina
- O4 Kotlina kula – Čitluk, stambena povijesna građevina
- O5 Kajtazova kula – Čitluk, stambena povijesna građevina
- O6 Kula obitelji Rikalo – Čitluk, stambena povijesna građevina
- O7 Kula i četrnja obitelji Hadžiomana – Dragičina, stambena povijesna građevina
- O8 Kula u Krehin Gradcu, stambena povijesna građevina
- O9 Ramića kula – Kručevići, stambena povijesna građevina
- O10 Hajdukova kula – Kručevići, stambena povijesna građevina
- O11 Oručevića kula – Paoča, stambena povijesna građevina
- O12 Čerkića kula – Služanj, stambena povijesna građevina
- O13 Lakišića kula – Veliki Ograđenik, stambena povijesna građevina
- O14 Kazazova kula – Mali Ograđenik, stambena povijesna građevina
- O15 Zvonik pored crkve u Blatnici
- O16 Bunar Higijenskog zavoda u Gornjem Velikom Ograđeniku
- O17 Suhozidi na prostoru općine
- O18 Sitničija lokva – Dobro selo.

Za prethodno nabrojana dobra i lokalitete utvrđuje se zona zaštite od 10m od gabarita građevine, odnosno ako se radi o području, 10m od zadnje točke koja čini područja, a ovo vrijedi do donošenja konačnog rješenja o zaštiti.

Obveza nadležnog organa je osigurati zaštitu i očuvanje kulturno - povijesnog naslijeđa i prilikom izrade i donošenja detaljnih planskih dokumenta osigurati odgovarajuću suradnju s nadležnim institucijama za zaštitu i očuvanje kulturno povijesnog naslijeđa.

8. Stanje prostorno-planske dokumentacije

Općina Čitluk ima usvojeni *Prostorni plan za razdoblje 2010-2020* (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 7/13) koji je donesen za period od 10 godina, a vrijedi od 07. studenog 2013. god. do 07. studenog 2023. god. Plan daje okvir za društveni i gospodarski razvoj Općine.

Također, stanje sa ostalim planovima prostornog karaktera u općini Čitluk je sljedeće+:

- *Regulacijski plan "Bare I" u Čitluku* (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 3/10) koji je trenutno na snazi i donesen je 20. travnja 2010. god. na sjednici Općinskog vijeća općine Čitluk . To je detaljan plan koji pokriva urbani dio Čitluka, jugoistočno od glavne ulice Kralja Tomislava i južno od regionalne ceste R425, a plan je rađen za površinu u granicama obuhvata od 38,38 ha. Za isti plan Općinsko vijeće Čitluk je na sjednici održanoj dana 28. travnja donijelo Odluku da se radi izmjena i dopuna Regulacijskog plana "Bare 1"(Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 3/16) za površinu u granicama obuhvata 31.93ha.
- *Izrada izmjene i dopune Regulacijskog plana "Bare 1"* je u tijeku i urađena je prva faza plana Urbanistička osnova i ista je usvojena na sjednici Općinskog vijeća Čitluk održanoj 09. studenog 2017. god. U tijeku je druga faza izrade izmjene i dopune *Regulacijskog plana "Bare 1"- izrada Prednacrt* izmjene i dopune Regulacijskog plana "Bare 1".
- Zoning plan turističke zone T1 i T2 Međugorje (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 2/17) je planski dokument koji se radi na temelju Prostornog plana Općine Čitluk za razdoblje 2010-2020, a donesen je 28. veljače 2017. god. na sjednici Općinskog vijeća općine Čitluk. Prostornim planom je, između ostalog, utvrđena namjena prostora za ugostiteljsko turističku zonu T1 i T2 Međugorje ukupne površine 126,5 ha. Kako se radi o većoj površini, a nije se pokazao veliki interes investitora, odlučili smo da se radi više zoning planova tj. da se za ovu površinu koja je predviđena za navedenu namjenu rade zoning planovi u fazama za površine od 20ha do 50ha. Tako je urađen i usvojen prvi Zoning plan turističke zone T1 i T2 K.O. Međugorje za obuhvat u površini od 21,84 ha.
- Urbanistički plan za urbano područje naseljenih mjesta Međugorje Bijakovići (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 4/14) je planski dokument koji je u tijeku izrade, a radi se na temelju Prostornog plan Općine Čitluk za razdoblje 2010-2020 god. Odluka o pristupanju izradi navedenog plana je donesen je 18. lipnja 2014. god. na sjednici Općinskog vijeća općine Čitluk, a Plan se radi za Međugorje i Bijakoviće površine 738,7 ha. Urađena je prva faza plana Urbanistička osnova i ista je usvojena na sjednici Općinskog vijeća Čitluk održanoj 09. studenog 2017. god. U tijeku je izrada druge faze prednacrt Urbanističkog plana za urbano područje naseljenih mjesta Međugorje Bijakovići.

9. Analiza proračuna

Proračun općine Čitluk u zadnjih pet godina značajno oscilira, iako se dosta realno planira. Najveće odstupanje ostvarenih od planiranih prihoda je nastalo u 2015. godini, gdje je ostvarenje prihoda za oko 8% manje od planiranih. Najveći prihodi ostvareni su u 2014. godini iz razloga što je uključen i kredit od 2.500.000 KM, koji je iskorišten za zatvaranje duga po sudskoj presudi. Najveći pad prihoda je zabilježen u 2013. godini gdje se bilježi smanjenje za oko 28% u odnosu na 2012. god. Smanjenje prihoda 2013. godine se dogodilo najviše iz razloga što je u 2012. godini došlo do porasta prodaje zemljišta.

Table 20: Planirani i ostvareni prihodi (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Ukupni planirani prihodi	7.800.000	5.735.500	9.220.000	6.850.000	7.107.000
Ukupni ostvareni prihodi	7.779.100	5.609.260	9.097.794	6.299.612	7.326.760

Ostvareni/planirani prihodi	99,74%	97,8%	98,67%	91,96%	103,09%
------------------------------------	--------	-------	--------	--------	---------

Porezni prihodi ne bilježe veće oscilacije i imaju trend stalnog rasta, osim već spomenute 2013. godine, međutim, s obzirom na iznos i male oscilacije bitno utječu na funkcioniranje proračuna. Nešto veći rast se javlja kod poreznih prihoda u 2016. godini zbog izmjena zakona o porezu na dohodak.

Kod neporeznih prihoda oscilacije su uvijek veće i teže ih je realno planirati. Tako je kod njih vidljiv i rast i pad po pojedinim godinama, ovisno o uplatama i aktivnostima građana na koje općina nema utjecaja (građevne i urbanističke dozvole, legalizacija objekata i sl.)

Tekući i kapitalni transferi koji se odnose na potpore od federacije, županije i inozemstva bilježe oscilacije po godinama, ovisno o broju projekata za čije financiranje se aplicira. Primjerice, 2012. godine odobrena su sredstva za izgradnju priključne ceste Međugorje u iznosu od 893.471,00 KM od Federalne direkcije za ceste, zbog čega je te godine stavka Kapitalnih grantova najveća. U 2016. godini je dodijeljen značajan iznos za rekonstrukciju zgrade suda 230.323,00 KM od Ministarstva pravosuđa HNŽ. Detaljan pregled grantova je prikaza u Tablici 21.

Table 21: Struktura i kretanje prihoda u BAM (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Porezni prihodi (ukupno)	2.706.733	2.628.167	3.063.320	3.085.918	3.832.223
Neporezni prihodi (ukupno)	3.779.674	2.479.642	3.231.997	2.648.292	2.618.317
Tekući grantovi	47.402	1.168	8.482	65.064	64.200
Kapitalni grantovi	1.245.291	80.283	73.995	500.338	812.020
Kredit			2.500.000		
Ukupno	7.779.100	5.609.260	9.097.794	6.299.612	7.326.760

U strukturi poreznih prihoda najznačajniji su prihodi od neizravnih poreza (PDV i naknada za putove iz cijene nafte i naftnih derivata) koji u 2013. godini bilježe značajan pad da bi u 2014. godini uslijedio rast, i taj trend se i dalje nastavlja.

Table 22: Struktura poreznih prihoda u BAM (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Porez na dobit pojedinca i poduzeća	12.460	9.652	3.800	2.382	6.624
Porez na plaće	18.588	4.172	1.740	483	186
Porez na imovinu	661.931	664.820	659.816	497.836	482.952
Porez na promet proizvoda i usluga	3.066	360	2.808	1.316	1.018
Porez na dohodak	592.305	619.413	650.011	684.712	1.216.404
Prihodi od neizravnih poreza	1.417.634	1.328.966	1.744.932	1.898.911	2.124.390
Ostali porezi	749	784	213	278	649

Iz Tablice 23. se vidi kolika je pokrivenost rashoda ostvarenim prihodima, ali i nastojanja da se rashodi dovedu na razinu na kojoj će biti usklađeni sa prihodima, odnosno da se svedu na onu mjeru koja je razumna a istovremeno ne koči daljnji razvoj.

Table 23: Ostvareni prihodi i rashodi u BAM (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Prihodi (ukupno)	7.779.100	5.609.260	9.097.794	6.299.612	7.326.760
Rashodi (ukupno)	7.372.933	6.111.156	9.169.833	6.683.380	7.124.629
Prihodi / Rashodi	95%	109%	101%	106%	97%

Općina Čitluk trenutno otplaćuje dva kredita kod domaćih banaka i jedan kredit Svjetske banke. Radi se o kreditima kod Addiko Bank od 1.521.901,00 KM na 15 godina (2008-2023) za izgradnju prečistača otpadnih voda i kod UniCredit Bank od 2.500.000,00 KM na 10 godina (2015-2025) za zatvaranje obveza po sudskoj presudi za „Kompas“ Međugorje. Kredit Svjetske banke odobren u USA dolarima za Vodovod i kanalizaciju na 36 godina (1999- 2035), otplaćuje se preko Razvojne banke BiH u dvije rate godišnje. Trenutačno je Općina Čitluk kreditno sposobna ali ne postoje planovi za nova kreditna zaduženja u ovom trenutku.

Table 24: Pregled otplate kredita (Izvor: Općina)

Kredit	2012	2013	2014	2015	2016
Addiko Bank	80.810	96.449	102.704	26.170	-----
Addiko Bank	97.451	110.850	119.309	146.371	154.176
UniCredit Bank	91.666	100.002	100.002	-----	-----
UniCredit Bank				145.833	202.001
Razvojna banka BIH	23.758	23.153	23.337	27.677	41.084

Prognoza financiranja razvojne strategije za razdoblje 2019. -2023. godine pripremljena je uzimajući u obzir (i) trend izdvojenih sredstava u razdoblju 2012.-2016. godine; proračun za 2017 i projekcije DOB-a za 2018.- 2020. godinu (iii) očekivana dopunska sredstva iz ostalih vanjskih izvora; (iv) ograničenja u pogledu akumuliranih obveza i zaduženosti kao i drugih rizika. Prema toj prognozi očekivana dostupna financijska sredstva za iduće pretogodišnje razdoblje iznos 8.915.500 KM od čega je za sektor gospodarstva očekivano 1.300.000 ulaganja, za sektor društvenog razvoja 2.700.000 KM, a za sektor okoliša 4.919.500 KM. Iz općinskog proračuna se očekuje 2.953.600, dok se iz vanjskih izvora (*kredit, entiteti, županije, država, javna poduzeća i privatni izvori*) očekuje 5.440.900 KM. Iz vanjskih izvora (*IPA, donatori i ostalo*) očekuje se 525.000 KM ulaganja.

Zaključna razmatranja

Iz navedene analize se može zaključiti da Općina Čitluk ima stabilan Proračun i nije pretjerano kreditno zadužena, što daje preduvjete za daljnji nesmetani rast i razvoj. U planu za 2018. su značajni kapitalni projekti kao izgradnja kružnog toka i parkinga u Međugorju, početak izgradnje Školske dvorane za Srednju školu Čitluk, izgradnja ceste Blatnica – Hamzici, sanacije lokalnih cesta, nastavak izgradnje kanalizacije i sl. Temeljem izvršene analize može se zaključiti kako Općina Čitluk ima financijski kapacitet provesti planirane projekt, pod pretpostavkom da budu dostupna sredstva iz EU fondova, kao i da postoji spremnost viših razina vlasti na poticaj projekata na lokalnoj razini.

IV.2. STRATEŠKO FOKUSIRANJE

SWOT analiza

Prije definiranja strateških pravaca i ciljeva razvoja, potrebno je na temelju urađene analize stanje izvršiti identifikaciju vlastitih snaga i slabosti te vanjskih mogućnosti i prijetnji. U tom nam pogledu SWOT analiza služi kao alat za tu identifikaciju. Naime, potrebno je na otvoren i iskren način promišljati o unutrašnjim, tj. vlastitim kao i o vanjskim čimbenicima koji mogu uticati na razvoj općine.

Pravilna identifikacija vlastitih snaga omogućuje nam da znamo na čemu možemo temeljiti razvitak naše općine, kao i slabosti koje moramo mijenjati i otkloniti a koje nam predstavljaju uteg. Isto tako, ključna je pravilna identifikacija vanjskih prijetnji koje mogu stajati na našem putu razvoja, a koje ne možemo sami mijenjati, ali koje možda možemo zaobići te identifikacija vanjskih mogućnosti koje možemo iskoristiti. U protivnom, naša strategija će propustiti iskoristiti dostupan potencijal i oduzet će puno više vremena za stvari koje pravilnom identifikacijom možemo uraditi kvalitetnije za kraće vrijeme.

U donjoj tabeli su prikazani ključni elementi SWOT analize koji su temeljeni na nalazima analize stanja.

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> • Međugorje - svjetski prepoznatljivo hodočasničko mjesto • Prepoznatljivost po autohtonim kultivarima u vinogradarstvu i vinarstvu (<i>Žilavka, Blatina, Trnjak</i>) • Mjesto susreta s drugim kulturama i ljudima (<i>veliki broj ljudi dolazi i cirkulira kroz Čitluk</i>) • Prometna uvezanost (blizina autoceste, Blizina zračne luke Mostar, željeznički koridor Ploče-Sarajevo, blizina Luke Ploče, prometno čvorište) • Razvijen poduzetnički duh (najveći broj poduzeća po glavi stanovnika) • Pogodno zemljište za kultiviranje specifičnih poljoprivrednih proizvoda • Prirodni resursi (rijeka Neretva) • Povoljni klimatski uvjeti (najviše sunčanih dana, mogućnost obnovljive energije) • Razvijene i prepoznatljive poslovne zone • Tradicionalna gostoljubivost stanovništva • Razvijenost sportsko rekreativne infrastrukture i sportske kulture i sadržaja (<i>raznolikost sportskih aktivnosti, prepoznatljivost sportaša na svjetskoj razini</i>) • Prepoznatljive kulturne manifestacije (Dani berbe grožđa, Mladi fest Međugorje) • Razvijena vodoopskrbna mreža u općini • Kulturno-povijesno nasljeđe	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljno zastupljena proizvodni sektor u privredi općine • Neriješeni imovinsko pravni odnosi na zemljištvu • Uzurpacija i bespravna gradnja • Odlazak visoko obrazovanih mladih ljudi • Nedostatak adekvatnog prostora za kulturne sadržaje • Loša kvaliteta lokalne prometne i druge komunalne infrastrukture (nestanak vode i električne energije u kritični momentima, problemi u prikupljanje otpada u vrhu sezone posjeta) • Neusklađenost obrazovnog sustava s tržištem rada • Visoka cijena komunalnih usluga • Neadekvatna vodovodna infrastruktura za razvoj poljoprivrede • Neadekvatna prateća infrastruktura za razvoj turizma (parkinzi, ceste, nepovezanost javnim prijevozom) • Veliki broj neobrađenih poljoprivrednih površina i usitnjenost posjeda • Nema lokalnih instrumenata potpora gospodarstvu • Niska razina svijesti stanovništva za odgovoran odnos prema okolišu • Nedefiniranost i neuređenost javnih površina • Nema institucionalne suradnje s dijasporom • Neadekvatan odnos poslodavaca prema

	<p>radnicima (<i>niske plaće, radno vrijeme...</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak prostora za kvalitetnije društvene sadržaje i usluge (<i>otvoreni sportski centar u općinskom središtu, sportska dvorana, vatrogasni dom, osobe sa invaliditetom, arhitektonske barijere za osobe s invaliditetom</i>) • Starenje stanovništva • Slaba brendiranost i promocija Čitluka • Zapošljavanje nekompetentnih osoba i korupcija u javnom sektoru • Nedovoljna opremljenost i popunjenost policijskim i liječničkim osobljem
PRILIKE	PRIJETNJA
<ul style="list-style-type: none"> • Prekogranična i međuopćinska suradnja • Dostupnost fondova EU Bosni i Hercegovini Fondovi viših razina vlasti • Uvođenje redovite zračne linije sa mostarskom zračnom lukom • Nastavak izgradnje autoceste • Potražnja za obnovljivim izvorima energije • Potražnja za proizvodima organskog porijekla i tradicionalnim i autohtonim proizvodima • Razvoj vjerskog i ruralnog turizma • Proglašenje Međugorja službenim Marijanskim svetištem • Potražnja turističkog tržišta za specifičnim oblicima turizma i turističkih sadržaja • Interes privatnog sektora za Javno privatno partnerstvo iz oblasti infrastrukture • Povratak općinskog suda • Usvajanje zakona o turizmu sa povoljnijim uvjetima za lokalnu zajednicu 	<ul style="list-style-type: none"> • Gospodarska kriza u Bosni i Hercegovini • Nestabilno političko okruženje u BiH i regiji • Loši zakonski propisi koji opterećuju lokalnu razinu • Sporost u provedbi nužnih reformi • Rast terorizma u bližem okruženju • Elementarne nepogode (požari, poplave) • Sporost u europskim integracijama • Ne rješavanje statusa deponije crvenog mulja koja se nalazi na području Općine Čitluk

Strateški pravci razvoja

Strateški pravci razvoja Općine Čitluk utemeljeni su na analizi stanje te na kombinaciji unutrašnjih i vanjskih čimbenika koji mogu uticati na budući razvoj Općine Čitluk, kao i na iskorištavanju dostupnih prilika i izbjegavanjem ili smanjivanjem utjecaja vanjskih prijetnji. Temeljem ovih analiza izdvojili su se sljedeći ključni pravci razvoja:

1. Iskoristiti prirodne i jedinstvene prednosti općine Čitluk za razvoj novih prepoznatljivih turističkih sadržaja i proizvodnju prepoznatljivih i autohtonih proizvoda

Općinu Čitluk zahvaljujući Međugorju, kao svjetski poznatom hodočasničkom mjestu, godišnje posjeti preko miliju gostiju. Stoga je Čitluk nezaobilazno mjesto kada se govori o turizmu u Hercegovini ali i Bosni i Hercegovini. Međutim, turistička ponuda još uvijek nije diverzificirana te se ne nudi raznovrstan sadržaj kako bi se privukli novi posjetitelji koji nisu nužno hodočasnici. Nadalje, općina Čitluk posjeduje niz prirodnih i kulturnih resursa koji se mogu staviti u funkciju turizma i biti nadopuna postojeće turističke ponude. Općina Čitluk je prepoznatljiva kao vinorodno područje sa autohtonim sortama grožđa i dugom tradicijom proizvodnje vina. Također, specifična kvaliteta zemljišta i povoljni klimatski uvjeti omogućavaju razvoj autohtonih i prepoznatljivih proizvoda koji se vrlo lako mogu integrirati u turističku ponudu općine Čitluk.

2. Iskoristiti specifičnu zemljopisnu poziciju za podizanje konkurentnosti lokalnog gospodarstva

Općina Čitluk je smještena na lokaciji koje joj uistinu daju mnoge prednosti. U blizini je auto cesta koja spaja Republiku Hrvatsku i Mostar te dalje prema Sarajevu kada cesta bude gotova. Izlaz s autoceste je skoro na ulazu u Čitluk tj. Međugorje. Također, u blizini je i luka Ploče, željeznički koridor koji dijelom prolazi kroz općinu Čitluk, te blizina mostarske zračne luke. Uzimajući specifičnu poziciju koja se nalazi na prometnim koridorima, općina Čitluk će uložiti napore kako bi svojim projektima i aktivnostima iskoristila ovu poziciju kako za daljnji razvoj turizma tako i za privlačenje novih investicija u općinu.

3. Smanjiti odljev mladih ljudi kroz stvaranje uvjeta za otvaranje novih radnih mjesta

Odljev mladih ljudi nije samo specifičnost za općinu Čitluk nego i za cijelu državu. Utoliko i općina Čitluk kao jedan od svojih razvojnih pravaca definira stvaranje prilika mladim ljudima za izbor. Ovo se nužno veže za otvaranje novih radnih mjesta bilo kroz turizam, poljoprivredu ili kroz privlačenje novih ulaganja u općinu Čitluk.

4. Podići kvalitetu komunalne infrastrukture i usluga koja će zadovoljiti potrebe i zahtjeve stanovništva i turista te očuvati okoliš.

Općina Čitluk kao turističko mjesto koje posjeti veliki broj ljudi tijekom godine mora raditi na podizanju kvalitete lokalne infrastrukture i usluga kako bi i kvaliteta života i rada u općini Čitluk bila bolja. U tom će se pravcu razvijati projekti i aktivnosti koje će poboljšati javne usluge i kvalitetu komunalne infrastrukture. Iako je jedno od usmjerenja razvoj turizma veliki broj posjeta i turista ne smije se negativno odražavati na kvalitetu života lokalnog stanovništva. Isto tako, čist i očuvan okoliš u dinamičnom poslovnom okruženju kakav je u Čitluku je od ključne važnosti zbog održivog razvoja.

5. Stvoriti povoljnije uvjete za socijalno uključivanje i integraciju ranjivih skupina društva

Općina Čitluk želi biti općina s odgovornim odnosom prema svim segmentima društva. S obzirom na dinamičnost i gospodarski razvoj ne smije se zanemariti niti socijalno osjetljive skupine društva. U tom će se kontekstu jedan dio nastojanja usmjeriti za integraciju svih društvenih skupina kako bi se pružile jednake mogućnosti svima i omogućila pravedna i socijalno odgovorna zajednica koja pruža jednake mogućnosti svima.

VIZIJA

Općina Čitluk je dinamična, uređena i razvijena općina s prepoznatljivom turističkom ponudom i razvijenim gospodarstvom, koja pruža mogućnosti kvalitetnog života i rada.

Čitluk je mjesto susreta ljudi, kultura i poslovnih mogućnosti

Vizija općine Čitluk utemeljena je na sljedećim vrijednostima:

- **Poduzetna** - Općina Čitluk je poduzetna sredina sa razvijenom poslovnom infrastrukturom
- **Prepoznatljiva** - Općina Čitluk je prepoznatljiva kao hodočasničko mjesto sa prepoznatljivim sportskim identitetom i vinorodno područje
- **Turizam** - Općina Čitluk je jedna od najposjećenijih turističkih sredina
- **Mjesto susreta** - Općina Čitluk je mjesto susreta različitih kultura ljudi i nacija iz cijelog svijeta

Strateški ciljevi

Strateški ciljevi proizlaze iz vizije i strateških pravaca razvoja i predstavljaju prvu transformaciju i konkretizaciju vizije i pravaca. Strateški ciljevi predstavljaju glavne pravce dostizanja vizije i izražavaju krajnje rezultate koje namjeravamo postići do kraja planiranog razdoblja.

Općina Čitluk je identificirala tri strateška cilja:

Strateški cilj 1: Razvijeno i konkurentno gospodarstvo

Općina Čitluk ima karakter dinamične poslovne zajednice sa prepoznatljivim poslovnim zajednicama te ja kao takva privlačna poduzetnicima i investitorima. Međutim, za brži gospodarski razvitak i potrebno je razvijati nove poslovne instrumente i razvijati dodatnu poduzetničku infrastrukturu kako bi se omogućilo i olakšalo privlačenje novih investicija u općinu Čitluk i otvaranje novih poduzeća s proizvodnim karakterom.

Također, iz analize dostupnih podataka može se zaključiti da prirodni resursi općine Čitluk nisu iskorišteni u njihovom punom potencijalu i to svakako ovom strategijom treba početi mijenjati kako bi se raspoloživi potencijali stavili u funkciju razvoja općine i otvaranja novih mogućnosti. Ovo je posebno važno iz aspekt obogaćivanja postojeće turističke ponude i turističkog sadržaja, koristeći specifične resurse općine. Ovim strateškim ciljem žele se ostvariti sljedeći pokazatelji:

- Do 2027. godine povećanje broja zaposlenih za 20% u odnosu na broj zaposlenih u 2016. godini.
- Do 2027. godine prosječna neto plaća u općini uvećana je za 30% u odnosu na 2016. godinu.
- Do 2027. godine povećanje poreskih prihoda za 30% u odnosu na 2016. godinu.
- Do 2027. godine povećanje broja noćenja u općinu za 10 % u odnosu na 2016. godinu

Strateški cilj 2: Unaprijeđena kvaliteta javnih usluga i povećana socijalna uključenost

Pod ovim strateškim ciljem podrazumijeva se pružanje kvalitetnijih usluga svim građanima i posjetiteljima i stvaranje uvjeta za kvalitetan društveni život. To se može ostvariti samo proaktivnim i odgovornim upravljanjem lokalnim razvojem. Pobojšati kvalitetu života podrazumijeva stalno poboljšanje obrazovnih, socijalnih, zdravstvenih i drugih javnih usluga, ali i obogaćivanje kulturnih i sportskih sadržaja kojima se izlazi u susret prepoznatim potrebama.

Također, potrebno je raditi na integriranju ranjivih skupina koje svoje osnovne potrebe ne mogu zadovoljiti vlastitim prihodima i u okviru standardnih programa javnih službi. Pored postojećih mjera potrebno je uspostaviti održivu i adekvatnu potporu u pružanju socijalnih usluga kako od strane javnih institucija, tako i od strane udruženja građana te jačati njihove kapacitete. Poseban fokus treba staviti na promociju socijalno odgovornog poslovanja.

Za ostvarenje ovog strateškog cilja, definirani su sljedeći pokazatelji:

- Do 2027. godine povećana stopa prirodnog priraštaja za 10% u odnosu na 2016.
- Do 2027. broj upisanih učenika u prve razrede osnovnih škola povećan za 10% u odnosu na 2016/17
- Do 2027. smanjen broj korisnika mjera materijalne potpore za 10% u odnosu na 2016.g.
- Do 2027. godine povećano sudjelovanje mladih u sportskim i kulturnim sadržajima za 20% u odnosu na 2016.g.

Strateški cilj 3: Razvijena komunalna infrastruktura i usluge uz očuvan okoliš

S obzirom da je općina Čitluk općina s turističkim karakterom i već sada trpi opterećenja od velikog broja posjetitelja i turista, utoliko je kvalitetna infrastruktura kao i očuvan okoliš ključan element

razvoja. Pod ovim strateškim ciljem se podrazumijeva poboljšanje kvalitete i dostupnosti komunalne infrastrukture uz maksimalnu orijentiranost na očuvanje okoliša.

Ovim se strateškim ciljem žele ostvariti sljedeći pokazatelji:

- Do 2027. godine smanjeni gubici vode za 30% u odnosu na 2016
- Do 2027. godine 40% stanovništva priključeno je na javnu kanalizacijsku mrežu.
- Do 2027. godine najmanje 50% od ukupnih prikupljenih količina otpada se odvaja.
- Do 2027. godine 60% stanovništva ima pristup moderniziranim i uređenim lokalnim cestama
- Do 2027. godine smanjenje izdvajanja iz proračuna za troškove grijanja za 40% u odnosu na 2016.

V. SEKTORSKI RAZVOJNI PLANOVI

V.1. Usklađenost, komplementarnost i međusobni uticaj sektorskih planova

Sektorski planovi općine Čitluk međusobno su usklađeni te su, također, usklađeni sa prostorno-planskom dokumentacijom kao drugim planskim dokumentima. Isto tako sektorski su planovi usklađeni i po uspravnoj razini tj. usklađeni su sa strateškim ciljevima kojima pripadaju. Razvojni tim općine Čitluk mapirao je pripadajuće sektorske ciljeve za sva tri strateška cilja, vodeći računa i o njihovoj međusektorskoj povezanosti, usklađenosti i komeplementarnosti.

Ostvarenjem sektorskih ciljeva gospodarskog razvoja, izravno će se doprinijeti ostvarenju strateškog cilja „Razvijeno i konkurentno gospodarstvo i povećana stopa zaposlenosti“. Razvojem gospodarstva, omogućiti će se otvaranje novih radnih mjesta kao i mogućnosti za kvalitetnije uvjete život i rada u Općini Čitluk. Također, ostvarenjem sektorskih ciljeva društvenog razvoja doprinosi se poboljšanju javnih usluga kao i socijalne uključenosti, što će doprinijeti boljim uvjetima života za sve građane Općine Čitluk.

Sektorski ciljevi u okviru plana zaštite okoliša izravno doprinose ostvarenju strateškog cilja 3. Naime, zaštita okoliša i infrastruktura su jedni od važnih preduvjeta za održivi razvoj. S obzirom da je općina Čitluk turističko mjesto ali isto tako i mjesto s dinamičnim gospodarskim razvojem utoliko će i ostvarenje ovog cilja izravno doprinijeti i realizaciji ostala dva sektorska plana kao i ostvarenju ostalih strateških ciljeva i doprinijeti kvalitetnijim uvjetima života i rada za stanovništvo Općine Čitluk te ya njegove posjetitelje.

V.2. Plan lokalnog ekonomskog razvoja

Temeljem analize stanja općina Čitluk, te analiziranjem snaga, slabosti, prijetnji i mogućnosti identificirani su strateški pravci razvoja općine Čitluk. Iz ovih strateških pravaca razvoja dodatnom analizom stanja razrađena je SWOT analiza stanja gospodarstva te su na temelju SWOT analize izvučeni pravci razvoja koji usmjeravaju gospodarski razvoj općine Čitluk u sljedećih 5 godina.

Iz socio-ekonomske analize stanja vidljivo je da je općina Čitluk izuzetno gospodarski dinamična i poduzetna sredina. Također, Čitluk je najveće turističko središte u Bosni i Hercegovini koje godišnje posjećuje više od milijun ljudi. Ove činjenice u mnogome definiraju budući razvoj općine Čitluk. Analizirajući sve snage i slabosti mogućnosti i prijetnje, a uzimajući u obzir vlastite potencijale, općina Čitluk je definirala sljedeće ključne pravce razvoja koji su utemeljeni na *Strateškom cilju 1: Razvijeno i konkurentno gospodarstvo*:

- **Iskoristiti turistički potencijal i diversificirati turističku ponudu**

Općina Čitluk je jedno od važnijih turističkih središta u Bosni i Hercegovini koje godišnje prihvati oko milijun posjetitelja. Međutim, turizam kao gospodarska grana još uvijek nije dovoljno iskorišten, posebice iz aspekta iskorištavanja svih turističkih potencijala i uključivanja što šireg kruga ljudi u turističke lance vrijednosti. U tom pogledu općina Čitluk će usmjeriti svoju pažnju na diversifikaciju turističke ponude kako bi se što veći broj ljudi u općini mogao uključiti u turizam kao gospodarsku djelatnost.

- **Razviti poslovno okruženje za razvoj MSP i privlačenje ulaganja**

Kako je vidljivo iz socio-ekonomske i SWOT analize i jedna od glavnih snaga općine Čitluk je dinamično gospodarstvo i dinamičan privatni sektor. Privatni sektor zapošljava i najveći broj ljudi u općini Čitluk. U strukturi gospodarstva najviše je trgovine i usluga, što je i svojstveno jednoj turistički orijentiranoj općini. S tim u svezi, općina želi usmjeriti svoju pažnju u dodatnu stimulaciju privatnog sektora s posebnim naglaskom na stvaranje uvjeta za mlade poduzetnike i privlačenje dodatnih

ulaganja u općinu Čitluk. Stoga je potrebno razvijati mjere nove instrumente potpore privatnom sektoru i novim poduzetnicima, kao i potaknuti nova ulaganja u Općinu.

- **Staviti u funkciju poljoprivredne mogućnosti**

Poljoprivreda je jedna od značajnijih grana gospodarstva općine Čitluk a posebno uzimajući u obzir vinogradarstvo i vinarstvo kao prepoznatljivost u širem okruženju. Evidentno je da potencijali za razvoj poljoprivredne proizvodnje postoje, a posebno kada se uzme u obzir mogućnost njene integracije s turizmom. Stoga se općina Čitluk želi usmjeriti na razvoj potrebne infrastrukture za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju i stvaranje uvjeta za razvoj konkurentne poljoprivredne proizvodnje i razvoj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, te poticanje udruživanja poljoprivrednih proizvođača i prijenos znanja, vještina i tehnologija poljoprivrednim proizvođačima.

V.2.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Pokazatelj
Sektorski cilj 1.1. Do 2023. godine diversificirati turističku ponudu općine Čitluk	<ul style="list-style-type: none"> Rast registriranih dolazaka u općinu Čitluk za 10% u odnosu na 2016. godinu 	<ul style="list-style-type: none"> Broj registriranih posjeta općini
Sektorski cilj 2. Do 2023. godine povećana konkurentnost poljoprivredne proizvodnje	<ul style="list-style-type: none"> Povećan broj aktivnih OPGova za 80 u odnosu na 2016. Povećana površina kultiviranog poljoprivrednog zemljišta za 90ha u odnosu na 2016. 	<ul style="list-style-type: none"> Broj poljoprivrednih proizvođača (OPGova) Površina kultiviranog poljoprivrednog zemljišta
Sektorski cilj 1.3. Do 2023. godine povećana ulaganja u Općinu Čitluk	<ul style="list-style-type: none"> Najmanje 20 novih investicija u općinu Čitluk Otvoreno najmanje 300 novih radnih mjesta Rast broja gospodarstava za 15 u odnosu na 2016. 	<ul style="list-style-type: none"> Visina novih ulaganja u poslovne zone Broj novih radnih mjesta Broj start-up ova u inkubatoru

V.2.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina

Sektorski ciljevi gospodarskog razvoja temelje se na strategijama, planovima i zakonima viših razina. Ciljevi gospodarskog razvoja u skladu su sa sljedećim ciljevima viših razina vlasti:

- Prvi cilj gospodarskog razvoja u skladu je sa **Strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije** i to sa Strateškim ciljem 1 Podizanje konkurentnosti MSP, poljoprivrede i turizma. Također, ovaj sektorski cilj u skladu je sa **Strategijom razvoja turizma HNŽ 2011-2021** i to u segmentu razvoja multidestinacijske turističke ponude, promocije turizma i javno privatnog partnerstva u turizmu.
- Drugi cilj gospodarskog razvoja usklađen je sa **Strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije** i to sa Strateškim ciljem 1 Podizanje konkurentnosti MSP, poljoprivrede i turizma 2012-2017, kao i sa **Strateškim planom ruralnog razvoja BiH 2017-2021**. Također, ovaj sektorski cilj je usklađen i sa **Srednjoročnom strategijom razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH za razdoblje 2015.-2019.**, u kojoj je jedan od četiri strateška cilja i „*Osiguranje uvjeta za snažnije generiranje stabilnijeg dohotka u okviru poljoprivrednog sektora i unaprjeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama*“.
- Treći cilj gospodarskog razvoja u skladu je sa Strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije i to sa Strateškim ciljem 1 Podizanje konkurentnosti MSP, poljoprivrede i turizma 2017-2020, te sa Strategijom razvoja BiH u dijelu koji se odnosi na zapošljavanje, razvoj malih i srednjih poduzeća i otvaranje novih radnih mjesta. Isto tako ovaj sektorski cilj, usklađen je i sa strateškim dokumentom „**Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine**“, kao i sa odredbama **Zakona o poticanju razvoja male privrede**, što pruža mogućnosti osiguravanja finansijskih sredstava za provedbu projekata u okviru ovog cilja gospodarskog razvoja općine Čitluk.

V.2.3. Inicijative međuopćinske suradnje

U području gospodarskog razvoja postoje brojne mogućnosti za ostvarivanje međuopćinske suradnje između Općine Čitluk i susjednih općina u HNŽ i ŽZH, te s drugim općinama i gradovima. Međuopćinska suradnja u sektoru gospodarskog razvoja ponajprije će se ostvarivati u projektima razvoja i promocije turizma, i to prvenstveno kroz programe prekogranične suradnje kao i druge vidove poslovnog uvezivanja.

V.2.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana gospodarskog razvoja općine Čitluk definirano je 19 projekata i mjera grupiranih u 4 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKT
Program 1.1.1. Razvoj infrastrukture u funkciji turizma	Projekt 1.1.1.1. Izgradnja mreže biciklističkih staza u općini Čitluk
	Projekt 1.1.1.2. Hodočasnička staza
	Projekt 1.1.1.3. Revitalizacija vinskih cesta
	Projekt 1.1.1.4. Izrada projektne dokumentacije za visitor centar (suvenirnica, trgovina lokalnih proizvoda, info centar...)
	Projekt 1.1.1.5. Izrada projektne dokumentacije za revitalizaciju stare ceste kroz Podgredu
	Projekt 1.1.1.6. Uređenje korita rijeke Neretve za ribolov
	Projekt 1.1.1.7. Razvoj modela razvoja Kampa u Međugorju (Tromeđa)
	Projekt 1.1.1.8. Izgradnja autobusnog kolodvora u Čitluku
Program 1.2.1. Razvoj poljoprivrede	Projekt 1.2.1.1. Izgradnja gradske tržnice
	Projekt 1.2.1.2. Izrada projektne dokumentacije za izgradnju i opremanje vinogradarsko-vinskog centra (laboratorij, mini meteo postaja)
	Projekt 1.2.1.3. Izrada elaborata za zaštitu tradicionalnog proizvoda Čufter
	Projekt 1.2.1.4. Izrada modela razvoja fonda za poljoprivredu-agrarni fond
Program 1.3.1. Razvoj poslovne infrastrukture	Projekt 1.3.1.1. Centar za poduzetništvo mladih
	Projekt 1.3.1.2. Uređenje poslovnih zona u općini Čitluk
	Projekt 1.3.1.3. Razvoj modela upravljanja poslovnom infrastrukturom
	Projekt 1.3.1.4. „Izgradnja servisne prometnice u gospodarskoj zoni Tromeđa-Međugorje“.
Program 1.3.2. Javno-privatni dijalog	Projekt 1.3.2.1. Organizacija gospodarskog foruma općine Čitluk
	Mjera 1.3.2.2. Analiza potreba uvođenja novih strukovnih zanimanja u škole na godišnjoj razini
	Projekt 1.3.2.3. Privlačenje poslovne dijaspore

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju **sektorskog plana gospodarskog razvoja su: 1.499.000 KM.**

V.3. Plan društvenog razvoja

Temeljem analize stanja općina Čitluk, te analiziranjem snaga, slabosti, prijetnji i mogućnosti identificirani su strateški pravci razvoja općine Čitluk. Iz ovih strateških pravaca razvoja dodatnom analizom stanja razrađena je SWOT analiza društvenog sektora te su na temelju SWOT analize izvučeni pravci razvoja koji usmjeravaju društveni razvoj općine Čitluk u sljedećih 5 godina.

Iz analize stanja je vidljivo kako općina Čitluk ima bogat, dinamičan i razvijen društveni sektor. Ovo se ogleda u prepoznatljivim kulturnim i društvenim događanjima, ali i športskim uspjesima ljudi iz Čitluka. Međutim, ono što još uvijek nedostaje jeste dostupnost i kvaliteta kako društvene infrastrukture, tako i kvalitetnih javnih usluga. Također, unatoč dinamičnom okruženju i društvenom sadržaju, izražena je pojava odlaska mladih ljudi.

Analizirajući snage i slabosti, te mogućnosti kao i prijetnje, općina Čitluk je definirala sljedeće ključne pravce društvenog razvoja koji su utemeljeni na *Strateškom cilju 2: Unaprijeđena kvaliteta javnih usluga i povećana socijalna uključenost*:

- **Unaprijeđenje kulturnih i športskih sadržaja**

S obzirom na trend odlaska mladih ljudi i opadanje broja upisnih učenika u školu od izuzetne je važnosti staviti naglasak na mlade ljude i različitim mjerama stvarati uvjete za ostanak mladih ljudi u općini Čitluk. U tom je kontekstu potrebno infrastrukturno jačati i opremiti institucije društvenog sadržaja i kako bi se omogućio razvoj društvenih sadržaja i podizanje njihove kvalitete na višu razinu. Stoga je potrebno različitim mjerama omogućiti suvremene uvjete mladim ljudima za uključivanje u kulturne, športske i druge društvene sadržaja kako bi se obogatilo društveni život u općini Čitluk, ne samo u urbanom nego i u ruralnim odnosno udaljenim dijelovima općine.

- **Modernizacija obrazovanja**

Obrazovanje je jedan od ključnih elemenata razvoja jednog društva pa tako i lokalne zajednice. Općina Čitluk je svjesna ove potrebe i vlastitih nedostataka te u tom kontekstu želi stvoriti uvjete za kvalitetno obrazovanje u svim dijelovima općine. Ovo podrazumijeva poduzimanje različitih mjera kojima će se opremiti škole, te izgraditi potrebni kapaciteti za kvalitetno i suvremeno odvijanje nastavnog ciklusa u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju. Također, potrebno je poduzimati aktivnosti i mjere za kontinuirano praćenje potreba tržišta rada kako bi se i obrazovni ciklus uskladio sa potražnjom na tržištu rada, te tako omogućilo mladim ljudima aktivno uključivanje u tržište rada nakon završenog školovanja.

- **Podizanje kvalitete zdravstvenih i socijalnih usluga**

Dostupnost zdravstvenih i socijalnih usluga po jednakim uvjetima svim stanovnicima općine Čitluk je od primarnog značaja. Stoga je potrebno mjerama i aktivnostima omogućiti dostupnost primarne ali i specijalističkih zdravstvenih usluga kao i usluga u socijalnoj zaštiti ne samo u urbanom dijelu već i u drugim odnosno udaljenim dijelovima općine.

V.3.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Pokazatelj
Sektorski cilj 2.1. Do 2023. godine poboljšati dostupnost obrazovanja sukladno suvremenim obrazovnim standardima	<ul style="list-style-type: none"> • Povećan obuhvat djece u predškolskom obrazovanju za 25% u odnosu na 2016. godinu • Povećan obuhvat djece s pristupom športskoj infrastrukturi u osnovnom i srednjem obrazovanju za 30% u odnosu na 2016. godinu • Povećan broj realiziranih	<ul style="list-style-type: none"> • Postotak djece u predškolskom obrazovanju • Broj opremljenih škola • Postotak učenika

	inicijativa koje se bave rješavanjem pitanja mladih za 20% u odnosu na 2016. godinu	
Sektorski cilj 2.2. Do 2023. godine unaprijediti športske i kulturne sadržaje	<ul style="list-style-type: none"> • Povećan broj mladih od 9 do 18 godina uključen u športske sadržaje za 20% u odnosu na 2016. godinu • Povećan broj korisnika kulturnih sadržaja za 20% u odnosu na 2016. godinu 	<ul style="list-style-type: none"> • Postotak mladih uključen u kulturne sadržaje • Postotak mladih uključen u športske sadržaje • Broj posjetitelja • Broj kulturnih sadržaja
Sektorski cilj 2.3. Do 2023. godine poboljšati kvalitetu i dostupnost zdravstvene i socijalne zaštite	<ul style="list-style-type: none"> • Najmanje 30% stanovništva u ruralnim dijelovima općine pokriveno pristupom zdravstvenoj zaštiti • Povećan broj osoba sa invaliditetom koje su radno aktivni ili volontiraju za 20% u odnosu na 2016 godinu • Smanjeno vrijeme obrade zahtjeva korisnika Centra za 50% u odnosu na 2016. godinu • Pružena podrška za minimalno 30% podnosilaca zahtjeva za besplatnom pravnom pomoći 	<ul style="list-style-type: none"> • Postotak stanovništva pokriven zdravstvenom zaštitom • Broj osoba s invaliditetom • Vrijeme obrade zahtjeva • Broj podnositelja zahtjeva

V.3.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina

Sektorski ciljevi društvenog razvoja temelje se na strategijama, planovima i zakonima viših razina. Ciljevi društvenog razvoja u skladu su sa sljedećim ciljevima viših razina vlasti:

- Prvi cilj društvenog razvoja u skladu je s „Strateškim pravcima razvoja obrazovanja u BiH sa planom implementacije 2008-2015“ i s „Platformom za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH za razdoblje 2017-2022 (6.Strateški ciljevi predškolskog odgoja i obrazovanja),
- Drugi cilj društvenog razvoja usklađen je sa „Strategijom razvoja sporta u BiH 2010-2014“ i „Akcijским planom i preporukama“, te sa „Strategijom kulturne politike u BiH“ (2008. godine)
- Treći cilj društvenog razvoja u skladu je sa „Strateškim planom razvoja zdravstva u Federaciji BiH u periodu od 2008-2018.godine“ (6.2 Opći strateški cilj- Povećana dostupnost) i „Strategijom za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u F BiH 2016-2021“

V.3.3. Inicijative međuopćinske suradnje

U oblasti društvenog razvoja postoje brojne mogućnosti za ostvarivanje međuopćinske suradnje u oblastima obrazovanja, kulture i športa sa susjednim općinama: Čapljina i Ljubuški te gradovima: Mostar i Široki Brijeg. Pored toga Općina Čitluk planira ostvarivati međuopćinsku suradnju i kroz programe prekogranične suradnje kao i druge programe EU s općinama i gradovima iz okruženja i šire. To se prije svega planira kroz programe prekogranične suradnje s Hrvatskom i Crnom Gorom kao i kroz druge EU programe kao što je Europa za građane i Kreativna Europa. Međuopćinska suradnja će se ponajprije realizirati kroz projekte iz segmenta kulture, kao i kroz projekte socijalne zaštite.

V.3.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana društvenog razvoja općine Čitluk definirano je 15 projekata i mjera grupiranih u 4 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKAT
PROGRAM 2.1.1. Razvoj školske infrastrukture	Projekt 2.1.1.1. Prenamjena dijela zgrade škole PO Donji Veliki Ograđenik u predškolsku ustanovu
	Projekt 2.1.1.2. Izgradnja školske športske dvorane za Osnovnu školu Bijakovići
	Projekt 2.1.1.3. Izgradnja školske športske dvorane za SŠ fra. Slavko Barbarić
	Projekt 2.1.1.4. Opremanje edukacijske učionice
PROGRAM 2.2.1. Razvoj športske infrastrukture	Projekt 2.2.1.1. Uređenje-ugradnja umjetne trave pomoćnog terena na stadionu Bare
	Projekt 2.2.1.2. Izgradnja otvorenog/vanjskog sportskog centra za male sportove
PROGRAM 2.2.2. Razvoj infrastrukture za kulturu	Projekt 2.2.2.1. Izrada elaborata za uređenje i opremanje društvenih centara na području općine Čitluk
	Projekt 2.2.2.2. Rekonstrukcija i opremanje zgrade KIC-a
	Projekt 2.2.2.3. Izgradnja spomenika za branitelje i spomen sobe domovinskog rata
	Projekt 2.2.2.4. Izrada Elaborata za opremanje i korištenje knjižnice
	Projekt 2.2.2.5. Izgradnja spomen-obilježja fra Didaku Buntiću u Čitluku
PROGRAM 2.3.1. Zdravstvena i socijalna zaštita	Projekt 2.3.1.1. Izgradnja rehabilitacijskog centra za OSI
	Projekt 2.3.1.2. Adaptacija Centra za socijalni rad
	Projekt 2.3.1.3. Opremanje područnih ambulanti DZ Čitluk
	Mjera 2.3.1.4. Potpora ugroženim skupinama kroz sustav općinske potpore NVOima iz ovog sektora (edukacija štíćenika domova, besplatna pravna pomoć, pomoć ženama, starački centri i sl.)

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju **sektorskog plana društvenog razvoja su: 3.179.000 KM.**

V.4. Plan zaštite okoliša i infrastruktura

Temeljem analize stanja općina Čitluk te analiziranjem snaga, slabosti, prijetnji i mogućnosti identificirani su strateški pravci razvoja općine Čitluk. Iz ovih strateških pravaca razvoja dodatnom analizom stanja razrađena je SWOT analiza stanja okoliša te su na temelju SWOT analize izvučeni pravci razvoja koji usmjeravaju zaštitu okoliša općine Čitluk u sljedećih 5 godina.

Analizirajući snage i slabosti te mogućnosti kao i prijetnje, općina Čitluk je definirala sljedeće ključne pravce zaštite okoliša koji su utemeljeni na *Strateški cilj 3: Razvijena komunalna infrastruktura i usluge uz očuvan okoliš*:

- **Poboljšati kvalitetu komunalne infrastrukture i usluga**

Kvaliteta komunalne infrastrukture je identificirana kao jedan od slabosti. Iako je općina Čitluk dobro pokrivena vodovodnom i putnom infrastrukturom ali njena kvaliteta nije na visokoj razini. Isto tako, Javne površine su nedefinirane i neuređene. Stoga je potrebno razvijati mjere kojima će se poboljšati kako kvaliteta komunalne infrastrukture tako i usluge te raditi na uređenju grada kako bi se postigla što dostupnija i bolja te uređenija komunalna infrastruktura.

- **Poboljšati sustav upravljanja otpadom i podizanje svijesti o zaštiti kulturno povijesne i prirodne baštine**

Upravljanje komunalnim otpadom i očuvan okoliš se pojavljuje kao jedna od velikih slabosti općine Čitluk. Ovo je posebno stoga što općina ima turistički karakter. Općina će razvijati mjere i projekte ka učinkovitijem upravljanju otpadom, kao i podizati svijest stanovništva o važnosti čistog i očuvanog okoliša. U ovom se segmentu, također, želi usmjeriti pažnja prema očuvanju kulturno povijesne i prirodne baštine kao jednog od važnih elemenata za razvoj općine Čitluk.

- **Poboljšati sustav upravljanja vodama i zaštitom od nepogoda**

Upravljanje vodama i zaštita od voda identificirana je kao jedna od najvećih slabosti u općini Čitluk koja ima značajan negativan utjecaj kako na gospodarstvo tako i na ukupan život u općini Čitluk. Potrebno je usmjeriti pažnju na mjere kojima će se uspostaviti učinkovit sustav upravljanja vodama i smanjiti negativan utjecaj na život i gospodarstvo. Također, u sklopu ovog fokusa će se raditi na podizanju kapaciteta za zaštitu i spašavanje u općini Čitluk kako bi se prevenirale negativne elementarne nepogode i smanjio njihov negativan utjecaj ukoliko i kada se pojave.

- **Povećati energetska učinkovitost**

Energetska učinkovitost je važan segment u svakom aspektu života kako bi se i kroz ovaj segment smanjio negativan utjecaj na okoliš i kako bi se kvaliteta života učinila boljom te smanjili troškovi. U tom će pogledu općina Čitluk razvijati mjere energetske učinkovitosti na javnim objektima i javnim uslugama, ali isto tako raditi na podizanju svijesti o važnosti energetske učinkovitosti.

V.4.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Pokazatelj
Sektorski cilj 3.1. Do 2023. godine stvoreni uvjeti za učinkovitiji sustav pružanja komunalnih i javnih usluga	<ul style="list-style-type: none"> • Smanjene pojave nestanka vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. • Smanjeni troškovi električne energije u vodoopskrbnom sustavu za 30% u odnosu na 2016. • Modernizirano 30% lokalnih prometnica • Povećan broj priključenog stanovništva na kanalizacijsku	<ul style="list-style-type: none"> • Broj pojava nestanka vode • Visina troškova električne energije u vodovodu • Dužina lokalnih uređenih cesta • Broj priključaka na kanalizacijsku mrežu

	mrežu za 20%	
Sektorski cilj 3.2. Do 2023. godine stvoreni uvjeti za sustavno upravljanje vodama i zaštitom od voda	<ul style="list-style-type: none"> Smanjena površina plavnog područja za 20% 	<ul style="list-style-type: none"> Dužina uređenog i reguliranog vodotoka Lukoč
Sektorski cilj 3.3. Do 2023. godine stvoreni uvjeti za funkcionalan sustav upravljanja otpadom, zaštitom okoliša i javnim površinama	<ul style="list-style-type: none"> Smanjena količina otpada na sanitarnoj deponiji u 2023. u za 30% u odnosu na 2016. godinu Smanjen broj divljih deponija za 50% u odnosu na 2016. godinu Najmanje 20% javnih površina se redovno uređuje i održava Smanjena teritorija obuhvaćena požarima za 15% 	<ul style="list-style-type: none"> Količina otpada Broj divljih deponija Površina uređenih javnih površina Opžarena površina
Sektorski cilj 3.4. Do 2023. godine povećana razina energetske učinkovitosti javnih objekata	<ul style="list-style-type: none"> Troškovi grijanja utopljenih javnih objekata manji za 30% od troškova grijanja neutopljenih objekata Smanjeni troškovi održavanja rasvjete u proračunu za 30% u odnosu na 2016. godinu 	<ul style="list-style-type: none"> Troškovi grijanja Troškovi održavanja rasvjete

V.4.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina

Sektorski ciljevi zaštite okoliša temelje se na strategijama, planovima i zakonima viših razina. Ciljevi zaštite okoliša u skladu su sa sljedećim ciljevima viših razina vlasti:

- Prvi cilj zaštite okoliša u skladu je sa Integriranom strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije 2017-2020 i to sa Strateškim ciljem 3: Održivo gospodarenjem okolišom, prostorom i prirodnim i infrastrukturnim resursima. Također, u skladu je sa Federalnom strategijom zaštite voda, odnosno, upravljanja vodama, Federalnom strategijom zaštite zraka.
- Drugi cilj u skladu je sa Integriranom strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije 2017-2020 i to sa Strateškim ciljem 3: Održivo gospodarenjem okolišom, prostorom i prirodnim i infrastrukturnim resursima, kao i sa Federalnom strategijom zaštite voda, odnosno, upravljanja vodama.
- Treći cilj zaštite okoliša u skladu je sa Strategijom zaštite okoliša FBiH 2008.-2018. (SC 7.1. „Smanjenje rizika po okoliš i zdravlje ljudi i uspostava prioritetne infrastrukture za integralno upravljanje otpadom“ i SC 7.2. „Smanjenje količina otpada za finalno odlaganje/zbrinjavanje uz efikasnije korištenje resursa“). Ovaj strateški cilj
- Četvrti cilj u skladu je sa sa Integriranom strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije 2017-2020 i to sa Strateškim ciljem 3: Održivo gospodarenjem okolišom, prostorom i prirodnim i infrastrukturnim resursima, te sa Strategijom zaštite okoliša FBiH 2008.-2018.

V.4.3. Inicijative međuopćinske suradnje

U području zaštite okoliša postoje brojne mogućnosti za ostvarivanje međuopćinske suradnje, sukladno usvojenim Federalnim i Županijskim sektorskim strategijama u zaštiti zraka, voda, zajedničkom zbrinjavanju i obradi otpada, izgradnji novih prometnica, kao i zaštiti okoliša.

V.4.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana zaštite okoliša općine Čitluk definirano je 26 projekata i mjera grupiranih u 7 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKAT
PROGRAM 3.1.1. Vodovodna infrastruktura	Projekt 3.1.1.1. Rekonstrukcija tlačnog cjevovoda „Biletić Polje“ - „Jelina Glava“
	Projekt 3.1.1.2. Rekonstrukcija vodospreme „Jelina Glava“
	Projekt 3.1.1.3. Rekonstrukcija distribucijskog cjevovoda Blizanci-Čitluk
	Projekt 3.1.1.4. Izrada glavnog projekta za rekonstrukciju vodozahvata Biletić polje
	Projekt 3.1.1.5. Izmještanje postojećih vodomjera s privatnih na javne površine
PROGRAM 3.1.2. Prometna infrastruktura	Projekt 3.1.2.1. “ Rekonstrukcija i modernizacija lokalnih cesta na području općine Čitluk, po prioritetima “
	Projekt 3.1.2.2. Završetak izgradnje ulice Stjepana Radića u Čitluku
	Projekt 3.1.2.3. Izrada projektne dokumentacije za prometnice u obuhvatu regulacijskog plana Bare 1
	Projekt 3.1.2.4. Izrada projektne dokumentacije spajanja kružnog toka kod Lovачkog doma s cestom Široki Brijeg-Tromeđa
	Projekt 3.1.2.5. Izrada prijedloga priključnih cesta na buduću istočnu i zapadnu zaobilaznicu
PROGRAM 3.1.3. Kanalizacijska infrastruktura	Projekt 3.1.3.1. Izgradnja glavnog projekta i kanalizacije Bročansku ulicu i ulicu Kralja Tvrtka
	Projekt 3.1.3.2. Nastavak izgradnje kanalizacijske mreže na području naseljenih mjesta Međugorje, Bijakovići i Čitluk
PROGRAM 3.2.1. Zaštita i upravljanje vodama	Projekt 3.2.1.1. Projekt regulacije potoka Lukoća u Međugorju
	Projekt 3.2.1.2. Projekt regulacije oborinskih voda-Brana Služanj
PROGRAM 3.3.1. Upravljanje otpadom	Projekt 3.3.1.1. Postavljanje kontejnera za selekciju otpada
	Projekt 3.3.1.2. Izgradnja reciklažnog dvorišta
	Projekt 3.3.1.3. Izgradnja deponije za građevinski materijal
	Projekt 3.3.1.4. Sanacija divljih deponija na području općine Čitluk
PROGRAM 3.3.2. Zaštita i uređenje okoliša	Projekt 3.3.2.1. Izgradnja vatrogasnog doma
	Projekt 3.3.2.2. Izgradnja parka za djecu i mlade
	Projekt 3.3.2.3. Pošumljavanje goleti na području općine
	Projekt 3.3.2.4. Edukacija stanovništva vezano za zaštitu okoliša

	Projekt 3.3.2.5. Uređenje i očuvanje lokaliteta kulturno-povijesne baštine
	Projekt 3.3.2.6. Sanacija površinskog kopa - Blatnica, lokalitet LAZINA
PROGRAM 3.4.1. Energetska učinkovitost	Projekt 3.4.1.1. Utopljanje javnih objekata u općini Čitluk
	Projekt 3.4.1.2. Zamjena rasvjetnih tijela u Čitluku, Međugorju i Bijakovićima

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju **sektorskog plana zaštite okoliša su: 5.857.000 KM.**

V. Operativni plan

V.1. Plan provedbe i indikativni financijski okvir za 2019-2021

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ciljevima	Projekt / mjera (vrijeme trajanja)	Ukupni ishodi	Ukupni orijent. izdaci (do završetka projekta)	Financiranje iz proračuna JLS				Financiranje iz ostalih izvora				Nositelji provedbe	Veza s proračunom i/ili oznaka vanjskog izvora financiranja	Općinski odjel/sluzba odgovorno za praćenje
				god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)			
1	2	3	4	6	7	8	9=6+7+8	18=Zbir 10-17	19	20	21=18+19+20	22	23	24
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.1. Izgradnja mreže biciklističkih staza u općini Čitluk (2019-2023)	Do 2021. godine povećan broj turističkih sadržaja na teritoriji općine koje su turističke agencije uključile u svoju ponudu za 10% u odnosu na 2016. godinu	100.000	5.000	10.000	10.000	25.000	5.000	10.000	10.000	25.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.2. Hodočasnička staza (2019-2023)	Do 2023. godine povećan broj pješačkih tura za 10% u odnosu na 2016 godinu	300.000	5.000	20.000	25.000	50.000	25.000	25.000	50.000	100.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING G"
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.3. Revitalizacija vinskih cesta (2020-2023)	Do 2023. godine povećan broj posjetilaca vinarijama uključenim u vinsku cestu za 10% u odnosu na 2016	100.000	0	10.000	10.000	20.000	0	15.000	15.000	30.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"

SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.4. Izrada projektne dokumentacije za visitor centar (suvenirnica, trgovina lokalnih proizvoda, info centar) (2020-2023)	Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje Centra	20.000	0	2.000	2.000	4.000	0	2.000	1.000	3.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.7. Razvoj modela razvoja Kampa u Međugorju (Tromeđa) (2019-2023)	Izrađen model razvoja i uređenja kampa	30.000	2.000	2.000	2.000	6.000	5.000	5.000	4.000	14.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.8. Izgradnja autobusnog kolodvora u Čitluku (2019-2023)	Do 2021. godine izrađen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje Kolodvora	500.000	50.000	50.000	50.000	150.000	50.000	50.000	50.000	150.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"
SC1/OC1.2.	Projekt 1.2.1.1. Izgradnja gradske tržnice (2019-2023)	Do 2021. godine planirana sredstva za izgradnju Tržnice u budžetu općine	400.000	50.000	50.000	50.000	150.000	50.000	50.000	50.000	150.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTIN G"
SC1/OC1.2.	Projekt 1.2.1.2. Izrada projektne dokumentacije za uređenje vinarsko-vinogradarskog centra uključujući vinski muzej (laboratorij, mini meteo postaja) (2020-2023)	Do 2023. godine izrađen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje Centra	40.000	0	3.000	3.000	6.000	0	12.000	12.000	24.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo

C1/OC1.2.	Projekt 1.2.1.4. Izrada modela razvoja fonda za poljoprivredu-agrarni fond	Do 2023. godine izrađen model Fonda za razvoj poljoprivrede	10.000	0	10.000	0	10.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.1.2. Prva faza uređenja poslovnih zona u općini Čitluk (2019-2023)	Do 2023. godine prodano najmanje 20 poslovnih parcela u zonama	300.000	30.000	30.000	30.000	90.000	50.000	50.000	10.000	110.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTIN G"
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.1.3. Razvoj modela upravljanja poslovnom infrastrukturom (2020-2023)	Do 2023. godine pripremljen program rada uspostavljenog odjeljenja/institucije Do 2023. godine pripremljeni programi promocije poslovnih zona Sudjelovanje i promocija na min. 2 poslovnih sajмова godišnje	30.000	0	5.000	5.000	10.000	0	4.000	4.000	8.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.1.4. „Izgradnja servisne prometnice u gospodarskoj zoni Tromeđa-Međugorje“ (2019-2023)	Do 2023. godine najmanje 4 nova gospodarska subjekta u zoni	200.000	51.000	0	0	51.000	141.000	0	0	141.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.2.1. Organizacija gospodarskog foruma općine Čitluk (2019-2023)	Godišnje održana minimalno 1 sastanak sa pokrenutim inicijativama javno privatnog dijaloga	3.000	1.000	1.000	1.000	3.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo

SC1/OC1.3.	Mjera 1.3.2.2. Analiza potreba uvođenja novih strukovnih zanimanja u škole na godišnjoj razini (2019-2023)	Pokrenuta inicijativa za uvođenjem zanimanja na temelju analiziranih potreba	5.000	1.000	1.000	1.000	3.000	1.000	1.000	0	2.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.2.3. Privlačenje poslovne dijaspore (2019-2023)	Do 2023. godine pokrenute min. XX poslovne inicijative sa dijasporom	50.000	3.000	3.000	3.000	9.000	3.000	2.000	2.000	7.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.1. Prenamjena dijela zgrade škole PO Donji Veliki Ograđenik u predškolsku ustanovu (2019-2023)	Do 2023. godine uposljeno 2 novih osoba (pedagoga) za rad u vrtiću Do 2023. godine vrtić predan na upravljanje postojećoj javnoj ustanovi	100.000	0	0	0	0	100.000	0	0	100.000	Privatni investitor	EI	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.2. Izgradnja školske športske dvorane za Osnovnu školu Bijakovići (2019-2023)	Sportska dvorana predana na upravljanje školi	600.000	100.000	50.000	50.000	200.000	53.000	20.000	20.000	93.000	Općina Čitluk	EI	JP" BROTING"
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.3. Izgradnja školske športske dvorane za SŠ fra. Slavko Barbarić (2019-2023)	Sportska dvorana predana na upravljanje školi i Sportskom savezu Brotnjo Čitluk	800.000	20.000	50.000	50.000	120.000	200.000	100.000	80.000	380.000	Općina Čitluk	EI	JP" BROTING"

SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.4. Opremanje edukacijske učionice (2019-2023)	U periodu 2020-2021 godišnje održana min. 4 ciklusa obuka za mlade u skladu sa njihovim potrebama	15.000	3.000	3.000	1.500	7.500	3.000	2.500	1.000	6.500	Općina Čitluk	EI	društvene djelatnosti, opću upravu i
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.1.2. Izgradnja otvorenog/vanjskog sportskog centra za male sportove (2019-2023)	Proširen športski sadržaj u općini Čitluk za 1 novu športsku infrastrukturu	200.000	5.000	10.000	10.000	25.000	4.000	8.000	8.000	20.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.1. Izrada elaborata za uređenje i opremanje društvenih centara na području općine Čitluk (2020-2023)	Do 2023. godine pripremljen plan i program za uređenje društvenih centara	10.000	0	2.000	2.000	4.000	0	1.000	1.000	2.000	Općina Čitluk	EI	Općinska služba za gospodarstvo
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.2. Rekonstrukcija i opremanje zgrade KIC-a (2019-2023)	Izgrađen prostor za održavanje kulturno-informativnih događaja, postignut udobniji boravak korisnika, povećan broj kulturno-informativnih događanja u općini	600.000	20.000	50.000	50.000	120.000	20.000	40.000	40.000	100.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.3. Izgradnja spomenika za branitelje i spomen sobe domovinskog rata (2019-2023)	Dodatno uređen prostor u Čitluku	60.000	5.000	5.000	5.000	15.000	4.000	4.000	4.000	12.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"

SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.4. Izrada Elaborata za opremanje i korištenje knjižnice (2020-2023)	Do xx godine povećan fond knjiga u Knjižnici sa 8600 na 30000 knjiga Do xx godine povećan broj korisnika knjižnice za XX% u odnosu na 2016. godinu	2.000	0	500	500	1.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.5. Izgradnja spomen-obilježja fra Didaku Buntiću u Čitluku i uređenje parka na istoj lokaciji (2019-2023)	Od 2020 godine godišnje organizirano min. 5 novih kulturnih događaja na lokaciji spomen-obilježja	100.000	15.000	10.000	10.000	35.000	10.000	8.000	8.000	26.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"
SC2/OC2.3.	Projekt 2.3.1.1. Izgradnja rehabilitacijskog centra za OSI (2020-2023)	Do 2023. godine uvedene 5 nove usluge i sadržaji za pomoć marginaliziranim skupinama	300.000	0	5.000	5.000	10.000	0	4.000	4.000	8.000	Udruga	EI	Udruga
SC2/OC2.3.	Projekt 2.3.1.2. Adaptacija Centra za socijalni rad (2019-2023)	Do 2023. godine uvedene 5 nove usluge za korisnike Centra	80.000	2.000	5.000	10.000	17.000	2.000	4.000	4.000	10.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTIN G"

SC2/OC2.3.	Projekt 2.3.1.3. Opremanje područnih ambulanti DZ Čitluk (2019-2023)	Do 2023 godine uposleno 6 medicinskog osoblja u područnim ambulantama Do 2023. godine broj pacijenata u DZ Čitluk smanjen za xx u odnosu na 2016. godinu	100.000	5.000	5.000	3.000	13.000	5.000	4.000	2.000	11.000	Dom zdravlja Čitluk	EI	Dom zdravlja Čitluk
SC2/OC2.3.	Mjera 2.3.1.4. Potpora ugroženim skupinama (edukacija štićenika domova, besplatna pravna pomoć, pomoć ženama, starački centri i sl.) (2019-2023)	Uspostavljena redovita godišnja poptora ranjivim i marginaliziranim skupinama	20.000	3.000	3.000	4.000	10.000	3.000	2.000	3.000	8.000	Općina Čitluk	EI	Centar za socijalni rad Čitluk
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.1. Rekonstrukcija tlačnog cjevovoda „Biletić Polje“ - „Jelina Glava“ (2019-2023)	Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sistemu vodoopskrbe za 20% u odnosu na 2016. godinu	1.000.000	0	0	0	0	200.000	200.000	100.000	500.000	JP"Broćanac"	EI	JP"Broćanac"
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.2. Rekonstrukcija vodospreme „Jelina Glava“ (2019-2023)	Od 2023. godine povećana količina vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. godinu Od 2023. godine smanjena potrošnja el.energije za rad vodospreme za 40% u odnosu na 2016. godinu	1.500.000	0	0	0	0	200.000	200.000	100.000	500.000	JP"Broćanac"	EI	JP"Broćanac"

SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.3. Rekonstrukcija distribucijskog cjevovoda Blizanci-Čitluk (2019-2023)	Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sistemu vodoopskrbe za 10 % u odnosu na 2016. godinu	1.000.000	0	0	0	0	100.000	100.000	100.000	300.000	JP"Broćanac"	EI	JP"Broćanac"
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.4. Izrada glavnog projekta za rekonstrukciju vodozahvata Biletić polje (2019-2023)	Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za apliciranje na eksterne izvore financiranja	35.000	7.000	7.000	0	14.000	7.000	7.000	0	14.000	JP"Broćanac"	EI	JP"Broćanac"
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.5. Prva faza izmještanja postojećih vodomjera s privatnih na javne površine (2019-2023)	Uveden sustav daljinskog očitavanja i modernizirano 30% vodovodnog sustava	200.000	0	0	0	0	50.000	30.000	20.000	100.000	JP"Broćanac"	EI	JP"Broćanac"
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.1. Rekonstrukcija i modernizacija lokalnih cesta na području općine Čitluk po prioritetima (2019-2023)	Do 2023. god. povećana protočnost prometnice za 30% u odnosu na 2016. godinu	600.000	50.000	50.000	50.000	150.000	100.000	100.000	50.000	250.000	JP"BROTING"	EI	JP"BROTING"

SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.2. Završetak izgradnje ulice Stjepana Radića u Čitluku (2020-2023)	Do 2020. godine stvoren dodatni parking prostor za 20 auta Do 2020. godine povećana protočnost prometnice za xx u odnosu na 2016. godinu	100.000	0	10.000	10.000	20.000	0	10.000	10.000	20.000	Ministarstvo prometa i veza HNŽ	EI	Ministarstvo prometa i veza
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.3. Izrada projektne dokumentacije za prometnice u obuhvatu regulacijskog plana Bare 1 (2019-2023)	Do 2019. godine pripremljen projekt prijedlog za finansiranje izgradnje prometnice	25.000	10.000	5.000	0	15.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP"BRÖTING"
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.5. Izrada prijedloga priključnih cesta na buduću istočnu i zapadnu zaobilaznicu (2022- 2023)	Do 2023. godine pripremljen projekt prijedlog za finansiranje izgradnje priključnih cesta	100.000	0	0	0	0	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP"BRÖTING"
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.3.1. Primarna kanalizacijska mreža u Čitluku Tvrtkova ulica-ulica Bulića Potok (2019-2020)	Do 2020. godine priključeno novih 150 objekata na kanalizacijsku mrežu	52.000	15.600	0	0	15.600	36.400	0	0	36.400	Općina Čitluk	EI	JP"BRÖTING"

SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.3.2., „Nastavak izgradnje kanalizacijske mreže na području naseljenih mjesta; Međugorje, Bijakovići i Čitluk“ (2019-2023)	Do 2023. godine priključeno 300 novih objekata na kanalizacijsku mrežu	800.000	240.000	100.000	100.000	440.000	300.000	0	0	300.000	Općina Čitluk	EI	JP" BROTING"
SC3/OC3.2.	Projekt 3.2.1.1. Projekt regulacije oborinskih voda- Brana Služanj (2020-2023)	Do 2023. godine smanjena učestalost poplava na predmetnoj lokaciji sa 30% na 5% Povećane uređene javne površine za XX m2 u odnosu na 2016. godinu	100.000	0	10.000	10.000	20.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP" BROTING"
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.1.1. Prva faza postavljanja kontejnera za selekciju otpada (2019-2023)	Do 2023. godine 26 mjesnih zajednica uključeno u sustav sortiranja otpada	500.000	10.000	10.000	10.000	30.000	0	0	0	0	JP" Broćana c"	EI	JP" Broćana c"
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.1.2. Izgradnja reciklažnog dvorišta (2019-2023)	Do 2023. godine povećana količina prikupljenog razdvojenog otpada za 30% u odnosu na 2016 godinu	80.000	0	0	0	0	80.000	0	0	80.000	JP" BROTING"	EI	JP" BROTING"
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.1.4. Sanacija divljih deponija na području općine Čitluk (2019-2023)	Do 2023. godine uklonjeno 15 divljih deponija	50.000	0	0	0	0	40.000	0	0	40.000	JP" Broćana c"	EI	JP" Broćana c"

SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.1. Izgradnja vatrogasnog doma (2020-2023)	Do 2023 godine uvedena treća smjena i smanjeno vrijeme dolaska na lokaciju požara za 10 minuta u odnosu na 2017. godinu	300.000	0	10.000	10.000	20.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"	
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.2. Izgradnja parka za djecu i mlade (2019- 2021)	Od 2023 godine 100 djece koristi sadržaje parka	15.000	7.500	0	0	7.500	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP"BROTIN G"	
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.4. Edukacija stanovništva vezano za zaštitu okoliša (2019-2023)	Najmanje 60% stanovništva educirano o zaštiti okoliša	20.000	2.000	2.000	2.000	6.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP"Broćana C"	
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.5. Uređenje i očuvanje lokaiteta kulturno- povijesne baštine (2019-2023)	Do 2023. godine uređene min. 5 lokacije kulturno- povijesne baštine	50.000	2.000	2.000	2.000	6.000	0	0	0	0	Općina Čitluk	EI	JP"BROTIN G"	
SC3/OC3.4.	Projekt 3.4.1.1. Utopljanje javnih objekata u općini Čitluk (2019-2023)	Do 2023 godine utopljena min. 5 objekata na području općine Do xx godine smanjeni godišnji troškovi održavanja objekata za 15.000 KM po objektu u odnosu na 2016. godinu	100.000	10.000	10.000	5.000	25.000	25.000	25.000	25.000	25.000	75.000	Općina Čitluk	EI	JP"BROTING"

SC3/OC3.4.	Projekt 3.4.1.2. Zamjena rasvjetnih tijela u Čitluku, Međugorju i Bijakovićima (2019- 2023)	Od 2023 godine smanjen račun za utrošak el. energije za javnu rasvjetu za 50% u odnosu na 2016. godinu	200.000	10.000	10.000	10.000	30.000	100.000	20.000	10.000	130.000	Općina Čitluk	EI	JP "BROTING"
------------	--	---	---------	--------	--------	--------	--------	---------	--------	--------	---------	---------------	----	--------------

VI.2. Pregled organizacijskih i ljudskih kapaciteta za implementaciju, praćenje i vrednovanje Strategije

Izrada, ali ponajprije realizacija Strategije razvoja predstavlja veliki izazov za Jedinicu lokalne samouprave. Stupanj i kvaliteta realizacije, kao zbroj svih pojedinačno realiziranih projekata i mjera, pokazati će koliko je Jedinica lokalne samouprave blizu ili daleko od ostvarenja definiranih strateških ciljeva i vizije razvoja općine.

Da bi realizacija bila što uspješnija, potrebno je prilagoditi postojeće ili uspostaviti nove organizacijske strukture i odgovarajuće ljudske kapacitete te jasno definirati ključni operativni mehanizam za upravljanje razvojem.

U Preporukama za uspostavljanje Jedinice za upravljanje razvojem koje su rađene kada i uz čiju podršku? konstatirano je da su ključne značajke planiranja i razvoja definirane Pravilnikom o unutarnjem ustroju i sistematizaciji radnih mjesta. U općini Čitluk ključna tijela vlasti su Općinsko vijeće kao predstavničko tijelo građana i Načelnik kao nositelj izvršne vlasti.

Općinsko vijeće ima u svom sazivu 25 vijećnika, koje je kroz svoj redovan rad i rad svojih stalnih i privremenih komisija, nadležno za donošenje propisa i akata na temelju ovlasti i obveza utvrđenih Ustavom, zakonima i Statutom općine. Načelnik je nositelj izvršne vlasti, i uz pomoć službi za upravu obavlja poslove lokalne samouprave i upravne poslove iz samoupravnog djelokruga općine.

Općinsko vijeće ima ključnu ulogu u razmatranju izvještaja o realizaciji strateških dokumenata Općine, uključujući i Strategiju razvoja kao vodećeg strateškog dokumenta Općine, koji treba predstavljati osnovu za kreiranje i donošenje svih ostalih razvojnih politika i prioriteta Općine. Načelnik općine ima ključnu ulogu u operacionalizaciji i implementaciji strategije razvoja putem uspostavljanja jasnih mehanizama i definiranja odgovornosti Službi/odjela u pogledu implementacije dijelova strategije iz njihove nadležnosti te osiguranje sveukupne koordinacije.

Općinske službe za upravu formirane prema Pravilniku o unutarnjoj organizaciji i sistematizaciji službi po pojedinim oblastima su:

- Služba za gospodarstvo;
- Služba za financije;
- Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša;
- Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove;
- Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelj;
- Služba za civilnu zaštitu.

Budući da Jedinica za upravljanje razvojem trenutno ne postoji, potrebno je u općinskoj administraciji osposobiti funkciju upravljanja razvojem, odnosno uspostaviti Jedinicu za upravljanje razvojem u Uredu Načelnika općine te popuniti dva radna mjesta Stručnog savjetnika za planiranje razvoja i Stručnog savjetnika za potporu razvoju, izradu prioriternih projekata i izvještavanje.

Izmjene Pravilnika o sistematizaciji radnih mjesta, u momentu pisanja strategije razvoja, su u tijeku i nakon provedene procedure pristupit će se popunjavanju radnih mjesta. Do momenta popunjavanja radnih mjesta postojeće djelovanje organa lokalne samouprave se može unaprijediti unutar postojećih uposlenika, u segmentu upravljanja razvojem dodjelom dodatnih odgovornosti, i to dijelom pomoćnicima načelnika, a dijelom djelatnicima koji već obavljaju ove poslove.

Sve navedene preporuke bi bilo potrebno provesti što prije, kako bi se ostvarila učinkovita provedba Strategije razvoja. Pritom će se maksimalno koristiti timski rad s nositeljima zaduženja za provedbu, praćenje, vrednovanje i izvještavanje, koja su sadržana u tablici ispod. Tabela predstavlja općinski godišnji akcijski plan na osnovu kojeg će općinsko tijelo uprave, u suradnji sa drugim akterima provedbe Strategije, pristupiti provedbi Strategije razvoja općine Čitluk.

Pregled osnovnih aktivnosti i odgovornosti za provedbu strategije za JLS u FBiH

Osnovne uloge i odgovornosti za provedbu, praćenje, vrednovanje i izvještavanje	
Aktivnosti ^(*)	Nadležnost
Priprema/ažuriranje Kalendara aktivnosti Jedinice za upravljanje razvojnim aktivnostima	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator razvojnog tima RT-a do uspostave JURA-e Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a
Definiranje prioriteta na osnovu strateško-programskih dokumenata za sljedeći 1+2 planski ciklus	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator razvojnog tima (RT) zajedno sa Kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Rukovoditelji nadležnih službi JLS; Kolegij načelnika JLS; Ostali službenici RT
Priprema trogodišnjih/godišnjih planova rada službi, uključujući projekte iz strategije razvoja i vezane redovne aktivnosti	Inicijator i vlasnik procesa: Rukovoditelji nadležnih službi JLS Nositelji i sudionici procesa: Koordinator RT-a
Izrada Trogodišnjeg/Godišnjeg plana rada JLS	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a zajedno sa Kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Kolegij načelnika JLS
Uključivanje strateških projekata i aktivnosti u plan Proračuna (<u>za sljedeću godinu</u>)	Inicijator i vlasnik procesa: Rukovoditelji Službe/Odjela za proračun i financije Nositelji i sudionici procesa: Koordinator RT-a; Kolegij načelnika JLS
Usklađivanje godišnjih planova rada službi/odjeljenja i Godišnjeg plana rada JLS sa usvojenim Proračunom (<u>za sljedeću godinu</u>)	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a zajedno sa Kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Rukovoditelji nadležnih službi; Kolegij načelnika JLS
Usvajanje Godišnjeg plana rada JLS (<u>za sljedeću godinu</u>)	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS Nositelji i sudionici procesa: Općinsko vijeće
Razrada projekata iz Godišnjeg plana rada JLS	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a, Nadležne službe
Praćenje i privlačenje vanjskih izvora financiranja projekata	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS i Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Nadležne službe; Ostali službenici RT-a
Praćenje provedbe Godišnjeg plana rada JLS i ostvarenja strateških i sektorskih ciljeva	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a; Šefovi službi
Izrada godišnjih izvještaja o radu službi/odjeljenja	Inicijator i vlasnik procesa: Rukovoditelji službi Nositelji i sudionici procesa: Kolegij načelnika JLS; Koordinator RT-a; Ostali službenici RT-a
Uključivanje Partnerske skupine u praćenje provedbe strategije lokalnog razvoja	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a; Partnerska skupina
Priprema i razmatranje Izvještaja o razvoju (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a; Rukovoditelji službi
Priprema i razmatranje Godišnjeg izvještaja o radu JLS (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a zajedno sa kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Rukovoditelji službi; Kolegij načelnika JLS
Usvajanje i objavljivanje Izvještaja o razvoju (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS Nositelji i sudionici procesa: Općinsko vijeće
Usvajanje i objavljivanje Godišnjeg izvještaja o radu JLS (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS Nositelji i sudionici procesa: Općinsko vijeće
Ostale važne aktivnosti: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Redovno ažuriranje web stranice JLS u domenu informacija koje se odnose na razvojne aktivnosti ▪ Redovni kontakti sa višim razinama vlasti ▪ Uspostavljanje i unaprjeđenje međuopćinske suradnje ▪ Pokretanje procesa finalne evaluacije strategije razvoja 	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici: Ostali službenici RT-a

VII. Privitci

Privitak 1 – Integrirani pregled strategije

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem i programom	Projekat /mjera	Ukupni očekivani ishod projekta/mjere		Izvori financiranja		
				PRORAČUN	Eksterni izvori	Ukupno
1.Strateški cilj	Strateški cilj 1. Razvijeno i konkurentno gospodarstvo					
1.1. Sektorski cilj	Sektorski cilj 1.1. Do 2023. godine diversificirati turističku ponudu općine Čitluk	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Povećanje broja noćenja u općinu za 10 % u odnosu na 2016. godinu (1.800.000) (u 2017. je 1.650.000) Ishod 2: Rast registriranih dolazaka u općinu Čitluk za 10% u odnosu na 2016. godinu	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Broj registriranih noćenja • Broj stranih turista • Broj registriranih posjeta općini 	
1.1.1.Program Razvoj infrastrukture u funkciji turizma	PROGRAM 1.1.1.: Razvoj infrastrukture u funkciji turizma					
	Projekt 1.1.1.1. Izgradnja mreže biciklističkih staza u općini Čitluk	R1. Do 2021. godine povećan broj turističkih sadržaja na teritoriji općine koje su turističke agencije uključile u svoju ponudu za 20% u odnosu na 2016. godinu R2. Do 2021. povećan broj organiziranih biciklističkih tura na općini za 5 u odnosu na 2016 godinu	10.000,00	40.000,00	50.000,00	
	Projekt 1.1.1.2. Hodočasnička staza	R1. Do 2023. godine povećan broj pješačkih tura za 10% u odnosu na 2016 godinu	30.000,00	120.000,00	150.000,00	
	Projekt 1.1.1.3. Revitalizacija vinskih cesta	R1. Do 2023. godine povećan broj posjetilaca vinarijama uključenim u vinsku cestu za 10% u odnosu na 2016	5.000,00	40.000,00	450.000,00	
	Projekt 1.1.1.4. Izrada projektne dokumentacije za visitor centar	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za finansiranje	4.000,00	5.000,00	9.000,00	

	(suvenirnica, trgovina lokalnih proizvoda, info centra)	izgradnje Centra			
	Projekt 1.1.1.5. Izrada projektne dokumentacije za revitalizaciju stare ceste kroz Podgredu	R1. Do 2023. godine Pripremljen projektni prijedlog za finansiranje revitalizacije stare ceste kroz Podgredu	5.000,00	15.000,00	20.000,00
	Projekt 1.1.1.6. Uređenje korita rijeke Neretve za ribolov	R1. Povećan broj novih turističkih sadržaja u odnosu na 2016. godinu R2. Povećan broj turističkih događaja u općini	10.000,00	80.000,00	90.000,00
	Projekt 1.1.1.7. Razvoj modela Kampa u Međugorju (Tromeđa)	R1. Izrađen model razvoja i uređenja kampa	5.000,00	10.000,00	15.000,00
	Projekt 1.1.1.8. Izgradnja autobusnog kolodvora u Čitluku-prva faza	R.1. Do 2021. godine izrađen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje Kolodvora	100.000,00	200.000,00	300.000,00
1.2. Sektorski cilj	Sektorski cilj 1.2. Do 2023. godine povećana konkurentnost poljoprivredne proizvodnje	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Povećan broj aktivnih OPGova za 80 u odnosu na 2016. Ishod 2: Povećana površina kultiviranog poljoprivrednog zemljišta za 90ha u odnosu na 2016	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Broj korisnika poticaja • Broj poljoprivrednih proizvođača (OPGova) • Površina kultiviranog poljoprivrednog zemljišta
	PROGRAM 1.2.1.: Razvoj infrastrukture za potporu poljoprivrednicima				
1.2.1. Program Razvoj infrastrukture za potporu poljoprivrednicima	Projekt 1.2.1.1. Izgradnja gradske tržnice-prva faza	R1. Do 2021. godine planirana sredstva za izgradnju Tržnice u budžetu općine	120.000,00	100.000,00	220.000,00
	Projekt 1.2.1.2. Izrada projektne dokumentacije za uređenje vinarsko-vinogradarskog centra	R1. Do 2023. godine izrađen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje Centra	5.000,00	10.000,00	15.000,00
	Projekt 1.2.1.3. Izrada elaborata za zaštitu tradicionalnog proizvoda Čufter	R1. Čufter zaštićen oznakom zemljopisnog podrijetla R2. Uvezano lokalni proizvođači	2.000,00	10.000,00	12.000,00
	P 1.2.1.4. Izrada modela razvoja fonda za poljoprivredu-agrarni fond	R1.			10.000

1.3. Sektorski cilj	Sektorski cilj 1.3. Do 2023. godine povećana ulaganja u Općinu Čitluk	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Najmanje 20 novih investicija u općinu Čitluk Ishod 2: Otvoreno najmanje 300 novih radnih mjesta Ishod 3: Porast broja gospodarskih subjekata za 15 u odnosu na 2016.	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Broj novih ulaganja u poslovne zone • Broj novih radnih mjesta • Broj start-up ova u inkubatoru
1.3.1. Program Razvoj poslovne infrastrukture	PROGRAM 1.3.1.: Razvoj poslovne infrastrukture				
	Projekt 1.3.1.1. Centar za poduzetništvo mladih	R1. Do 2023 godine pokrenuto min. 5 novih malih biznisa u Centru	10.000,00	15.000,00	25.000,00
	Projekt 1.3.1.2. Uređenje poslovnih zona u općini Čitluk	R1. Do 2023. godine prodano najmanje 20 poslovnih parcela u zonama	90.000,00	210.000,00	300.000,00
	Projekt 1.3.1.3. Razvoj modela upravljanja poslovnom infrastrukturom	R1. Do 2023. godine pripremljen program rada uspostavljenog odjeljenja/institucije R2. Do 2023. godine pripremljeni programi promocije poslovnih zona i R3. Sudjelovanje i promocija na min. 2 poslovnih sajмова godišnje	5.000,00	10.000,00	15.000,00
	Projekt 1.3.1.4. „Izgradnja servisne prometnice u gospodarskoj zoni Tromeđa-Međugorje“	R1. Do 2023. godine najmanje 4 nova gospodarska subjekta u zoni	60.000,00	140.000,00	200.000,00
1.3.2. Program Javno-privatni dijalog	PROGRAM 1.3.2.: Javno-privatni dijalog				
	Projekt 1.3.2.1. Organizacija gospodarskog foruma	R1. Godišnje održana minimalno 1 sastanak sa pokrenutim inicijativama javno privatnog dijaloga	1.000,00	2.000,00	3.000,00
	Mjera 1.3.2.2. Analiza potreba uvođenja novih strukovnih zanimanja u škole na godišnjoj razini	R1. Pokrenuta inicijativa za uvođenjem zanimanja na temelju analiziranih potreba	1.000,00	4.000,00	5.000,00
	Projekt 1.3.2.3. Privlačenje poslovne dijaspore	R1. Do 2023. godine pokrenute min. XX poslovne inicijative sa dijasporom	5.000,00	20.000,00	25.000,00

2.Strateški cilj	Strateški cilj 2. Unaprijeđena kvaliteta javnih usluga i povećana socijalna uključenost				
2.1. Sektorski cilj	Sektorski cilj 2.1. Do 2023. godine poboljšati dostupnost obrazovanja sukladno suvremenim obrazovnim standardima	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Povećan obuhvat djece u predškolskom obrazovanju za 25% u odnosu na 2016. godinu Ishod 2: Povećan obuhvat djece s pristupom športskoj infrastrukturi u osnovnom i srednjem obrazovanju za 30% u odnosu na 2016. godinu Ishod 3: Povećan broj realiziranih inicijativa koje se bave rješavanjem pitanja mladih za 25% u odnosu na 2016. godinu	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Postotak djece u predškolskom obrazovanju • Broj opremljenih škola • Postotak učenika • Broj realiziranih inicijativa koje se bave rješavanjem pitanja mladih
2.1.1. Program Izgradnja školske infrastrukture	Program 2.1.1 Izgradnja školske infrastrukture				
	Projekt 2.1.1.1. Prenamjena dijela zgrade škole PO Donji Veliki Ograđenik u predškolsku ustanovu	R1. Do 2023. godine uposleno 2 novih osoba (pedagoga) za rad u vrtiću R2. Do 2023. godine vrtić predan na upravljanje postojećoj javnoj ustanovi	10.000,00	90.000,00	100.000,00
	Projekt 2.1.1.2. Izgradnja školske športske dvorane za Osnovnu školu Bijakovići	R1. Sportska dvorana predana na upravljanje školi	240.000,00	360.000,00	600.000,00
	Projekt 2.1.1.3. Izgradnja školske športske dvorane za SŠ fra. Slavko Barbarić	R1. Sportska dvorana predana na upravljanje školi i Sportskom savezu Brotnjo Čitluk	160.000,00	640.000,00	800.000,00
Projekt 2.1.1.4. Opremanje edukacijske učionice	R1. U periodu 2020-2021 godišnje održana min. 4 ciklusa obuka za mlade u skladu sa njihovim potrebama	2.000,00	10.000,00	12.000,00	
2.2. Sektorski cilj	Sektorski cilj 2.2. Do 2023. godine unaprijediti športske i kulturne sadržaje	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Povećan broj mladih od 9 do 18 godina uključen u športske sadržaje za 20% u odnosu na 2016. godinu Ishod 2: Povećan broj korisnika kulturnih sadržaja za 20% u odnosu na 2016. godinu	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Postotak mladih uključen u športske sadržaje • Postotak mladih uključen u kulturne sadržaje

2.2.1. Program Razvoj športske infrastrukture	Program 2.2.1 Razvoj športske infrastrukture				
	Projekt 2.2.1.1. Uređenje-ugradnja umjetne trave pomoćnog terena na stadionu Bare	R1. Organiziran najmanje jedan sportski događaj/turnir godišnje	50.000,00	200.000,00	250.000,00
	Projekt 2.2.1.2. Izgradnja otvorenog/vanjskog sportskog centra za male sportove	R1. Proširen športski sadržaj u općini Čitluk za 1 novu športsku infrastrukturu	80.000	120.000,00	200.000,00
2.2.2. Program Razvoj infrastrukture za kulturu	Program 2.2.2 Razvoj infrastrukture za kulturu				
	Projekt 2.2.2.1. Izrada elaborata za uređenje i opremanje društvenih centara na području općine Čitluk	R1. Do 2023. godine pripremljen plan i program za uređenje društvenih centara	4.000,00	6.000,00	10.000,00
	Projekt 2.2.2.2. Rekonstrukcija i opremanje zgrade KIC-a	R1. Izgrađen prostor za održavanje kulturno-informativnih događaja, postignut udobniji boravak korisnika, povećan broj kulturno-informativnih događanja u općini.	180.000,00	420.000,00	600.000,00
	Projekt 2.2.2.3. Izgradnja spomenika za branitelje i spomen sobe domovinskog rata	R1. Dodatno uređen prostor u Čitluku	18.000,00	42.000,00	60.000,00
	Projekt 2.2.2.4. Izrada Elaborata za opremanje i korištenje knjižnice	R1. Do xx godine povećan fond knjiga u Knjižnici sa 8600 na 30000 knjiga R2. Do xx godine povećan broj korisnika knjižnice za XX% u odnosu na 2016. godinu	1.000,00	1.000,00	2.000,00
	Projekt 2.2.2.5. Izgradnja spomen-obilježja fra Didaku Buntiću u Čitluku	R1. Od 2023 godine godišnje organizirano min. 5 novih kulturnih događaja na lokaciji spomen-obilježja	40.000,00	60.000,00	100.000,00
2.3. Sektorski cilj	Sektorski cilj 2.3. Do 2023. godine poboljšati kvalitetu i dostupnost zdravstvene i socijalne zaštite	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Najmanje 30% stanovništva u ruralnim dijelovima općine pokriveno pristupom zdravstvenoj	Indikatori sektorskog cilja	• Postotak stanovništva pokriven

			<p>zaštiti</p> <p>Ishod 2: Povećan broj osoba sa invaliditetom koje su radno aktivni ili volontiraju za 30% u odnosu na 2016. godinu</p> <p>Ishod 3: Smanjeno vrijeme obrade zahtjeva korisnika Centra za 50% u odnosu na 2016. godinu</p> <p>Ishod 4: Pružena podrška za minimalno 30% podnosilaca zahtjeva za besplatnom pravnom pomoći</p>		<p>zdravstvenom zaštitom</p> <ul style="list-style-type: none"> • Broj aktivnih osoba s invaliditetom • Vrijeme obrade zahtjeva • Broj korisnika potpore
2.3.1. Program Zdravstvena i socijalna zaštita	Program 2.3.1. Zdravstvena i socijalna zaštita				
	Projekt 2.3.1.1. Izgradnja rehabilitacijskog centra za OSI	R1. Do 2023. godine uvedene 4 nove usluge i sadržaji za pomoć marginaliziranim skupinama	15.000,00	270.000,00	285.000,00
	Projekt 2.3.1.2. Adaptacija Centra za socijalni rad	R1. Do 2023. godine uvedene 3 nove usluge za korisnike Centra	10.000,00	30.000,00	40.000,00
	Projekt 2.3.1.3. Opremanje područnih ambulanti DZ Čitluk i renoviranje centralne zgrade DZ Čitluk	R1. Do 2023. godine uposleno 6 medicinskog osoblja u područnim ambulantama R2. Do 2023. godine broj pacijenata u DZ Čitluk smanjen za 20% u odnosu na 2016. Godinu	20.000,00	80.000,00	100.000,00
	Mjera 2.3.1.4. Potpora ugroženim skupinama – Besplatna pravna pomoć (edukacija štićenika, besplatna pravna pomoć, pomoć ženama, starački centri i sl.)	R1. Uspostavljena redovita godišnja potpora ranjivim i marginaliziranim skupinama	10.000,00	10.000,00	20.000,00
3. Strateški cilj	Strateški cilj 3. Razvijene komunalne usluge uz očuvan okoliš				
3.1. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.1. Do 2023. godine poboljšati sustav pružanja komunalnih i javnih usluga	Očekivani sektorski ishodi	<p>Ishod 1: Smanjene pojave nestanka vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016.</p> <p>Ishod 2: Smanjeni troškovi električne energije u vodoopskrbnom sustavu za 30% u odnosu na 2016.</p> <p>Ishod 3: Smanjeni gubici odn.</p>	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Visina troškova električne energije u vodovodu • Gubici vode • Dužina lokalnih uređenih cesta • Broj priključaka na

			potrošnja neevidentirane vode u vodoopskrbnom sustavu za 30% u odnosu na 2016 Ishod 4: Modernizirano 30% lokalnih prometnica Ishod 5: Povećan broj priključenog stanovništva na kanalizacijsku mrežu za 20%		kanalizacijsku mrežu
3.1.1. Program Vodovodna infrastruktura	Program 3.1.1. Vodovodna infrastruktura				
	Projekt 3.1.1.1. Rekonstrukcija tlačnog cjevovoda „Biletić Polje“ - „Jelina Glava“	R1. Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sistemu vodoopskrbe za 20% u odnosu na 2016. godinu	200.000,00	800.000,00	1.000.000,00
	Projekt 3.1.1.2. Rekonstrukcija vodospreme „Jelina Glava“	R1. Od 2023. godine povećana količina vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. godinu R2. Od 2023. godine smanjena potrošnja el.energije za rad vodospreme za 40% u odnosu na 2016. godinu	500.000,00	1.000.000,00	1.500.000,00
	Projekt 3.1.1.3. Rekonstrukcija distribucijskog cjevovoda Blizanci-Čitluk	R1. Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sistemu vodoopskrbe za 10 % u odnosu na 2016. godinu	100.000,00	400.000,00	500.000,00
	Projekt 3.1.1.4. Izrada glavnog projekta za rekonstrukciju vodozahvata Biletić polje	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za apliciranje na eksterne izvore financiranja	5.000,00	30.000,00	35.000,00
	Projekt 3.1.1.5. Izmještanje postojećih vodomjera s privatnih na javne površine	R1. Uveden sustav daljinskog očitavanja i modernizirano 20% vodovodnog sustava	-	100.000,00	100.000,00
3.1.2. Program Prometna infrastruktura	Program 3.1.2. Prometna infrastruktura				
	Projekt 3.1.2.1. “ Rekonstrukcija i modernizacija lokalnih cesta na području općine Čitluk, po prioritetima “	R1. Do 2023. god. povećana protočnost prometnice za 10% u odnosu na 2016. godinu	200.000,00	200.000,00	400.000,00

	Projekt 3.1.2.2. Završetak izgradnje ulice Stjepana Radića u Čitluku	R1. Do 2020. godine stvoren dodatni parking prostor za 50 auta R2. Do 2020. godine povećana protočnost prometnice za 20% u odnosu na 2016. godinu	20.000,00	80.000,00	100.000,00
	Projekt 3.1.2.3. Izrada projektne dokumentacije za prometnice u obuhvatu regulacijskog plana Bare 1	R1. Do 2019. godine pripremljen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje prometnice	15.000,00	10.000,00	25.000,00
	Projekt 3.1.2.4. Izrada projektne dokumentacije spajanja kružnog toka kod Lovačkog doma s cestom Široki Brijeg-Tromeđa	R1. Do 2012. godine pripremljen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje prometnice	5.000,00	15.000,00	20.000,00
	Projekt 3.1.2.5. Izrada prijedloga priključnih cesta na buduću istočnu i zapadnu zaobilaznicu	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje priključnih cesta	15.000,00	15.000,00	30.000,00
	Program 3.1.3. Kanalizacijska infrastruktura				
3.1.3. Program Kanalizacijska infrastruktura	Projekt 3.1.3.1. Primarna kanalizacijska mreža u Čitluku Tvrtkova ulica-ulica Bulića Potok	R1. Do 2020. godine priključeno novih 150 objekata na kanalizacijsku mrežu	15.600,00	36.400,00	52.000,00
	Projekt 3.1.3.2. Nastavak izgradnje kanalizacijske mreže na području naseljenih mjesta Međugorje, Bijakovici i Čitluk	R1. Do 2023. godine priključeno 300 novih objekata na kanalizacijsku mrežu	480.000,00	320.000,00	800.000,00
3.2. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.2. Do 2023. godine stvoreni uvjeti za sustavno upravljanje vodama i zaštitom od voda i požara	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Smanjena površina plavnog područja za 20% u odnosu na 2016 godinu	Indikatori sektorskog cilja	• Površina plavnog područja
	Program 3.2.1. Zaštita i upravljanje vodama				
3.2.1. Program Zaštita i upravljanje vodama	Projekt 3.2.1.1. Projekt regulacije oborinskih voda-Brana Služanj	R1. Smanjenje veličine poplave u čitlučkom polju R2. smanjenje rizika od poplava u urbanom području Međugorje kao i na nizvodnim poljoprivrednim površinama uz korito Lukoča	20.000,00	80.000,00	100.000,00

	Projekt 3.2.1.2. Projekt regulacije potoka Lukoća u Međugorju	R1. Do 2023. godine smanjena učestalost poplava na predmetnoj lokaciji sa 30% na 5% R2. Povećane uređene javne površine za 3000 m2 u odnosu na 2016. godinu	100.000,00	50.000,00	150.000,00
3.3. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.3. Do 2023. Godine razviti funkcionalan sustav upravljanja otpadom, zaštitom okoliša i javnim površinama	Očekivani sektorski ishodi	<p>Ishod 1: Smanjena količina otpada na sanitarnoj deponiji u 2023. u za 30% u odnosu na 2016. godinu</p> <p>Ishod 2: Smanjen broj divljih deponija za 50% u odnosu na 2016. godinu</p> <p>Ishod 3: Najmanje 20% javnih površina se redovno uređuje i održava</p> <p>Ishod 4: Smanjena teritorija obuhvaćena požarima za 15%</p>	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> • Količina otpada koja se odlaže na sanitarnu deponiju • Broj divljih deponija • Površina javnih površina koje se redovno održavaju • Površina opožarene teritorije (he)
	Program 3.3.1. Upravljanje otpadom				
3.3.1. Program Upravljanje otpadom	Projekt 3.3.1.1. Postavljanje kontejnera za selekciju otpada	R1. Do 2023. godine 26 mjesnih zajednica uključeno u sustav sortiranja otpada	50.000,00	200.000,00	250.000,00
	Projekt 3.3.1.2. Izgradnja reciklažnog dvorišta	R1. Do 2023. godine povećana količina prikupljenog razdvojenog otpada za 30% u odnosu na 2016 godinu	8.000,00	72.000,00	80.000,00
	Projekt 3.3.1.3. Izgradnja deponije za građevinski materijal	R1. Do 2023. godine zaustavljeno odlaganje građevinskog otpada na lokacijama postavljenih zelenih otoka	12.000,00	48.000,00	60.000,00
	Projekt 3.3.1.4. Sanacija divljih deponija na području općine Citluk	R1. Do 2023. godine uklonjeno 15 divljih deponija	10.000,00	40.000,00	50.000,00
	Program 3.3.2. Uređenje i zaštita okoliša				
3.3.2. Program Uređenje i zaštita okoliša	Projekt 3.3.2.1. Izgradnja vatrogasnog doma	R1. Do 2023 godine uvedena treća smjena i smanjeno vrijeme dolaska na lokaciju požara za 10	50.000,00	1000.000,00	150.000,00

		minuta u odnosu na 2017. godinu			
	Projekt 3.3.2.2. Izgradnja parka za djecu i mlade	R1. Od 2023 godine 100 djece koristi sadržaje parka	7.500,00	7.500,00	15.000,00
	Projekt 3.3.2.3. Pošumljavanje goleti na području općine	R1. Povećanje površina pod šumom za 0,6% do 2020. godine	4.000,00	16.000,00	20.000,00
	Projekt 3.3.2.4. Edukacija stanovništva vezano za zaštitu okoliša	R1. najmanje 60% stanovništva educirano o zaštiti okoliša	10.000,00	10.000,00	20.000,00
	Projekt 3.3.2.5. Uređenje i očuvanje lokaliteta kulturno-povijesne baštine	R1. Do 2023. godine uređene min. 5 lokacije kulturno-povijesne baštine	15.000,00	35.000,00	50.000,00
	Projekt 3.3.2.6. Sanacija površinskog kopa - Blatnica, lokalitet LAZINA	R1. Povećane javne zelene površine na teritoriji općine za 10% u odnosu na 2016 godinu	20.000,00	30.000,00	50.000,00
3.4. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.4. Do 2023. Do 2023. godine povećana razina energetske učinkovitosti javnih objekata i instalacija	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Troškovi grijanja utopljenih javnih objekata manji za 30% od troškova grijanja neutopljenih objekata Ishod 2: Smanjeni troškovi održavanja rasvjete u proračunu za 30% u odnosu na 2016. godinu	Indikatori sektorskog cilja	<ul style="list-style-type: none"> Iznos izdvajanja iz proračuna
	Program 3.4.1. Energetska učinkovitost				
3.4.1. Program Energetska učinkovitost	Projekt 3.4.1.1. Utopljanje javnih objekata u općini Čitluk	R1. Do 2023 godine utopljena min. 5 objekata na području općine R2. Do 2023 godine smanjeni godišnji troškovi održavanja objekata za 15.000 KM po objektu u odnosu na 2016. godinu	30.000,00	70.000,00	100.000,00
	Projekt 3.4.1.2. Zamjena rasvjetnih tijela u Čitluku, Međugorju i Bijakovićima	R1. Od 2023 godine smanjen račun za utrošak el. energije za javnu rasvjetu za 50% u odnosu na 2016. godinu	60.000,00	140.000,00	200.000,00

Privitak 2: Tabela varijabli za praćenje pokazatelja Strategije lokalnog razvoja

Privitak 3: Plan provedbe strateških projekata i mjera za 3 godine (1+2) u excelu

Privitak 4: Projektni obrasci

Privitak 5: Procjena mogućnosti financiranja prioriteta Strategije lokalnog razvoja (za razdoblje 2019-2023)